

T.C.
GAZİ ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ
İSLAM TARİHİ VE SANATLARI ANABİLİM DALI

OSMANLI'NIN SON DÖNEMİNDE KAMUOYUNUN
AFGANİSTAN HAKKINDAKİ
BİLGİ KAYNAKLARININ TAHLİLİ

YÜKSEK LİSANS TEZİ

Hazırlayan
Hasan Koç

Tez Danışmanı
Prof. Dr. Seyfettin Erşahin

Ankara – 2007

T.C.
GAZİ ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ
İSLAM TARİHİ VE SANATLARI ANABİLİM DALI

OSMANLI'NIN SON DÖNEMİNDE KAMUOYUNUN
AFGANİSTAN HAKKINDAKİ
BİLGİ KAYNAKLARININ TAHLİLİ

YÜKSEK LİSANS TEZİ

Hazırlayan
Hasan Koç

Tez Danışmanı
Prof. Dr. Seyfettin Erşahin

Ankara – 2007 ©

Sosyal Bilimler Enstitüsü Müdürlüğüne

HASAN KOÇ'a ait Osmanlı'nın Son Döneminde Kamuoyunun Afganistan Hakkındaki Bilgi Kaynakları'nın Tahlili adlı çalışma, jürimiz tarafından İslam Tarihi ve Sanatları Anabilim Dalında YÜKSEK LİSANS TEZİ olarak kabul edilmiştir.

Başkan: Prof. Dr. Nesimi Yazıcı

ye: Prof. Dr. Seyfettin Erşahin

ye : Yrd. Doç. Dr. Ahmet Sezikli

ÖNSÖZ

Tarih boyunca Afganistan topraklarında büyük devletler yaşamış, Afgan toprakları güçlü devletlerin mücadele sahasını oluşturmuştur. Afganistan'da 19. yüzyıldaki Rus – İngiliz nüfuz mücadelesi, 20. yüzyılda yerini Sovyetler Birliği – ABD rekabetine bırakmıştır.

Tarih boyunca Afganistan -Özellikle Afgan Türkistan'ı olarak bilinen Kuzey Afganistan- Türklerin de yoğun olarak yaşadığı bir coğrafya olarak kendini göstermiştir. Osmanlı aydını da Osmanlı Devleti'nin son yıllarında Afganistan hakkında kayıtsız kalmamış, Afganistan üzerine çeşitli eserler yazmış, pek çok makale kaleme almıştır. Bunların özellikle ikinci meşrutiyet döneminde yoğunlaştığı görülmektedir. Tezimizde Osmanlı'nın son dönemindeki eserler ve yazılar ayrı ayrı incelendiği gibi, Osmanlı Devleti – Afganistan münasebetleri, Osmanlı kamuoyunun Afganistan ilgisi, bu ilginin nedenleri, ilgi alanları ve iki ülke arasındaki ilişkinin diğer milletler üzerine etkileri bu eserler ve yazılar temel alınarak ayrıca incelenmiştir.

Osmanlı ve Afgan halklarının birbirlerine olan muhabbetinin derecesi, kaynağı, nedenleri ve diğer toplumlar üzerine etkilerinin tesbiti çalışmamızın temel amacını oluşturmaktadır. İki devletin de Sünni Müslüman kimliği, Afganistan'ın topraklarında geçmişte yaşamış Türk devletleri ve Afganistan'daki Türk varlığı bu muhabbetin temelini oluşturmaktadır. İki toplum da birbirlerini karşılıksız sevmekte ve birbirlerine destek olmaktadır. Ancak bu muhabbetin kesinlikle diğer toplumlar üzerinde olumsuz bir etkisi görülmemiştir.

Tez çalışmamın her aşamasında bana destek olan danışman hocam Prof. Dr. Seyfettin ERŞAHİN'e, yine çalışmamın çeşitli aşamalarında yardım ve desteklerini esirgemeyen Yrd. Doç Dr. Ahmet SEZİKLİ hocama ayrı ayrı teşekkürlerimi sunuyorum.

ANKARA/2007

İÇİNDEKİLER

ÖNSÖZ	i
KISALTMALAR CETVELİ	iv
GİRİŞ	1
A) Siyasi Tarihçe.....	1
B) Afgan Coğrafyası	6
C) Afgan Toplum Yapısı.....	8
D) Tarihte Afgan-Türk İlişkileri	14
BİRİNCİ BÖLÜM	18
OSMANLI KAMUOYUNUN AFGANİSTAN İLGİSİ.....	18
A) Afganistan İle İlgili Eserler.....	18
1) Afganistan Seferi	19
a) Genel Bilgiler	19
b) İçeriği	21
c) Coğrafi Konumu	26
d) Yönetim ve Sosyal Yapı	28
e) Afgan Ordusu ve Törenler	31
2) Tarihçe-i Afganistan	34
a) Genel Bilgiler	34
b) İçeriği	35
c) Geçitler.....	37
d) Sülaleler	38
e) Kâbil.....	39
f) Gazne	41
g) Kandeher	42
h) Herat.....	43
3) Hind-Sevad ve Afganistan Seyahatnamesi	44
a) Genel Bilgiler	44
b) İçeriği	44
c) Herat.....	46
4) 1919 Afgan-İngiliz Muharebesi.....	47
a) Genel Bilgiler	47
b) İçeriği	48
c) Kerem-Kûhat- Kâbil yolu	51
d) Pannu-Gazinin ve Dere-i İsmail Han-Gazinin Yolları	52
e) Kandeher-Güvenna Yolu	53
f) Mütalaalar.....	54
g) Netice	56
5) Afganlılar	56
a) Genel Bilgiler	56
b) İçeriği	57
6) Sefaretname Yahut Afganistan Seyahatnamesi	58
B) Süreli Yayınlar	61
1) Afganistan’da ve İslam Aleminde Görülen Uyanış ve Terakkiyat.....	62
2) Hilafete Olan Bağlılık	66

3) Yerli Üretime Önem Vermek	67
4) Afgan Emirleri, Faaliyetleri, Yaşam Tarzları ve Yakın Çevreleri Hakkında Bilgiler	68
5) Afganistan Tarihine Ait Bilgiler	69
6) Afganistan'ın Çeşitli Dönemlerdeki, Özellikle I. Dünya Savaşı Esnasındaki Savaş Hazırlıkları ve Savaşları	70
7) Afganistan'da Yeni Kanun ve Düzenlemeler	71
8) Afgan Kabileleri ile Merkezi Hükümet Arasındaki Parçalanmışlık	72
9) Diğer Milletlerle Olan İlişkiler	73
C) Genel Tarih Kitapları	74
İKİNCİ BÖLÜM	77
OSMANLI-AFGANİSTAN MÜNASEBETLERİ	77
A) İlginin Nedenleri	77
B) İlgi Alanları	78
C) Osmanlı – Afganistan İlişkilerinin Diğer Milletler Üzerine Etkisi	83
SONUÇ	84
KAYNAKLAR	86
EKLER	90
EK 1 : Afganistan Hükümdarları	90
EK 2: Osmanlılar ve Afganistan	91
EK 3: Afganistan Haritası	96
ÖZET	97
ABSTRACT	98

KISALTMALAR CETVELİ

A.g.e.	: Adı Geçen Eser
Ank.	: Ankara
Bkz.	: Bakınız
C.	: Cilt
Çev.	: Çeviren
Der.	: Derleyen
DİA	: Diyanet İslam ansiklopedisi
Haz	: Hazırlayan
İst.	: İstanbul
Res.	: Resim
S.	: Sayı
s.	: Sayfa
Sad.	: Sadeleştiren
Şek.	: Şekil
T.	: Tablo
vd.	: Ve devamı
vs.	: Vesaire

GİRİŞ

A) Siyasi Tarihçe

Yaklaşık 650 bin kilometrekarelik bir yüz ölçüme sahip olan Afganistan tarih boyunca stratejik öneme sahip olmuştur. Bu yüzden devamlı istilacı milletlerin akınına uğramıştır. Ancak Afganistan m.s. ı. yüzyılda yaşamış olan Türk boyu Yüeh-Çiler'den 1747'de ölen Nadir Avşar'a kadar büyük nispette Türklerin yönetimi altında olmuştur.¹ Bunlar sırasıyla: Kuşanlar (2. y.y.), Eftalitler (Ak Hunlar) (5. yy), Gazneliler (10-12. yy), Gurlular (12-13. yy), Timurlular (15-16. yy) ve Babürlüler (16-17.yy)'dir.²

Afgan kabilelerine dayanarak ilk milli Afgan devletini Ahmet Şah Dürranî kurmuştur. Ahmet Şah, Peştûnların Abdâlî kabilesinin Sadozay kolunun reisi Muhammed Zaman Han'ın oğludur. 1747 'de (h.1160) Nâdir Şah'ın öldürülmesinden sonra, Şah'ın hazinesini de yanına alarak Afganistan'a hareket etti. Kandehar'ı kolaylıkla fetheden Ahmet Şah, kabile reislerince hükümdar ilan edildi.³

1748 -1760 yılları arasında Hindistan'a yaptığı dört seferde Babürlülere karşı başarılar elde etti ve daha sonra da İran'a karşı giriştiği fetih hareketleri ile Herat ve Meşhed'i ülkesine katmaya muvaffak oldu.⁴ Kıymetli pek çok hazineyi ele geçirmiş, bugün İngiltere kraliçesinin sahip

1 Esedullah OĞUZ: Hedef Ülke Afganistan (İstanbul, ?), s. 43-44

2 Mohammed EBRAHİM, M. İSMAIL: Trajik Afganistan (İstanbul, 2005), s. 18 ; Afgnistan'da kurulan devletler ve kronoloji için Bkz. BOSWORTH, İslam Devletleri Tarihi, Çev. E.MERÇİL, M.İPŞİRLİ (İstanbul, 1980), Bölüm 10

3 Mohammed EBRAHİM, M. İSMAIL: a.g.e., 37

4 Mehmet SARAY: "Afganistan", DİA, 1, 405

olduğu çok kıymetli “Kuhi Nur” isimli büyük elması da tasarrufu altında bulundurmuştur.⁵

Hükümdarlığı esnasında Hindistan’a yedi sefer düzenledi ve büyük zaferler kazandı. Pek çok fetihler gerçekleştiren Ahmet Şah 1772 tarihinde tahtı oğlu Timur Şah’a devretti ve aynı yıl vefat etti.⁶

1775 tarihinde devletin başkenti Kabil’e taşındı. Timur Şah’ın ölümü üzerine (1793) yerine geçen oğlu Zaman Şah’ın yedi yıllık iktidarı döneminde iç karışıklıklar hanedanın yıkılmasına sebep olacak kadar büyüdü. Mahmut Şah dönemi de yine iç karışıklıklarla geçti.⁷

Afganistan’da Dürraniler iç karışıklarla güç kaybederken Barakzay sülalesi hızla parlamaktaydı. Kardeşlerinin öldürüldüğünü duyan Dost Muhammed⁸ topladığı kuvvetlerle Mahmut Şah’ın ordusunu 1818’de büyük bir yenilgiye uğrattı... Böylece Afganistan tarihinde Sadozay ailesinin hakimiyeti sona ererken Barakzay ailesinin saltanatı başlamış oluyordu.⁹

5 Şemsettin SAMİ: Kamus’ul Alam (İstanbul, 1889) c.1 s.799

6 Mehmet SARAY: Afganistan ve Türkler (İstanbul, 1997) s. 34 vd

7 Mehmet SARAY: “Afganistan”, DİA, s.405

8 Dost Muhammed Han : Afganistan’da Barakzay hanedanının ilk emiri. (1819-1863) Milli Afgan devletinin kurucusu sayılan Ahmet Şah Dürrani’nin oğlu Timur Şah devrinde Barakzay ailesinin başına geçen Payende Han’ın yirminci oğludur. Mahmut Şah ile kardeşi Şücaülmülk arasındaki iktidar mücadelesi sırasında kendini göstermiştir. Dost Muhammed Keşmir’de topladığı ordu ile Kabil yakınlarında Şah’ın ordusunu mağlup etmiş ve Kabil’i ele geçirip hükümdarlığını ilan etmiştir.(1819) Mahmut Şah ve oğlu Karman, Sadozaylar’ın kontrolündeki Herat’a kaçarak 1842’ye kadar burada hakimiyetlerini sürdürdüler. Şücaülmülk ise 1848’de İngilizlerin yardımına başvurarak İngilizler ve Sihlerle Kabil’de tahta çıkmak üzere üçlü bir antlaşma imzaladı. İngiliz-Hint ordusu 1839’da Kabil’i işgal ederek Şücaülmülk’ü tahta çıkardı. Dost Muhammed’in oğlu Ekber Şah ve İngilizler arasında sert çatışmalar yaşandı. Şücaülmülk Kabil’de öldürülünce İngilizler Afgan birliğini ancak Dost Muhammed’in sağlayacağını düşünerek onu tekrar Kabil’e çağırdı. Yeniden hükümdar olan Dost Muhammed içerde kabilelere dayalı yönetimi değiştirdi. Düzenli bir ordu kurarak bunu Dürrani monarşisinin dayanağı haline getirdi. Galzaylar’ın etkinliğine son vererek birçok ünlü kabile reisini öldürttü. Birçoğunu da hapsettirdi.

Halk arasında sevilen adaleti ve cömertliği ile tanınan Dost Muhammed Herat’ta öldüğünde Afgan birliğini büyük ölçüde gerçekleştirmiş ve bugünkü Afganistan’ın kurucusu ünvanını kazanmış bulunuyordu. Dost Muhammed’in ölümünden sonra oğulları arasında meydana gelen taht kavgaları beş yıl süren kanlı bir iç savaşa sebep olmuş fakat sonunda Şir Ali kardeşlerini yenerek tahta çıkmıştır.(1868) (Kemal KAHRAMAN, “Dost Muhammed Han” DİA, 9, 510-511)

9 Mehmet SARAY: Afganistan ve Türkler (İstanbul, 1997) s. 44

Afganistan'da hanedan değişikliğine yol açan iç mücadelelerden istifade eden Sihler, Lahor, Keşmir ve Multan'dan sonra Peşaver'i de almışlardı. 1836'da Afgan ordusu Dost Muhammed'in oğlu Ekber'in kumandasında Sihleri Camrud yakınlarında çetin bir savaştan sonra yenmeyi başardı.¹⁰ Sihlerin İngilizlerle dost olmasından çekinen Dost Muhammed, tereddüde düşmüş ve sonunda Peşaver meselesinin halli için İngilizlerin hakemliğine başvurmaya karar vermiştir.¹¹ Ancak İngilizlerin Afganistan üzerindeki emelleri farklıydı.

Rusların İran'la yakınlaşması, İngilizleri telaşlandırmıştı. Afganistan'ı da Ruslara kaptırmak istemeyen İngilizler, bir an önce harekete geçmeye karar verdiler. Rusların kışkırtmasıyla Herat'ı almaya kalkışan İran'ın saldırmasından çekinen İngilizler, 1839'da Sihlerle ittifak yaparak Afganistan'ı işgal ettiler. İngiliz işgalinin Afganistan üzerinde etkileri menfi oldu.¹²

1839 Mart ortalarında hareket eden İngiliz kuvvetleri, nisan başlarında Kuvetta'yı ve aynı ayın sonlarında Kandehar'ı mukavemetsiz işgal ettiler.¹³ Böylece Asya'da Rus-İngiliz çekişmesinden doğan 1. Afgan İngiliz harbi başlamış oldu.

İngiliz askerleri 1842 yılında Afganistan'dan arkalarında asla iyileşmeyecek bir yara bırakarak çekildiler.¹⁴ [1. Afgan-İngiliz savaşı]

Dost Muhammed, kısa zamanda Afgan halkını tekrar bir araya getirmiş ve harabe haline getirilen memleketi de yeniden imara başlamıştır. Ne var ki İngilizlerin bıraktığı kötü intibaları Afgan halkının zihninden silmek mümkün değildi.¹⁵

10 Mehmet SARAY: Afganistan ve Türkler (İstanbul, 1997) s. 46

11 Mehmet SARAY: Afganistan ve Türkler (İstanbul, 1997) s. 47

12 Mehmet SARAY: "Afganistan", DİA, 1, 406

13 Mehmet SARAY: Afganistan ve Türkler (İstanbul, 1997) s. 65

14 Mohammed EBRAHİM, M. İSMAİL: a.g.e. 45

15 Mehmet SARAY: Afganistan ve Türkler (İstanbul, 1997) s. 74

1863'te Dost Muhammed Han'ın ölümü üzerine kardeşler arasında taht kavgaları başladı. 5 yıllık bir kavga dönemini mücadeleyi kazanan Veliaht Şir Ali Han kazandı.

Rusların Afganistan'a yaklaşma politikaları takip etmeleri üzerine İngilizler ülkeyi 1878 sonlarında ikinci defa işgal ettiler. İngiliz işgalinin 1880'de sona ermesi üzerine daha önce amcası Şir Ali Han'a yenilip Türkistan'da Ruslara sığınmış olan Abdurrahman Han¹⁶ Afgan tahtına geçti. Abdurrahman Han ülkeyi kanlı bir şekilde kontrol altında tutmayı başardı. 1901'de oğlu Habibullah Han'ın¹⁷ Afgan tahtına geçmesiyle birlikte Avrupa teknolojisi de Afganistan'da yayılmaya başladı.

16 Abdurrahman Han: Afgan Emiri (1880-1901) Çocukluğu Kabil'de; gençliği, babası Efdal Han'ın 1850'den itibaren başlayan Belh Valiliği dolayısıyla Afgan Türkistan'ında geçti. Afganistan'daki iç çatışma döneminde amcası Şir Ali Han kuvvetleri karşısında büyük yenilgiye uğrayarak önce İran'a ardından Türkistan'a kaçtı. Fakat bir süre sonra hadiseler onun lehine gelişmeye başladı. 2. Afgan İngiliz savaşı başladı ve Şir Ali Han Ruslara sığınmak mecburiyetinde kaldı ve orada öldü. İngilizler kendi politikaları doğrultusunda hareket etmek şartıyla Abdurrahman Han'ın emirliğini kabul ederek Afganistan'ı ona teslim karar verdiler. 11 Ağustos 1880'de İngilizlerle Semerkant'tan Afgan Türkistanı'na dönmüş bulunan Abdurrahman Han arasında bir antlaşma imzalandı. Buna göre Abdurrahman Han Afgan emiri olacak ancak dış siyasetini İngiliz politikasına uygun olarak yürütecekti.

İlk olarak Abdurrahman Han askeri reformlara ağırlık verdi. Bunun yanı sıra memleket idaresinde de değişiklikler yaptı: bir yüksek danışma kurulu ile bir umumi meclis kuruldu. 12 Kasım 1893'te imzalanan ve Duranda antlaşması olarak bilinen antlaşma ile bugünkü Afganistan'ın güney ve güneydoğu sınırları tesbit edildi. Daha sonraki tarihlerde ise Afganistan'ın Kafiristan olarak adlandırılan bölgesinde bir harekate girilerek halkını İslamlaştırdı ve harekattan sonra Nuristan adını alan bölge halkının bir kısmını ülkenin diğer yörelerine yerleştirdi.

Abdurrahman Han 20 yıllık bir saltanattan sonra 1901 mayısında hastalandı. 28 Eylül 1901'de devletin ileri gelenleri huzurunda emirliği büyük oğlu Habibullah Han'a devretti. 3 gün sonra da 56 yaşında iken vefat etti. Abdurrahman Han iç çekişmelerin ve dış istilaların altüst ettiği Afganistan'ı ve düşman kamplara bölünmüş Afgan halkını kontrol altına almayı başarmıştır. (Mehmet SARAY, "Abdurrahman Han", DİA, 1, 163)

17 Habibullah Han : Afganistan Emiri (1901-1919) 1872'de Taşkent'te doğdu. 28 Eylül 1901 tarihinde veliaht ilan edildi ve üç gün sonra da babası Abdurrahman Han'ın ölümü üzerine "Siracu'l mille ve'd-din" lakabıyla Afganistan emiri oldu. Genelde babasının politikalarını sürdürmekle birlikte yaptığı bazı yeniliklerle ülkesini modernleştirme ve kalkındırma yolunda ciddi adımlar attı. Mahmut Beğ Tarzi'yi tercüme dairesi başkanlığına getirdi. Siracü'l Ahbar gazetesini çıkararak Afgan milliyetçiliğinin gelişmesinde önemli rol oynadı. Politikada ana hatlarıyla babasının uyguladığı İngiliz yanlısı siyaseti sürdürdü. 1. dünya savaşı başladığında İngiltere'nin baskısıyla Afganistan'ı tarafsız kalacağını ilan eden Habibullah Han, Osmanlı Sultanı 5. Mehmet'in halife sıfatıyla cihat ilan etmesi karşısında zor durumda kaldı. 20 Şubat 1919 günü Celalabad'ın kuzeyinde kışlık sarayının bulunduğu Lağman yakınlarındaki Keleş mevkiiinde sebebi ve katili tesbit edilemeyen bir suikast sonucu hayatını kaybetti. Yerine oğlu Emanullah geçti. (Recep USLU, "Habibullah Han", DİA, 14, 375-376)

19 Şubat 1919'da öldürülen Habibullah Han'ın yerine yenilik taraftarı bir kişi olan Emanullah Han¹⁸ geçti. Onun döneminde İngilizlerle başlayan savaş 8 ağustos 1919'daki Ravalpindi antlaşmasıyla son buldu. Onun zamanında Türkiye ile iyi ilişkiler kuruldu. Daha önce giriştiği sosyal reformlara hız vermesi halk arasında tepki ile karşılandı. Bu tepkiler bir süre sonra isyanlara dönüşünce Emanullah Han ülkesini terk etmek zorunda kaldı. (1929)¹⁹

Emanullah Han sonrası ülkeye uzun yıllar hakim olan Muhammet Zahir Şah 1973'te yeğeni Muhammet Davut Han tarafından tahttan uzaklaştırılmış ve Afganistan'da Cumhuriyet kurulmuştur.²⁰

Milli Afganistan devleti tarihinde Ahmet Şah Dürrani ile başlayan Peştu hakimiyeti, 1990'lı yıllara kadar devam etmiş, Necibullah rejiminin devrilmesiyle kesintiye uğrayan bu hakimiyet, Taliban'la tekrar tesis edilmeye

18 Emanullah Han: Afganistan hükümdarı. (1919-1929) 2 Haziran 1892'de doğdu. Habibullah Han'ın üçüncü oğludur. Ordunun ve milliyetçi gençlerin desteğiyle amcası Nasrallah ve ağabeyi İnayetullah'ı bertaraf ederek Afgan tahtına geçti. (28 Şubat 1919) Bir müddet sonra da İngilizlere karşı Afganistan'ın bağımsızlığını ilan etti. İngilizler bunu tanımayarak savaşa girdiler. 8 Ağustos 1919'da imzalanan Ravalpindi antlaşması ile İngilizler de Afganistan'ın bağımsızlığını zımnen tanıdılar. Onun döneminde 28 Şubat 1921'de Rusya ile, 1 mart 1921'de TBMM hükümeti ile dostluk ve işbirliği antlaşmaları imzalandı.

Emanullah Han hükümdarlığının ilk yıllarından itibaren Mahmut Beğ Tarzi'nin milliyetçi ve modernist düşüncelerinin etkisi altında kaldı. 1924'te onun kızı Süreyya ile evlendi. Panislamist bir politika takip ederek Hint ve Orta Asya Müslümanlarıyla yakından ilgilendi. Fakat Rusların Türkistan'ı kontrol altına almaları yüzünden projeleri gerçekleşmedi. Dışardan elde ettiği yardımları fakir Afganistan için lüks sayılabilecek pahalı yatırımlara harcaması, orduyu zayıf tutması ve İslami adetlere sıkı sıkıya bağlı olan Afgan halkını, özellikle de kadınları Avrupalılar gibi giyinmeye mecbur etmesi halkın büyük tepkisine sebep oldu. Aralık 1927'de çıktığı Hindistan, Avrupa, Sovyetler Birliği ve Türkiye seyahatinden Temmuz 1928'de döndükten sonra modernleşme hareketine hız vermesi, muhafazakar zümrelerin ve bazı kabilelerin ona karşı harekete geçmesine yol açtı. Beççe-i Saka adlı bir eşkiya Kabil'i kuşattı(Ocak 1929) ve Emanullah Kandehar'a kaçmak zorunda kaldı. 14 Ocak 1929'da ağabey İnayetullah Han lehine tahttan feragat etti. Ancak İnayetullah Han da Beççe-i Saka karşısında tutunamadı. Beççe Kabil'e girerek kendini 2. Habibullah Han ünvanıyla hükümdar ilan etti. Emanullah Han 24 ocak 1929'da tahtını ele geçirmek üzere yeni bir harekate girişti. Bazı kabilelerin desteğini sağladıysa da Rusya ve İngiltere'den istediği yardımı elde edemeyince hareketini yarıda kesip geri döndü ve 23 Mayıs 1929'da Hindistan'a kaçtı. 22 Haziran'da Bombay'dan Roma'ya gitti. 26 Nisan 1960'da İtalya'da (veya İsviçre'nin Zürih şehrinde) öldü. Cenazesi ülkesine getirilerek Celalabad'da toprağa verildi. (Mehmet SARAY, "Emanullah Han", DİA, 11, 84-85)

19 Mehmet SARAY: "Afganistan", DİA, 1, 406

20 C.E. BOSWORTH: a.g.e. 267

çalışılmış ancak başarılı olunamamıştır.²¹ Milli Afgan devletinin kuruluşundan itibaren Afganistan, içte sürekli devam eden iç karışıklıklarla, bölgede ise İngiliz-Rus nüfuz mücadelesi arasında kaldığı için, bu iki ülkeyle mücadele etmek zorunda kalmıştır. Özellikle İngiltere, Afganistan'ın istiklalini yok etmek, iç ve dış işlerini kontrolü altına almak, Afgan milleti arasında nifak ve iç kargaşa oluşturarak Afganistan'ın her nevi teceddüt ve terakkisine mani olmak için her yola başvurmuştur.²²

B) Afgan Coğrafyası

Afganistan, Tacikistan (1206 km), Özbekistan (137 km), Türkmenistan (1021 km), Pakistan (2240 km), İran (900 km) ve Çin ile (92 km) komşudur.²³ Hindistan, Orta Asya ve İran arasında yer alması onu stratejik olarak önemli bir ülke haline getirmiştir.

Coğrafi şartlara uygun olarak Afganistan idari yönden yedi vilayete ayrılmıştır. Bu vilayetler şunlardır: Kabil (Eski merkez Gazne ve yeni merkez Kabil şehirlerini içerisine alır), Kandehar, Herat, Hazaristan, Sistan, Nuristan, Vahan, Bedahşan ve Türkistan (Belh, Meymene, Mezarı Şerif ve Taşkurgan şehirlerini barındırır.)²⁴ Dağlık bir ülke olan Afganistan'ın en büyük kentleri ise sırasıyla Kâbil, Kandehar, Herat, Mezar-ı Şerif, Kunduz ve Celabad'dır.²⁵

İran yaylasının kuzeydoğuya doğru bir devamı niteliğinde olan Afganistan, ortada yüksek dağlık alan, bunun kuzeyindeki ovalık alan, dağlık

21 Mohammed EBRAHİM, M. İSMAİL: a.g.e. 39

22 Mohammed EBRAHİM, M. İSMAİL: a.g.e. 43

23 Mohammed EBRAHİM, M. İSMAİL: a.g.e. 18

24 Mehmet SARAY: Afganistan ve Türkler (İstanbul, 1997) s.18...

25 Esedullah OĞUZ: a.g.e. 37

kütlenin güneybatısında bulunan plato görünümündeki alan olmak üzere üç farklı bölgeden oluşur. Ortalama yüksekliği 2200 metredir.²⁶

Ülkenin kuzeydoğusunda Hindikuş (7697 m) dağları adıyla bilinen dağlar Kabil'in kuzeyinden itibaren batıya doğru yelpaze gibi açılarak Kûhibâbâ, Sefîdkûh (3500 m) ve Bendibeyan gibi kollara ayrılırlar. Bunlardan başka güneyde Süleyman, kuzeyde Bendi Türkistan dağları yer alır. Vahan koridoru olarak adlandırılan bir yüksek yöre ile Çin'e komşu olur. Bu yörede vadi tabanları bile beş bin metre yüksekliktedir.²⁷

Ülkenin güneybatısındaki plato görünüşlü alan, Sistan bölgesi adını taşır, çöl ve yarı çöllerle kaplıdır. Kaş, Mergo (ölüm çölü), Regastan, Pogdar ve Arbu bu çöllerin en önemlileridir.

Amuderya, Kabil ve Hilmend önemli akarsularıdır.

Ülkenin iklimi genellikle sert ve az yağışlı bir iklim olarak nitelenebilirse de çeşitli yörelerde değişiklikler gösterir. Genellikle bir yayla ülkesi olan Afganistan'ın iklimi ilk ve sonbaharlarda ılık geçer ve bu sebeple ülkede "orta iklim" ürünlerinden olan üzüm, kavun, şeftali, erik, kayısı, ceviz ve fıstık yetişir.²⁸

Ülkenin sahip olduğu madenler ise şunlardır. Doğalgaz ve petrol (Şibirgan), bakır ve zümrüt taşı (Pançşir), bakır (Ferah), demir (Bamyan), petrol (Ser-i Pul), kömür (Dere-i Suf), altın, lacivert taşı ve uranyum (Bedehşan), bakır, demir ve krom (Kabil), kükürt (Belh). 1986 dünya bankası raporuna göre Afganistan dünya'nın en zengin doğalgaz rezervlerine sahiptir. Ancak ekseri madenler daha işletilmemektedir. Madenler hakkında Afganistan'da şimdiye kadar detaylı araştırma yapılmamıştır.²⁹

26 Mohammed EBRAHİM, M. İSMAİL: a.g.e. 17

27 Mehmet SARAY: "Afganistan", DİA, 1, 401

28 Mehmet SARAY: "Afganistan", DİA, 1, 402

29 Mohammed EBRAHİM, M. İSMAİL: a.g.e. 17

Türklerin yaşadığı Afganistan'ın kuzey bölgesi “Afgan Türkistan'ı” olarak da bilinir. Bu bölge her ne kadar Afganistan sınırları içerisinde kalsa da Hazar denizinden Kaşgar'a, Urallardan Hindikuş dağlarına kadar uzanan büyük Türkistan'ın doğal bir parçasıdır.

Ülkenin en doğusundaki Vahan Koridorundan en batısındaki tarihi Herat kentine kadar uzanan Afgan Türkistan'ı Katağan ve Türkistan olmak üzere iki bölgeye ayrılır. Adını bir Özbek aşiretinden alan Katağan bölgesinin merkezi Kunduz, Türkistan'ın Merkezi ise Şibirgan'dır.³⁰ Hülasa olarak 6 milyon kilometre karelik Türkistan'ın 300 bin kilometre karesini Afgan Türkistan'ı teşkil etmektedir.³¹

C) Afgan Toplum Yapısı

Nüfusu yaklaşık olarak 20.500.000'dir. (Sovyetler Birliği'nin müdahalesinden sonra nüfusun 3 milyonu İran'a, iki milyonu da Pakistan'a sığınmıştır.)³²

Nüfusun yaklaşık %80 i kırsal alanlarda yaşamaktadır. Yetişkin nüfusun %76.3'ünün okuma-yazma bilmediği tahmin edilmektedir.³³ Afganistan'ın nüfusunu meydana getiren ahaliyi Afganlar [Peştunlar], Türkler ve Tacikler oluşturur.³⁴ Yaklaşık bir milyon civarındaki küçük Şii Hazara azınlığı dışındaki halkın geri kalanı Sünni'dir. Afganistan'ın her bölgesinde değişik yerel diller konuşulmasına karşın iki resmi dil kullanılır. Bunlardan Peştu dili ülkenin güney bölgelerinde, Farsça'nın değişik bir şivesi olan Dari dili ise kuzey ve batı bölgelerinde konuşulur. Dari, genel iletişim dili olarak çeşitli etnik gruplar arasında önemli rol oynar.³⁵ Ülke nüfusunun yarısından çoğu

30 Esedullah OĞUZ: a.g.e. 43-44

31 Mohammed EBRAHİM, M. İSMAİL: a.g.e. 11

32 Mehmet SARAY: “Afganistan”, DİA, 1, 401

33 Mehmet SARAY: “Afganistan”, DİA, 1,.402

34 Mehmet SARAY: “Afganistan”, DİA, 1,.402

35 Esedullah OĞUZ: a.g.e. 37-38

Peştu dilini, beşte biri de Dari dilini konuşmaktadır... 1980'den itibaren Belucice, Özbekçe, Türkmençe, Paşaice ve Nuristanice milli dil olarak kabul edilmiştir.³⁶

İlginçtir Afganistan'da Afgan adıyla anılan herhangi bir halk veya topluluk bulunmaz. Bununla birlikte Afgan sözcüğüyle Peştunlar anlaşılır. Bununla birlikte "Afgan ismi sonradan ortaya çıkmış bir isim olmayıp milattan dört buçuk asır önce yazmış olan tarihçilerin babası (Herodot), İsfendiyar tarafından o tarafa seyahate memur olan İskilakos isimli Yunanlı seyyahdan naklen, Hindikûh'un ahalisinden bahsettiği sırada, Afgan ismini küçük bir tahrif ile zikrediyor. Bu ismin Sankiri lisanında "süvari" demek olan "Asvagan" kelimesinden bozulmuş olduğu zannedilmektedir."³⁷

Afganistan etnik açıdan çok karışık bir yapıya sahiptir. Modern anlamda üniter bir devlet değildir. Dolayısıyla ülkede "Afgan Ulusu" bilinci gelişmemiştir. Bu yüzden herkes kendini mensup olduğu halk, boy veya aşirete göre tanımlar. Afganistan'da insanlara "Kimsiniz ?" diye sorulduğunda, Afgan'ım cevabını almak hemen hemen imkansızdır.³⁸ Böyle bir soruyla karşılaşan Afganlılar büyük ihtimalle "Tacik'im", "Peştun'um", "Türkmen'im" veya "Özbek'im" şeklinde cevap verir. Merkezi hükümete bağlılık yok denecek kadar azdır. Her bölgede aşiret reisleri ve büyük toprak sahipleri kendi yönetimini kurmuştur.³⁹

Pehtun ve Peştunlar 480'den sonra yine kuzeyden gelen Halaç (Akhun veya Eftalit) Türkleriyle karıştıkları için halkın etnik yapısı değişerek bugünkü Afganlar meydana gelmiştir.⁴⁰ Bazı tarihçi ve dil bilimcileri ise Peştunları Ari ırkına mensup ve Hind-Avrupa ailesi içerisinde saymışlardır. Yine bunlara göre Peştunlar, tarih süreci içerisinde ve toplumların teşekkülü

36 Mehmet SARAY: "Afganistan", DİA, 1, 402

37 Şemsettin SAMİ: a.g.e. c:1 s:247

38 Afgan kelimesinin anlamı ve Afgan ırkının kökeni hakkında özel bir araştırmaya ihtiyaç olduğu kanısındayız

39 Esedullah OĞUZ: a.g.e.39

40 Mehmet SARAY: "Afganistan", DİA, 1, 402

sırasında Hind, Türk, Fars ve Arap unsurlarını da cezb ederek özel kültür ve dile sahip Peştu toplumunu oluşturmuşlardır.⁴¹

Pahtan adı verilen Peştunlar, %48.5 ile (9.768.000 buna Halaç Türkleri de dahildir) Afganistan'ın en büyük etnik grubunu oluşturmaktadır. Yaklaşık altmış Kabileden oluşurlar. %99 u Sünni Müslümanlardır.⁴²

Cengâver bir millet olan Peştunlar, savaşı ve savaşmayı, monoton günlük hayata hareketlilik getiren bir hobi olarak görürler. Bu yüzden de çeşitli Peştun aşiretleri yüzyıllar boyunca birbirleriyle savaşmışlardır. Peştunlar'da günümüze kadar gelen en katı geleneklerden biri "kan davası"dır... Afganistan'ın güneyinde toplanmış olan Peştunlar'ın yoğun olarak yaşadığı iller Kandehar, Gazne, Uruzgan, Paktia, Nangarhar, ve Vardak'tır.⁴³

Afganistan'da **Tacikler**, Dağ Tacikleri ve Farsivanlar olmak üzere ikiye ayrılır... Kente çok seyrek inen Dağ Tacikleri burada çok fakir bir hayat sürerler. Tacikler genel olarak Sünni oldukları halde Vahan Koridorunda yaşayan Dağ Tacikleri'nin çoğu Şii'dir.⁴⁴

Farsivanlar genel olarak kentlerde ve kırsal kesimlerde bulunurlar. Yoğun olarak Kabil, Bağlan, Tehar, Semengan, Çarikar, Pençşir, Duşi, Gar, Herat, Ferah ve Kunduz illeri ile Kunduz'un Hanabad ilçesinde yaşarlar.

Farsça'nın değişik bir şivesi olan Dari dilini konuşan Farsivanlar'ın tümü Sünni'dir. Afganistan'da Tacik kültürünün etkisi büyüktür.⁴⁵

1995 sayımına göre 3.605.200 (% 17.9) nüfusa sahip olan Afgan Tacikleri, Hindikuş dağlarının kuzey doğusunda yaşamaktadır.⁴⁶

41 Mohammed EBRAHİM, M. İSMAİL: a.g.e. 22

42 Mohammed EBRAHİM, M. İSMAİL: a.g.e. 23

43 Esedullah OĞUZ: a.g.e. 41

44 Esedullah OĞUZ: a.g.e. 42

45 Esedullah OĞUZ: a.g.e. 43

Afganistan'ın ikinci kalabalık nüfusunu teşkil eden **Türk Kabilelerin** nüfusunun Halaçlar hariç beş milyon beş yüz bin olduğu tahmin edilmektedir.⁴⁷ Afganistan'da en kalabalık iki Türk boyu Özbekler'le Türkmenler'dir. Bölgede ayrıca Kazak Kırgız ve Kızılbaş gibi diğer Türk toplulukları da bulunur.⁴⁸

Genelde tarım ve ticaretle uğraşan Afgan **Özbekleri**, yoğun olarak Tehar, Bedağşan, Semengan, Şebergan, Mezarı şerif, Kunduz ve Faryab illerinde yaşarlar. (Özbek nüfusu çoktan 3 milyonu aşmıştır.)⁴⁹

Afganistan'ın ikinci kalabalık Türk topluluğu olan **Türkmenler**, yine Afgan Türkistan'ında, kuzeydeki Kunduzdan en batıdaki Herat'a kadar olan bölgede yaşarlar... 19. yüzyıla kadar göçebe bir hayat süren Türkmenlerin hemen hepsi XX. yüzyılın ilk yıllarından itibaren yerleşik hayata geçmiştir.⁵⁰ (Türkmenlerin nüfusu 2 milyonu aşkındır.)⁵¹

Afganistan ekonomisinde önemli bir yeri olan Türkmenler, tarım, hayvancılık ve ticaretle uğraşır. Ülkenin en önemli ihraç malları arasında yer alan Türkmen halıları ve "Karakum" derilerini Türkmenler üretir. Başarılı tüccar olan Türkmenler bu başarılarını siyaset alanında pek sürdürememişlerdir.

Afganistan **Kazaklarına** gelince Özbeklerle bir arada yaşadıkları halde asimile olmamış, kazak dilini ve kültürünü titizlikle korumuşlardır... Sayılarının elli bin civarında oldukları sanılmaktadır.

Konuştukları dil ve kültür açısından Kazaklara çok benzeyen **Kırgızlar** ise Afganistan, Tacikistan ve Çin sınırının kesiştiği Vahan Koridoru'nda yaşarlar. Sayıları on bin civarındadır. Son derece fakir bir hayat süren

46 Mohammed EBRAHİM, M. İSMAİL: a.g.e. 24

47 Mehmet SARAY: "Afganistan", DİA, 1, 402

48 Esedullah OĞUZ: a.g.e. 44

49 Mohammed EBRAHİM, M. İSMAİL: a.g.e. 23

50 Esedullah OĞUZ: a.g.e. 45

51 Mohammed EBRAHİM, M. İSMAİL: a.g.e. 23

Kırgızlar hayvancılıkla uğraşırlar. Kente çok seyrek inerler. Diğer topluluklardan ayrı son derece izole yaşarlar.⁵²

Kızılbaşlar Afganistan'daki Şii Türk boylarındandır. Büyük bölümü Başkent Kabil'de yaşar ve Batı Türkçesinin bir şivesini konuşur. Yaklaşık elli-altmış bin kişidir.⁵³

569'da Göktürklerden yedikleri ağır darbe neticesinde devletleri zayıflayan Akhunlar'ın 6. asrın sonlarına doğru da hakimiyetleri sona ermiştir. Devletleri dağılmasına rağmen Akhunlar memleketi terk etmemişler ve **Halaçlar** olarak orada yaşamaya devam etmişlerdir.⁵⁴

Besud, Caguri ve Uruzgani olmak üzere üç büyük aşiretten oluşan **Hazaralar**, Afganistan'ın ortasında yer alan dağlık Hazaracat bölgesinde yaşar. Dağlık bölgede diğer etnik gruplardan izole bir hayat süren "Besud" aşireti saf Hazara sayılır. Hazaralar'ın çoğu Şii'dir ve Farsça konuşur. Hazaracat bölgesi dışında yaşayan Hazaralar da vardır. Herat çevresinde bulunan Batı Hazaraları Sünnidir...⁵⁵ Yakın zamanlara kadar Türk- Moğol karışımı kabileler olarak bilinen Hazara ve Aymak (oymak) gruplarının son yapılan araştırmalarla tamamıyla Türk oldukları anlaşılmıştır.⁵⁶

Kafirler Siyahpuş ve Sefidpuş olmak üzere iki büyük gruba ayrılırlar. Kati denilen bir dil konuşurlar. Nüfusları altmış bin civarında tahmin edilmektedir. Afgan Hanı Abdurrahman Han'ın 1896'da Kafiristan bölgesini işgali sırasında İslamiyet'i kabul ettiler. Bu tarihten sonrada Kafiristan ismi "ışık ülkesi" anlamına gelen Nuristan olarak değiştirildi. Böylece Kafirler de

52 Esedullah OĞUZ: a.g.e. 46-47

53 Esedullah OĞUZ: a.g.e. 47

54 Mehmet SARAY: Afganistan ve Türkler (İstanbul, 1997), s. 27

55 Esedullah OĞUZ: a.g.e. 48

56 Mehmet SARAY: Afganistan ve Türkler (İstanbul, 1997), s.25

Nuriler olarak anılmaya başlandı.⁵⁷ Nuriler öteki gruplardan kopuk yaşasalar da, yeni İslami yaşam tarzını tamamıyla benimsemişlerdir.⁵⁸

Afganistan'ın batısında Tacik kültürünün etkisi altında yaşayan **Çaraymaklar**, Moğol kökenli bir halktır. Çaraymak kelime olarak dört aşiret anlamına gelir... Toplam nüfusu dört yüz elli bin civarında olduğu tahmin edilmektedir. Genellikle göçebe ve yarı göçebe bir hayat süren Çaraymaklar, “yurt” adı verilen çadırlarda yaşar.⁵⁹

Göçebe bir halk olan **Beluciler**, Afganistan, Pakistan ve İran sınırının kesiştiği bölgede yaşar. Sistan olarak bilinen bu bölgede sınırın her üç tarafında da Beluciler bulunur. Sayılarının yüz bin civarında olduğu tahmin edilen Afgan Belucilerinin en önemli uğraşı kaçakçılıktır. Afganistan'da Belucilerin yoğun olarak yaşadığı bölgeler batıdaki Ferah ile güneybatıdaki Hilmend illerini kapsar.

Afganistan'da Müslüman olmayan tek etnik grup **Hindulardır**. Hindular yoğun olarak yalnızca başkent Kabilde yaşarlar. Genellikle şehir merkezinde toplanan Hindular, en çok bankacılık, eczacılık, kuyumculuk ve ticaret gibi meslek dallarında çalışırlar. Hintçenin Landa adlı değişik bir şivesini konuşan Afgan Hindularının sayısı elli-altmış bin civarındadır. Hindular, Afganistan'da komünist rejimi destekleyen ve savaşa katılmayan tek etnik gruptur.⁶⁰

Afrika'daki bedevi soydaşları gibi kara çadırlarda göçebe yaşayan Afganistan **Araplarını** Taciklerden ayırmak çok zordur. Fizik olarak Taciklere benzeyen Araplar, tıpkı onlar gibi Sünni'dir ve Farsça konuşur. Tacikler tarafından asimile edilen Afganistanlı Araplarda Arap adı dışında Arap kültüründen herhangi bir iz kalmamıştır.⁶¹

57 Esedullah OĞUZ: a.g.e. 49

58 Esedullah OĞUZ: a.g.e. 49-50

59 Esedullah OĞUZ: a.g.e. 50

60 Esedullah OĞUZ: a.g.e. 51

61 Esedullah OĞUZ: a.g.e. 52

Yukarıdaki izahlardan da anlaşılacağı gibi Afganistan, bir kavimler müzesi gibidir. Söz konusu etnik çeşitlilik ve gruplar arasındaki ihtilaflar, bölgeye göz dikmiş yabancı devletlere bu ülkenin iç işlerine karışma imkanı vermektedir.⁶²

D) Tarihte Afgan-Türk İlişkileri⁶³

Afganistan ve Türk devletleri devamlı kardeş iki ülke konumunda yer almıştır. Milli Afganistan devleti kurulmadan önce Afganistan'da kurulan devletlerin tamamına yakını Türk devletidir. Gazneliler, Timurlular ve Babürlüler bu devletlerden bazılarıdır. Afganistan'ın bu geçmişi Türk-Afgan dostluğunun en önemli dayanak noktası olsa gerektir. Aynı zamanda Afgan kabileleri arasında pek çok Türk unsur vardır.

Başlangıcından Ahmed Şah Dürrani'nin milli Afgan devletini kurduğu, 1747 tarihine kadar olan Afganistan tarihi hakkında ciddi tetkikler yapılmadığı gibi, Afgan kabilelerinin menşei hakkında da çok az şey bilinmektedir. Afgan tarihi hakkında araştırma yapan batılı tarihçilerin bir kısmının iddiaları, bugün Afgan halkı içinde en kuvvetli ve hakim zümreyi teşkil eden Afgan (veya Patun –Paştun) kabilelerinin Türk soyundan geldiği şeklindedir.⁶⁴ Gılzaylar'ın alt boyları olan Turan, Buran, Tokhi, Ender ve Taraki sözcüklerinin aslında eski Türk isimleri olması, bu gruptaki Türk etkisinin veya izinin açık bir kanıtı olsa gerekir.⁶⁵

Afganistan ve Türk devletleri arasında var olan bu dostluğun nedenlerinden biri de hiç şüphesiz din faktörüdür. Türklerin de Afganların da samimi Sünni Müslümanlar oluşu aradaki kardeşlik bağlarını

62 Mohammed EBRAHİM, M. İSMAİL: a.g.e. 24-25

63 Tarihte Türk Afgan ilişkileri için Bkz: Mehmet SARAY: Afganistan ve Türkler; Meşkure Yılmaz BÖRKLÜ: Tarihsel boyutu içinde Afganistan'daki gelişmeler ve Türk Afgan ilişkileri; Avrasya Dosyası Afganistan-Pakistan özel sayısı; (İstanbul 1998) c.4 s.3

64 Mehmet SARAY: Afganistan ve Türkler (İstanbul, 1997) s.12

65 Esedullah OĞUZ: a.g.e. 40

kuvvetlendirmiştir. Afganlar hilafete olan bağlılıklarını her fırsatta dile getirmişler ve gerektiğinde de her türlü desteği sağlamışlardır.

Afganistan'la var olan bu tarihi ve dini bağlar her dönemde iki ülkenin birbirine dostluk elini uzatmasıyla pekişmiştir. Birinci dünya savaşında Afganistan'ın Osmanlı'ya sağladığı maddi ve manevi destek, Atatürk döneminde Türkiye'nin Afganistan'a yardım elini uzatmasıyla karşılığını bulmuştur.

Son asırlarda Rus ve İngiliz emperyalizmi arasında bunalan Afganistan'a tek dostluk eli yine kardeş ülke Türkiye tarafından uzatılmıştır. Kardeş iki Müslüman ülke arasında daha önce var olan ananevi dostluk, bilhassa Atatürk devrinde fevkalade gelişmiş ve Türkler, Afganistan'ın kalkınması için Afganlı kardeşlerine pek çok sahada yardımcı olmuşlardır.⁶⁶ Ne var ki Türkiye'nin Afganistan'a yaptığı bu yardım Atatürk'ün ölümünden ve ikinci dünya harbinin ortaya çıkardığı yeni şartlar yüzünden devam edememiştir. Böylece Türkiye'nin de desteğinden yoksun kalan Afganistan tam manasıyla yalnızlığa sürüklenmiştir.⁶⁷

Bugün 20 milyon civarında olduğu söylenen Afganistan nüfusunun yarıya yakını Türklere teşkil ettiği anlaşılmaktadır. Yüzde yüz Müslüman olan Afgan halkının büyük ekseriyeti birkaç küçük kabile haricinde Sünni'dirler.⁶⁸

Kuzey Afganistan tamamen Türk'tür. Bu bölgede Türkçe bilen biri dil sorunuyla karşılaşmaz.⁶⁹ Bu bölge de zaten Türkistan olarak adlandırılmaktadır.

66 Atatürk devri Türk-Afgan münasebetleri için Bkz: Farid Ahmed MUSA; Atatürk dönemi Türkiye-Afganistan münasebetleri ve Afganistan'ın modernleşme çabaları, (Isparta 2004)

67 Mehmet SARAY: Afganistan ve Türkler (İstanbul, 1997), s.13

68 Mehmet SARAY: Afganistan ve Türkler (İstanbul, 1997), s.25

69 Esedullah OĞUZ: a.g.e. 44

Türklerle Afganistan arasındaki dostluğun Türklük ve Sünni İslam temellerine dayandığı anlaşılmaktadır. Ancak Afganistan ve Türk devletleri – özellikle Osmanlı devleti- arasındaki bu dostluk ittifaka dönüşmemiştir. Bunda Osmanlı devletinin zayıflama döneminde olması ve Milli Afganistan devletinin de yine bu dönemde kurulmuş olmasının etkili olduğunu tahmin etmekteyiz. Böyle bir ittifak fikrinin yalnızca Ahmet Şah Dürrani zamanında ortaya çıktığı ancak bunun da gerçekleşmediğini görmekteyiz.

İran’da Nadir Şah’ın ölümünden sonra ortaya çıkan karışıklıklar zamanla yatışmaya başlamışsa da Horasandaki Afganistan hakimiyetine karşı hasmane bir tavır alınmaya başlamıştı. Ülkenin batısındaki kuvvetli Şii tehdidini hisseden Ahmet Şah bu tehlikeyi bertaraf edebilmek için kendisine müttefik aramaya başladı. Bu doğrultuda teferruatlı bir mektubu üç kişilik elçilik heyetiyle 1762 sonlarında Bağdat üzerinden İstanbul’a gönderdi. Mektubunda Şii İranlıların Sünniler için oluşturdukları tehlikeyi, bu Kızılbaşların Sünni aleminin ortasında bulunması ve parçalanmışlığa sebep olmasından dolayı, İran tehlikesini zararsız hale getirmeyi teklif etmiştir. Devrin Osmanlı padişahı III. Mustafa (1757-1774) verdiği cevapta Nadir Şah zamanında İran’la bir dostluk antlaşması vuku bulduğunu, Osmanlı Devleti’nin yapılan antlaşmalara daima sadık kalmış olduğunu, dolayısıyla İran’a karşı yapılacak hasmane bir harekate katılamayacaklarını nazik bir dille bildirmiştir.⁷⁰

Osmanlı devleti döneminde Afganistan’a Türkiye’den uzmanlar gitmiş ve Afganistan’ın modernleşmesi için teknik ve kültürel destek sağlanmıştır. Ayrıca 1 Mart 1921 tarihinde Ankara hükümeti ile imzalanan antlaşma ile de Türkiye sadece askeri alanda değil teknik ve eğitim alanında da Afganistan’a destek sağlamayı kabul etmiştir. Böylece Afganistanda modernleşme çabaları hızlanırken, Türkiye’ye de yüzlerce Afgan genci eğitim için akın etmiştir. Ek olarak 1928’de “Türkiye-Afganistan arasında dostluk ve teşrik-i mesai muahedenamesi” adıyla yeni bir antlaşma imzalanmıştır. Buna göre

⁷⁰ Mohammed EBRAHİM, M. İSMAIL: a.g.e. 38

Türkiye Cumhuriyeti; ilmi, hukuki, askeri alanlardaki uzmanlarından bir kısmını Afganistan'da görevlendirecekti.⁷¹ 1934'te Afganistan ile İran arasında hakemlik görevini yapan Türkiye Afganistan'ın Milletler cemiyetine üye olmasında etkin rol oynamış, 8 Temmuz 1937'de Afganistan, İran ve Irak ile birlikte Sadabat Paktını kurmuş ve Afganistan'ı Alman –İtalyan nüfuz alanına düşmekten kurtarmıştır.⁷² 2. dünya savaşından sonra Türkiye-Afganistan ilişkileri duraklamış, ilişkiler ancak Sovyet Afgan savaşında Türkiye'nin Afganistana yaptığı yardımla sınırlı kalmıştır. Sovyetlerin Afganistan'dan geri çekilmelerinden sonra Azad Bey Afgan Türklerinin liderliğini General Raşit Dostum'a bırakmıştır. Raşit Dostum ve Türk kabileleri bundan sonra yönetimdeki Taliban ile mücadele etmişlerdir. Halen günümüzde Nato bünyesinde Afganistan'a askeri destek verilmektedir. Son dönemde Nato'nun Afganistan'daki kıdemli temsilciliğini de Türkiyeli bir Türk yapmıştır. Son yıllarda Afganistan'la olan ticaretimiz oldukça gelişme göstermiştir. Afganistan'dan gelen öğrenciler ise Türkiye'nin çeşitli üniversitelerinde öğrenimlerini devam ettirmektedir.

71 Mehmet SARAY: Düünden Bugüne Afganistan, (İstanbul, 1981), s. 125-130.

72 Yaşar KALAFAT: Kuzey Afganistan Türkleri ve Karşılaştırmalı Halk İnançları, Türk Dünyası Araştırmaları Vakfı, (İstanbul, 1994), s. 9.

BİRİNCİ BÖLÜM

OSMANLI KAMUOYUNUN AFGANİSTAN İLGİSİ

A) Afganistan İle İlgili Eserler

Afganistan hakkında Osmanlı son döneminde çeşitli eserler yazılmıştır. Eserlerin çoğu 1800'lü yılların sonu ile 1900'lü yılların başlarında kaleme alınmıştır. Eserler Seyahatname, tercüme ve tarih kitabı mahiyetindedir. Bir kısmı Afganistan'ın tamamı hakkında bilgi verirken, bir kısmı da yalnızca belli olaylar ve bölgeler hakkında bilgiler sunmaktadır. Çoğunluğu matbu haldedir. Dili genellikle sade halk dili olmakla birlikte Tarih-i Afgan gibi ancak, biraz mürekkep yalamış kimselerin anlayabileceği eserler de mevcuttur. Eserlerin tanıtımında genel bilgiler verilmekle birlikte, dönemin Afganistan'ı hakkında bilgi sahibi olmak açısından Afganistan'ı tanıtıcı bilgilerde aktarılacaktır.

Söz konusu eserlerde Afganistan hakkında verilen bilgiler: Afganistan'ın genel durumu, kısa tarihi, ülke nüfusu, toplum yapısı, yönetimi, şehirleri (Özellikle Kabil, Kandehar, Gazne, Herat, Belh, Kafiristan), Afgan ordusu, stratejik önemi, coğrafi özellikleri (dağları, nehirleri, gölleri vs.), eğitim, sanayi, ticaret gibi konular hakkındadır. Seyahatlerde sadece Afganistan değil Afganistan'a ulaşılmıncaya kadar görülen yerler ve yaşanan olaylar da ayrıca anlatılmıştır.

Eserlerde Afganistan'ın yanı sıra, Hindistan, bugünkü Pakistan'ın temelleri, Orta Asya, Rusya ve yayılmacı siyaseti, İngiltere ve İngiltere'nin Asya ve Hindistan politikası, Rus-İngiliz rekabeti, Asya'da Türklerin durumu, İran ve Gürcistan hakkında geniş bilgiler elde edilebilir.

Aslında Afganistan tarihine baktığımızda Müslümanların geri kalış sebeplerinden birini de açıkça görebilmekteyiz. Ne zaman ki Müslümanlar geri kaldığını fark edip, ilerleme yolunda hamle yapsa; dış güçlerle savaşlar, taht kavgaları, iç savaşlar bu hamlelerin başarıya ulaşmasına engel olmuştur. Savaşların bir türlü bitmediği topraklarda yapılan ıslahat faaliyetlerinin sonuçları hep sınırlı olmuştur. Bu kısa izahattan sonra eserlerin tanıtımına geçebiliriz.

1) Afganistan Seferi

a) Genel Bilgiler

Üç bölüm halinde basılan Afganistan Seferi, El-Cezire Mektupları ve Şimal Hatıraları isimli eserlerin arasında ikinci kitap olarak, İttihad Matbaası tarafından 1906 tarihinde Mısır'da basılmıştır. Eser 105 sayfadan oluşmaktadır. Yazarı Abdülhamit Han tarafından Mısır'a sürülen Muhammed Fazlı'dır. Afgan Emiri'nin daveti üzerine bin bir sıkıntı ile Afganistan'a gitmiş ve yaşadıkları ile birlikte Afganistan'ı anlatmıştır. Eser Seyahatname türünün güzel bir örneğidir. Eserde sekiz adet resim vardır. Resimler diğer eserlere oranla oldukça kalitelidir.

Kitabın önsözünde Afgan-Osmanlı ilişkileri ile alakalı önemli bilgiler verilmiştir. Seyahat güzergahı üzerinde bulunan Azerbaycan ve İran gibi birçok ülke ve bu ülkelere giriş-çıkış hakkında önemli bilgiler edinmekteyiz. Gerektiğinde ülkelerle ilgili yorumlar yapılmış ve kıyaslamalara gidilmiştir. Sade ama etkileyici bir lisanla yazılmıştır. Afganistan hakkında da oldukça

aydınlatıcı, geniş bilgilere yer verilmiştir. Afganistan tarihine fazla yer vermemekle birlikte, Afganistan'ın mevcut durumu, coğrafyası, şehirleri ve toplum yapısı gibi özellikleri hakkında ayrıntılı bilgi edinmemizi sağlamaktadır. Eserin kaleme alınış gayesine gelince: müellife göre “insan sevdiği bir şeyi körü körüne değil de iyice tanıyarak sevmelidir. İnsan iyice tanımadığı bir şeyi ne kadar sevse de eksik kalır. Osmanlılarca çok sevilen, Asya'nın bu eşsiz ülkesini daha iyi tanımak ve bu muhabbeti daha da sağlamlaştırmak amacıyla yazılmıştır.”⁷³

Özellikle Emir Habibullah Han döneminde Osmanlı-Afgan ilişkilerinin geliştiğini görmekteyiz. Bunun sağlanmasında önemli katkıları olan ve Muhammet Fazlı ve arkadaşlarının Afganistan'a gitmesine aracılık eden Mahmut Beğ Tarzi'den de bahsetmemiz yerinde olacaktır. Mahmut Beğ Tarzi: Muhammetzay sülalesinin Kandehar kolundan Serdar Gulam Muhammet Han'ın oğludur. Babası Afganistan'ın en büyük şair ve ediplerindendir. İktidar anlaşmazlıkları yüzünden ailesi ile birlikte Şam'a yerleşmek zorunda kalmıştır. Bu yüzden Mahmut Beğ Tarzi gençliğini Şam ve İstanbul'da tahsil ile geçirdi. Abdurrahman Han'ın ölümünden sonra Habibullah Han onu Afganistan'a çağırdı. Afganistan'ın garbın ilim ve tekniğinden ne kadar uzak olduğunu görünce bu yönde çalışmalar yaptı. İlk olarak bir tercüme bürosu kurdu ve Türkçeden pek çok eseri tercüme ettirdi. Sirac'ul Ahbar gazetesini çıkararak bir ilke imza attı. Türk dostu olarak bilinen Mahmut Beğ Tarzi Mısır'da firari olarak bulunan ve Resimli Afgan Seyahatini kaleme alan Muhammet Fazlı ile birlikte doktor-mühendis-maliyeci-ressam gibi 5-6 Türk'ü Afganistan'a getirtti. Bunların Afgan modernleşmesine çok katkıları oldu.⁷⁴

Resimli Afgan Seyahati⁷⁵ Muhammet Fazlı'nın Afganistan Seferi isimli eserinin farklı bir baskısıdır. Afganistan üzerine yazılan o dönem eserlerin en meşhurdur. Kitabın girişinde içeriği verilmiş ve ayrıca “13 resmi

73 Muhammet FAZLI: Afganistan seferi (Mısır, 1906) s.1

74 Abdülvehhab TARZİ: “Efganistan”, M.E.B. İslam Ansiklopedisi s.169

75 Muhammet FAZLI: Resimli Afgan Seyahati, Ahmet İhsan matbaası, (İstanbul, 1325)

havidir” şeklinde not düşülmüştür. İstanbul’da Ahmet İhsan matbaasında, 1325 tarihinde basılmıştır. Afganistan seferi isimli baskı ile aynı bilgileri içerir ancak esere yeni resimler ilave edilmiştir. Farklı olarak “Merv’de ‘tıpkı Anadolu pazarlarına benzeyen’ bir Türkmen pazarı⁷⁶ Afgan mektebi harbiyesinde çeşitli sınıfların kıyafetleri⁷⁷ Kabil’de ilk önce dinledikleri Milli Afgan sazandeleri⁷⁸ resimleri yer almaktadır.

b) İçeriği

Habibullah Han’ın resmi (I), İfade-i meram (1-4), Afganistan seferi (4-6), Kâbilden gelen cevabi mektup (6), Afgan Hanının büyük oğlunun resmi (33), Herat (43), Bir resim (49), Mevki-i coğrafisi (53), Hudutları (53), Dağları (57), Nehirleri (58), Gölleri (61), Meşhur şehirleri (62), Kandehar (63), Gazne, Belh (64), Taksimât-ı siyasiye (65), Hanedan emiri (66), Maarif (72), Sanayi (75), Yollar, şoseler (79), Eski eserler (80), Ticareti (81), Postaları (82), Paraları (83), Afganistan’daki unsurlar, ziraat (84), Afgan ordusu (87), Silahları (90), Çeşn Geceleri (91), Bayram alayı (95), Derbar (96), Çeşn geceleri (100), Resimler (105)

“Asya’nın genç ve dinç hükümeti hakkında hemen bütün İslam Aleminde bir teveccüh ve muhabbet vardır. Özellikle Osmanlılar bu diyar ve hükümet için pek büyük bir hissi takdir, teveccüh ve ihtiram beslerler”⁷⁹ sözleriyle esere giriş yapan yazar Osmanlılar ile Afganlılar arasındaki muhabbetin önemini vurgular. Afganlılar denilince akla ilk gelenlerden biri Türklerle olan yakın ilişkisidir. Yazarın da eserin girişinde özellikle vurguladığı nokta budur. Ancak bu sevginin kaynağını halk da bilmez. Sadece Afganlılara karşı bir sevgi beslenir. Afganistan hakkında da o güne kadar fazla yazılıp

76 Muhammet FAZLI: Resimli Afgan Seyahati, Ahmet İhsan matbaası, (İstanbul, 1325) 96

77 Muhammet FAZLI: Resimli Afgan Seyahati, Ahmet İhsan matbaası, (İstanbul, 1325) 106

78 Muhammet FAZLI: Resimli Afgan Seyahati, Ahmet İhsan matbaası, (İstanbul, 1325) 109

79 Muhammet FAZLI: Afganistan seferi (Mısır, 1906) s. 1

çizilmemiştir.⁸⁰ Afganistan hakkında daha geniş bilgi edinilirse beslenen bu sevgi ve muhabbet daha ziyade ve metin olacaktır. Yazılar ne görülmüş ne hissedilmişse, ekleme veya çıkarma yapılmadan aynen yazılmıştır. Fotoğraf ve krokiler de getirdikleri maddi yüklere rağmen gerekli görülen yerlere eklenmiştir.⁸¹

Afganistan yolculuğunun ilk adımları Kahire’de bir kahvehanede atılır. İstanbul’daki istibdattan şikayet ederek Mısır’a iltica eden birkaç kişi kahvehanede bulunurlarken bir zat kendilerine Afganistan’a giderlerse çok büyük hürmetle karşılanacaklarını ve Afganistan’ın da bu tarz hizmetlere çok ihtiyacı olduğunu anlatır ve eğer isterlerse Mahmut Beğ Tarzi vasıtasıyla durumu Afgan Emirine iletebileceğini dile getirir. Alınan adrese bir arıza yazılır ve cevabı da imkansızlıklar sebebiyle bir yıl sonra ulaşır. Cevabi yazıda emir ilmi irfanı geniş olan değerli Türklere ülkesinin kapılarının her zaman açık olduğunu ve ihtiyaçlarının bulunduğu bildirilir.⁸² Mahmut Beğ Tarzi’ye ait cevabi mektupta şu ifadeler yer verilir. “Fırarilerden Osmanlı memleketlerinde mükemmel tahsil görmüş mülki ve askeri erbab-ı fenden olup da oralarda bulunanlardan gelmesini arzu eden var ise mümkün mertebe tercüme-i halleriyle hangi fenlerden ihtisas kesb etmiş, liyakat ve dirayetlerini bildiren ve imzalar altında birer mektuplarını alıp irsal ve inayetine vesateti alilerini dahi iltimas eylerim.”⁸³

Yol masraflarını karşılamak için yalnızca yazışmalar neticesinde Afgan hükümeti 350 Osmanlı lirası göndermiştir ki bu da Afganistan’ın Osmanlı ilim adamlarına olan ihtiyacını ve verdiği kıymeti göstermektedir.⁸⁴ Kahire’de Rusya’dan geçmek için pasaportlar onaylatılmış ve neticede 1323 senesi 19 Eylül’de Kahire’den Port Said’e hareketle Afganistan yolculuğu da

80 Gördüğümüz kadarıyla Afganistan hakkında yeterince yazı kaleme alınmıştır. Ancak bu eserlerden aydın kesim istifade etmekle birlikte, halk tabakasına ulaşmadığı ve halkın Afganistan konusunda bu nedenle bilgisiz kaldığı kanısındayız.

81 Muhammet FAZLI: a.g.e., 3

82 Muhammet FAZLI: a.g.e., 5

83 Muhammet FAZLI: a.g.e., 7

84 Muhammet FAZLI: a.g.e., 9

başlamıştır. Port Said’de 3 gün vapur beklenmiştir. Bu süre içerisinde “Hotel de France” da ikamet edilmiştir. Yola çıkıldıktan sonra ilk durak İskenderiye olup Vapur burada üç gün beklemiş ve eksikleri tedarik etmiştir. Bu sırada yazar şiddetli şekilde hastalanmış fakat doktor arkadaşlarının çabalarıyla kendisini toparlamıştır.⁸⁵ Arnavutluk limanlarında molalar verilmiş ve Teriste’de dah uzun konaklanmıştır. Her durakta dikkatleri çeken husus, polis ve karantina doktorlarının muayeneleridir. Yazar duraklanan şehirler hakkında da bilgiler verirken güzel tasvirler yapmaktan da geri kalmamıştır. “Teriste sokakları, caddeleri muntazam büyük taşlarla tefriş edilmiş, gayet temiz, ziyadesiyle ticaretgah bir memleket” gibi⁸⁶ Sonraki durak Budapeşte’dir. Budapeşte’de Nasyonal otelinde konaklanmıştır. Yazar Budapeşte’den Paris’in bir numunesi olarak söz eder. Özellikle en son mimari sanatların en mükemmel birer örneği olarak nitelediği Tuna üzerindeki 400 metre uzunluğundaki köprü ile mebusan dairesi yazarın dikkatlerini celb eder.⁸⁷ Macarlar ise namuskar, ciddi, fevkalade gayur ve vatanperver insanlardır. Sıradaki durak ise Odesa’dır.⁸⁸ Sınırdaki Rusya trenleri için bilet alınır. “Rus trenleri her kompartımanda dört yatağı havi olmakla ziyadesiyle rahattır.”⁸⁹ Odesa’da eşyaların kaybı söz konusu olur. Birkaç gün gezmekle geçirilir. Lakin “her tarafında savaş olan bir memlekette gezmek ve görmekten gerçek bir zevk alınamaz”⁹⁰ Odesa’dan sonra en mamur şehirlerden biri olan Rostof ve Çerkez köyleri trenin içinden izlenmiştir. Dünyanın hiçbir tarafında işitilmemiş ve görülmemiş bir hal olur ve Rostof’tan sonra şimendiferin süratli gitmesi için yolculardan bir sürat ücreti toplanır.⁹¹ Rostof’tan sonra Bakü’de konaklanmıştır. Yazar Bakü’ye hayran kalmış, hakkında ayrıntılı bilgi verme ihtiyacı hissetmiştir. Nüfusu 150 bindir. Herkes Türkçe konuşabilmektedir. Birkaç da Türkçe gazete çıkarılmaktadır. Maarif ve

85 Muhammet FAZLI: a.g.e., 11

86 Muhammet FAZLI: a.g.e., 13

87 Muhammet FAZLI: a.g.e., 14

88 Muhammet FAZLI: a.g.e., 15-16

89 Muhammet FAZLI: a.g.e., 17

90 Muhammet FAZLI: a.g.e., 20

91 Muhammet FAZLI: a.g.e., 21

terakkiyata önem verilmesi de hayret edilecek derecededir.⁹² Bakü'de 1907 tarihi Bakü'lü ve firari Türkler tarafından Türklerin birleşme tarihi olarak ilan edilir.⁹³ Sonraki en önemli istasyon Merv şehridir. "Merv'e doğru yola çıkılmış ve Tren anayurdumuz olan bu mukaddes yerleri geçerken siyah çadır şeklinde geniş ovalarda derin milli hislerimizi titreterek bu mübarek ve azim yerlerin Rusya gibi bir zorba hükümet elinde muzdarip kalmasına elemeler çekilmiştir. Uğranılan pek çok şehirde olduğu gibi Merv'de de ticaret Ermenilerin ellerindedir."⁹⁴ Rusya sınırları içerisinde hiçbir otel pasaportsuz misafir kabul etmemektedir. Afganistan'a giriş yolu ise Merv'den sonraki durak olan Aşkabad'dan başlayarak İran yoluyla olacaktır.⁹⁵ İran gümrüğünde geçirilen bir gece hakkında yazar şunları zikrediyor. "Bütün şu küçük seyahatimizde buraya kadar, böyle sefil bir yer görmemiş böyle sefil bir gece geçirmemiştik."⁹⁶ Aşkabad'dan sonraki önemli durak noktası ise Meşhed'dir.⁹⁷ Afganistan Emiri'nin büyük mahdumları İnayetullah Han'ın resmi'ne yer veren yazar geçilen yerlerde genellikle güzel tasvirlerle ve şehrin güzelliklerine de yer verir. Ancak Meşhed hakkındaki düşünceleri bunun tam aksinedir. Eskinin meşhedi mukaddesi bugün berbat bir haldedir.⁹⁸ Meşhed'e temizlenmek için girdikleri hamamı yazar şu sözlerle anlatır ki bu sözler burası hakkında fikir edinmek için yeterlidir. Hamam ve suyu o kadar kirlidir ki yazar "buradan çıkınca nerede temizleneceğiz... feryadıyla bağırmak istedim..."sözlerini sarfeder.⁹⁹ Meşhed'de İmam Ali Rıza hazretlerinin kabirleri ziyaret edilir. Girişte ve çıkışta para alınması yazarın çok tuhafına gider.¹⁰⁰ Ziyaretlerin hepsinde süpürgeçiler, biz de Kuran okuduk diye para isteyenler hiç eksik olmamıştır. Öyleki Yazar eve zar zor kaçabildiklerini anlatır. Meşhed'de eski olmayan yalnız İmam Ali Rıza hazretlerinin

92 Muhammet FAZLI: a.g.e., 21

93 Muhammet FAZLI: a.g.e., 23

94 Muhammet FAZLI: a.g.e., 25

95 Muhammet FAZLI: a.g.e., 28

96 Muhammet FAZLI: a.g.e., 30

97 Muhammet FAZLI: a.g.e., 32

98 Muhammet FAZLI: a.g.e., 33

99 Muhammet FAZLI: a.g.e., 35

100 Muhammet FAZLI: a.g.e., 36

türbesindeki elektrikli aydınlatmadır.¹⁰¹ Ahali vahşi olduğu için Meşhed'de kaldıkları 7 gün içerisinde pek fazla dışarı çıkılamamıştır.¹⁰² Afganistan öncesi yolculuğa çıkarken çok konuşan lafazan bir kimsenin elinden kurtulmak için bile 2 lira vermek mecburiyetinde kalınmıştır.¹⁰³ İran'dan ayrıldıktan sonra Afganistan hududundaki ilk durak Kafirkale'ye ulaşılmıştır. Afganistan sınırları içerisine girildikten sonra "bizi gören halk şimdiye kadar görmedikleri bir şeyler görmüş oldukları için evlerinden çıkıyorlar seyrimize geliyorlardı."¹⁰⁴ diyerek o dönemin insanların farklı bölge insanlarına hiç de alışık olmadıklarına dikkat çekilmektedir.

Seyahat ekibi Herat'la birlikte Afganistan'a ulaşmıştır. Eserin 43. sayfasından itibaren Afganistan'a yer verilmiştir. Eserin 43. sayfasına kadar olan bölümlerinde de kıymetli bilgiler içermektedir. Zaten yolculuk esnasında yaşananlar eserin yarıya yakınıni teşkil etmektedir.

45 bin nüfusa sahip olan Herat; Rusya, Orta Asya ve Hindistan arasında bir geçiş noktası olduğundan büyük askeri öneme sahiptir. Şehir toprak bir kale ile çevrilidir.¹⁰⁵ Herat'ta vali konağında mükemmel bir şekilde ağırlandırlardır. Mevsimi olmadığı halde üzüm ve armut sofradan eksik edilmemiştir. Herat'ın evleri Arabistan'da olduğu gibi hep topraktır. Çarşısı üstü kapalı bedesten tarzında olup, ufak tefek gayri muntazam dükkanlar ve dar sokaklardan ibarettir. Bura ahalisi ecnebi namıyla hemen hiç kimseyi görmediklerinden seyahat ekibine pek ziyade hayretlerle bakmaktadırlar.¹⁰⁶ Kabil'e giden en yakın yol olması hasebiyle Hezaracat yolu tercih edilmiştir. Afganistan'da yollar üzerinde sayısı oldukça fazla olması hasebiyle yazar Ribatlar (Kervansaraylar) hakkında da bilgiler vermiştir. Yazar şu şekilde başlar: "Ribat: Afganistan'da hükümet tarafından inşa edilmiş kervansaraylardır ki: Piyade yürüyüşü ile en fazla üçer saatlik mesafelerde

101 Muhammet FAZLI: a.g.e., 37

102 Muhammet FAZLI: a.g.e., 38

103 Muhammet FAZLI: a.g.e., 40

104 Muhammet FAZLI: a.g.e., 42

105 Muhammet FAZLI: a.g.e., 44

106 Muhammet FAZLI: a.g.e., 45-46

bina edilmişlerdir”¹⁰⁷ Bir ribatı görmüş olmak hepsini görmüş olmak gibidir. Çünkü hepsi aynı şekil ve haldedir. Bazı Ribatlar’da cüzi sayıda asker de vardır. Aynı zamanda bunlar kale vazifesini de ifa etmektedirler. Tamamı toprak olup duvarlarının kalınlığı yarım metreden fazladır.¹⁰⁸ Herat’tan Kabil’e varıncaya kadar yazarın konakladıklarından bahsettiği kervansaray sayısı yirmi ikidir.

c) Coğrafi Konumu

Afganistan Asya’nın merkezinde Türkistan, İran, Hindistan ve Belucistan ile komşudur. O dönem için nüfusu 7 milyon tahmin olunmakta ve yüz ölçümü 720 bin km karedir. Dağlık bir alandır. Hindikuş sıradağları üzerinde 6000 metreyi aşan zirveler vardır.¹⁰⁹

Hudutları: Kuzey sınırı Rusya ile olup, şimendifer ile iki ülke birbirine bağlıdır. Ancak Merv - Köşk şimendiferi askeri bir hat olduğundan Ruslar buradan kimseyi geçirmezler. Genel olarak Amu Derya, Afganistan’ın kuzey sınırını oluşturur. Bu nehir üzerinde kurulan iki noktada gümrük ve nakliye işlemleri yapılır.

Doğu hududunda İngiliz kaleleri vardır. Dağlık bir bölgedir ve meşhur Hayber geçidi de bu sınıra yakındır. Güney sınırı Belucistan sınırı olup arızalı arazilerden ibarettir.

Batıda sınır İran ile olup Hilmend (veya Helmund) nehri, Kafirkale ve Kusan nehri iki ülke arasında sınır teşkil eden yerlerdir. Sınırlar son derece muhafaza olmakta olduğundan Afgan sınırından fermansız hiçbir kimsenin girmesi kabil değildir. Hudut müfrezeleri, süvariler her altı ayda tebdil olup zabt-u rabt pek şiddetlidir.¹¹⁰

107 Muhammet FAZLI: a.g.e., 47

108 Muhammet FAZLI: a.g.e., 48

109 Muhammet FAZLI: a.g.e., 53

110 Muhammet FAZLI: a.g.e., 53-57

Dağları: Afganistan arazisi dağlıktır. Bu dağları -başta gelen Hindikuş olmakla birlikte- Himalayaların uzantıları oluşturur. Belli başlı dağları şunlardır: Bedahşan dağları, Kafiristan dağları, Pağman dağları, Hezare dağları, Kuhi baba, Kuh hisar ve Kuh cağfer dağları, Bendi Türkistan ve Sefid kuh dağları. Bunlara göre daha küçük dağlarda oldukça fazladır.¹¹¹

Nehirleri: Afganistan dağlık olması hasebiyle pek çok nehre sahiptir. Ancak bunların pek çoğu yazın kurur. Kışın akmaya devam eder. Belli başlı nehirleri şunlardır: Kabil nehri, Belh suyu, Kunduz nehri, Murğab suyu, Herirut nehri, Herat suyu, Palto nehri, Helmund (veya Hilmend) nehri ve Ferah ravz nehridir.¹¹²

Gölleri: Şuyuh gölü, Navar gölü, Ab-ı istade gölü, Büyük Hamun gölü ve ufak tefek gölcükler ve bataklıklardan ibarettir.

İklimi: Afganistan havası umumiyetle sağlamdır ve bölgelere göre çeşitli iklimler gözükür. Kandehar ve civarı sıcak olup buralara katıyen kar düşmezken dağlık yörelerde aşırı soğuk bir iklim özelliği görülür.

Meşhur Şehirleri: **Kabil**, Kabil nehri üzerine kurulmuş çok eski bir şehir olup, 20. y.y. başlarında tahminen 100 bin kadar bir nüfusa sahiptir. Şehir dağlarla çevrilidir. Kabil nehrinin suladığı geniş bir vadide bulunan şehrin manzarası da oldukça latiftir. Fevkalade imara uygun, havası ılıman, bağları, bahçeleri zengin bir şehri şirindir.¹¹³

Kandehar, Helmund nehri civarında gayet verimli bir arazide 60 bin nüfuslu kadim bir şehirdir. Ahmet Şah Dürrani tarafından yeniden bina ve imar edilmiştir. Nehir civarında gayet zengin bir altın madeni mevcuttur.

Gazne, 15 bin nüfuslu kadim bir şehir olup, yolları muntazam havası ise gayet soğuktur. 1030'da Gaznelilerin başkenti olmuştur. Sultan Mahmut Gaznevi'nin gayet güzel bir türbesi halen mevcuttur.

111 Muhammet FAZLI: a.g.e., 57-58

112 Muhammet FAZLI: a.g.e., 58-61

113 Muhammet FAZLI: a.g.e., 62

Belh, tarihi bir şehir olmakla birlikte 20. yy başlarında harabe halindedir. Şehir Mezarı Şerif'e nakledilmiştir.¹¹⁴

Taksimât-ı Siyasiyyesi: Afganistan; Kabil, Celabad, Kafiristan, Bedahşan, Katagan, Türkistan, Hezare, Gazne, Kandehar, Sistan ve Herat vilayet ve eyaletlerine ayrılmıştır. Vilayetler: valiler tarafından yönetilir. Hakimler: Valilerin emri altında bulunur veya kazaları idare ederler. Melikler: nahiye müdürü veya köy muhtarı olup köylerde bulunurlar. Ayrıca her şehirde vergi memurları, tahsildarlar, polis, jandarma, kadılar ve müftüler yer alır. Başkent Kabil'de ayrıca görevliler ve bakanlar vardır.¹¹⁵

d) Yönetim ve Sosyal Yapı

Hanedan Emiri: Afganistan 1747 tarihinde Dürrani sülalesinden Ahmet Şah tarafından Kandehar'da kurulmuştur. Ancak serdarlar arasında peyda olan rekabet ve derebeylik fikirleri neticesi olarak memleket zayıf düşmüş ve İngilizler tarafından birkaç kez istila edilmiştir. Emir Habibullah Han, emir merhum Abdurrahman Han'ın büyük mahdumları olup Türkistan'daki Semerkant şehrinde dünyaya gelmiştir. Tahminen otuz beş yaşlarında genç, faal, maarifperver ve gayur bir padişah'tır.¹¹⁶ Yazar Habibullah Han hakkında övgü dolu ifadelerine devam eder. Oğullarından ve kardeşlerinden de yine övgüyle söz eder. Ancak bu övgü dolu sözlerinin temel sebebi Emir'in çalışmalarının yanı sıra kendilerini Afganistan'a getirip onlara son derece fazla önem vermesi olmalıdır.

Maarif: Kabil şehrinde Emir Habibullah Han'ın kurmuş olduğu idadi derecesinde bir mektep vardır. Kabil ve diğer şehirlerde ilkokulların ve rüşdiyelerin sayısı da onun döneminde her geçen gün artmaktadır. Son zamanlarında askerliğin öneminin artması Harbiye mektebinin kurulmasına

¹¹⁴ Muhammet FAZLI: a.g.e., 63-64

¹¹⁵ Muhammet FAZLI: a.g.e., 65

¹¹⁶ Muhammet FAZLI: a.g.e., 66-68

sebebi olmuştur. Mektebin müdürü ise Osmanlı zabitlerinden Mahmut Sami Bey'dir. Afganlar dinî eğitime düşkün olduklarından her şehirde mükemmel medreseler kurulmuştur. Okulların yanında her türlü kitabın basıldığı gayet mükemmel matbaalar vardır.¹¹⁷

Sanayi: Afganistan hemen hemen bütün ihtiyaçlarına kafi gelebilecek fabrikalara sahiptir. Kabil'de bulunan maşinhanede iğneden topa pek çok şey üretilir ve 4 - 5 bin işçi çalışmaktadır. Askeri ihtiyaçlar Afganistan'ın kendi içerisinde karşılanmaktadır.¹¹⁸ Mensucat fabrikası da mükemmel olarak çalışmaktadır.¹¹⁹ Deri işleri de kurulan mükemmel dabağhanede yapılmaktadır. Yalnız bunun başında bir İngiliz bulunmaktadır. Bir ispiroto fabrikası vardır. Üretilen mükemmel ispirotolar Hindistan'a ihraç edilir. Marangozluk oldukça ileri bir teknikle yürütülür. Taş çok yaygın olmasına rağmen taşcılık fazla ilerlememiştir. Fabrikalar yalnızca Kabil'de değildir. Diğer bölgelerde de fabrikalar mevcuttur. Bu konuda Celalabad'daki şeker ve tuğla fabrikaları zikredilebilir.¹²⁰

Yollar-Şoseler: Yolların düzenli olmasına önem verilmiştir. Hele Kabil'deki yollar yazara göre bir harikadır. Vilayetler arasında da muhteşem şoseler vardır. Kabil'den Celalabad yoluyla Peşaver'e giden şose en işlek caddesi olup bütün Hint ticareti bu yol ile yürütülür. O dönemde on günlük bir yoldur. Kervan 20 günde gider. Ağır şeyler filler vasıtasıyla nakl olunur. Kabil'de tahminen kırk kadar fil bulunup nakliyat hususunda pek çok işe yararlar.¹²¹

Eski Eserler: Kabil'de eski bir toprak kale vardır. Bamyan, Mezar-ı Şerif, Kandehar ve Sistan cihetlerinde eski eserler bulunduğu rivayet olunmaktadır. Ancak gördüğümüz kadarıyla yazar Afganistan'ın diğer

117 Muhammet FAZLI: a.g.e., 72-75

118 Muhammet FAZLI: a.g.e., 75

119 Muhammet FAZLI: a.g.e., 76

120 Muhammet FAZLI: a.g.e., 78

121 Muhammet FAZLI: a.g.e., 79-80

şehirlerinde pek fazla bulunmamıştır. Pek çok şehir hakkında verdiği bilgiler Kabil'de bu şehirler hakkında öğrendikleriyle sınırlıdır.

Ticareti: Üzüm, yün, yağ ve hayvan; Hindistan, Rusya ve İran'a ihraç edilir. İhracatta eğer otomobil ve kamyon kullanılması mümkün olursa ihracatın elli-altmış misli artması beklenebilir.¹²²

Postaları: Trabzonlu hakkak ve hattat Hasan Hilmi Efendi'nin himmetiyle postaneleri tanzim olunmuş ve pulları, muhabere varakaları o gün için nefis bir hale gelmiştir.¹²³ Posta teşkilatı oldukça hızlı çalışmaktadır. Mesela Kabil'den Peşaver'e normal yolculuk on gün sürerken, posta üç günde ulaşmaktadır.

Paraları: Fabrikada mükemmel bir darphane mevcuttur. Para birimi olarak rubye, pise ve kiran kullanılmaktadır.¹²⁴ Bir rubye altmış pisedir. Otuz pise ise bir kirandır. Bir Afgan altını yirmi rubyedir. Son zamanlarda ise Emir kağıt para basılmasını emretmiştir.¹²⁵

Ziraat: Buğday, arpa, mısır, çavdar, darı, nohut, pirinç, şeker kamışı, afyon, pamuk, ipek ve meyve başlıca ekilen ürünlerdir. Bahçecilik de yaygındır. Ziraate elverişli olmayan yerlerde hayvan yetiştirilir.¹²⁶ Bu diyarda maalesef afyon ve esrar yetiştirmek ve içmek kötü bir adet olarak yaygın ise de emir Habibullah Han o gibi kötü adetleri de ortadan kaldırmak lütfunda bulunmuşlardır.¹²⁷

Afganistan'daki Etnik Unsurlar: Nüfusu 7 milyon belki de daha fazladır. Çok eşlilik ve çok çocuk anlayışı yaygın olduğundan nüfus sürekli

122 Muhammet FAZLI: a.g.e., 81

123 Muhammet FAZLI: a.g.e., 82

124 Afganistan'ın bugünkü para birimi Afgani'dir.

125 Muhammet FAZLI: a.g.e., 83

126 Muhammet FAZLI: a.g.e., 84

127 Muhammet FAZLI: a.g.e., 77

artmaktadır. Bedahşan, Katagan, Türkmenistan vilayeti tamamıyla Özbek, Türkmen ve Taciklerden ibaret olduğundan tahminen bir milyon kadar Türk vardır. Hazarlar oldukça kalabalık bir nüfusa sahiptirler ve genellikle dağlarda yaşarlar.¹²⁸ Afgan unsurunun en fazla bulunduğu yöre güney bölgesidir. Afganlar genellikle Sünni mezhebindendir. Taciklerin ise Sünni ve Şii olanları da vardır.¹²⁹

e) Afgan Ordusu ve Törenler

Afgan Ordusu: Afganistan'da yaşayan ahalinin hemen hepsi cesur, silahşör ve cengaver insanlar olduğundan Afgan ordusunun askeri becerisi olağanüstüdür. Osmanlı'nın son döneminde 60-70 bin kadar kuvvetli bir orduya sahip olan Afgan hükümeti savaş anında kabilelerin, mollaların ve serdarların da orduya katılımıyla çok daha kuvvetli bir orduya sahip olmaktadır.¹³⁰ 1841 ve 1880 senelerinde vaki olan kanlı muharebelerde İngiliz ordularını perişan etmişler ve kadınlar, aksakallı yaşlılar bile savaşa katılarak hamiyet-i vataniyelerinin derecesini göstermişlerdir. Ordunun başkumandanı Emir'in kendisidir.¹³¹

Silahları: Yazar bu bölümde Afgan ordusunun sahip olduğu silahları sıralamakta ve Afgan milletini uçakları olmamakla birlikte tam silahlı bir millet olarak zikretmektedir.¹³²

Emir ile karşılaşma: Afganistan'a gelişlerinden bir ay sonra Emir Habibullah Han'ın huzuruna çıkılıyor. Emir'in huzuruna giderken yazar, masa

128 Muhammet FAZLI: a.g.e., 85

129 Muhammet FAZLI: a.g.e., 86

130 Muhammet FAZLI: a.g.e., 89

131 Muhammet FAZLI: a.g.e., 90

132 Muhammet FAZLI: a.g.e., 90

üzerinde Emir'in bir yağlı boya resmini görüyor. Resmi yapan ise bir Türk'tür.¹³³

Heyetin Emir'e olan konuşması şu şekildedir. "Bütün Osmanlıların Afganistan hakkında perverde ettikleri hissiyatı samimiye ve temayulat-ı haseneden emin olmalarını hazreti emirden istirham ederim. Ve mücerred işbu hissiyat ve muhabbeti samimiyedir ki, bizleri Afgan kardeşlerimizle beraber çalışmak ve bu İslam bölgesini ikinci vatan tanımak için biz bendikân-ı acizeyi, bu yurdu din-i Ahmedi'ye sevk etmiştir."

Emir'in cevabı şu şekilde olur: "Afganistan devleti Aliye-i Osmaniye'nin bir küçük kardeşi makamında ve siyaseti şarkiyede sağ kolu mesabesinde. Binaen aleyh Afganistan'ın kesb-i kuvvet etmesi, Türkiye'nin tezyid-i satvet ve şevketine esbabı asliyeden biri olabilir. Bu cihetle her Osmanlı'nın böyle mühim bir maksadın husuli için son dereceye kadar bir hissi samimiyet ve hamiyet ile çalışmaları tabii olup buna emniyeti tam olarak vardır.

Asırlardan beri hâb-ı gaflet ve ataletle dalmış akvâmı İslamiye'nin üzücü durumlarına pek ziyade müteessifim. Biz öyle olmayalım. İslam'ın ve İslam alemlerinin terakkisi, yücelmesi ve hakiki İslam medeniyetinin yaygınlaşması ve genişlemesi için hiçbir himmet ve gayreti deriğ etmeyeceğime sizler dahi emin olunuz. Vatanım Vatan-ı İslam'dır..."¹³⁴

Bu ilk görüşmeden sonra da defalarca emir ile görüşmeler yapılmıştır. Aralarında geçen konuşmalar yine benzer içeriğe sahiptir. Emir gelen Türk heyetine genellikle hizmetlerinden dolayı teşekkürlerini iletir.

Bayram Alayı: Bayram namazı için Emir'in karşılanmasını anlatılır. Aşırı derecede debdebeli bir karşılama söz konusudur.¹³⁵

Derbar (geniş bir kapı, özel bir tören alanı): Mahalli derbar: Saray-ı hümayun civarında özel bir yer. Bayram tebriğinin yapıldığı özel hazırlanmış bir alandır. Emir burada önce halkın Fıtır Bayramlarını kutladıktan sonra,

¹³³ Muhammet FAZLI: a.g.e., 92

¹³⁴ Muhammet FAZLI: a.g.e., 93-94

¹³⁵ Muhammet FAZLI: a.g.e., 96

halkın milli hislerini okşayan bir konuşma yapar. Sonra bu kalabalıkta çay içilir ve ikram edilen şekerler alınır. Yaklaşık 500 kişi vardır. Yemeklerde yenildikten sonra bu nefis bayram tebriği sona ermiş ve herkes dağılmıştır.¹³⁶

Ceşn (Donanma) Geceleri; Ceşn yani donanma geceleri Afganistan'da üç şekilde yapılır. Birincisi milli bayram, diğerleri ise cülus ve viladeti imaretpenahi şenlikleridir. Şenlikler Derbar'da yapılmaktadır. Milli bayramda herkes pürneşe ve coşku içindedirler. Her taraf fener ve kandillerle donatılmıştır. Yapılan resmi içerikli ama etkili nutuklardan sonra gayet büyük olarak tesis edilmiş çadıra geçilir. Çadırda masaların üzerleri bu diyar ve Hind'e mahsus en nadide meyvelerle donatılmıştır. Afganistan'da adet yemekten önce elma yenmesidir. Yemekler ise nefis olup gümüş taslarla dağıtılmaktadır. Hiçbir eksiği yoktur. Yemekten sonra herkes çay içmektedir. Afganistan'da yemekten sonra çay içmek adettir. Siyah çay varsa da yeşil çay daha ziyade kullanılır. Herkesin mesrur olduğu bu gecede Emir de herkese iltifat etmekten geri durmaz.¹³⁷

Eserin sonunda yazar –önsözde çok pahalıya mal olduğunu yazdığı- resimleri yayınlamıştır. Bu resimler:

Kabil'de ilk önce dinledikleri milli Afgan sazandeleri (106), Afgan kıyafeti askeriyesi (107), Mahmut Beğ Tarzi memleketimizde misafir olarak bulunduğu otuz senelik hayatını ilim ve irfan elde etmek ile geçirmiş olan ve bugün Türkçe tercümanlık vazifesiyle görevli bulunan bu zat, Rus-Japon seferi, ilmi fenni birçok romanlar, tarihler vesairesnin tercümesiyle kütüphane-i Afganiyyeyi tenvir etmektedir. notu ile birlikte Mahmut Tarzi (108), Meşhet'ten Herat'a kadar hizmetimizde bulunan Makaracı Berat'ın (109) resimleri mevcuttur.

136 Muhammet FAZLI: a.g.e., 96-100

137 Muhammet FAZLI: a.g.e., 100-105

2) Tarihçe-i Afganistan

a) Genel Bilgiler

Yazarı Yenişehirizade Halit Eyyub¹³⁸,dur. Eser 80 sayfadan oluşmaktadır. Tahir Bey matbaası tarafından basılmıştır. Eserde şahıs ve şehir resimlerinden müteşekkil, döneme ait 10 adet resim yer almaktadır. İstanbul'da 1316 yılında basılmıştır. Afganistan tarih ve coğrafyası hakkında bir özet mahiyetindedir. Kullanılan dil, halkın anlayabileceği sade bir dildir.

Hemen hemen her konu başlığı altında İngilizlerle ilgili bilgiye rastlamak mümkündür. Bunun sebebi de Afgan tarihinin pek çok safhasında İngilizleri görmemiz olsa gerektir.

Türkler hakkında, asıl Afganlı kabilelere oranla daha az bilgiye yer verilmektedir. Halbuki Afganistan'daki Türk varlığını dikkate aldığımızda eserde Türkler hakkında daha geniş bilgiye yer verilmesi beklenirdi.¹³⁹

Yazar bazı yerlerde salt tarihi bilgilere yer verirken bazen de adeta romanı andıran, insanı kendine çeken bir dil kullanır. “Buraya ulaşıldığında insan kendisini hayretten men edemez. Dağların vahşetengiz manzaraları arasında birdenbire güneşli vadiler, manzaralar takip eder. Tepecikler üzerinde yetişmiş bağlar. renk renk çiçeklerle bezenmiş bahçeler...”¹⁴⁰ gibi tasvirlerle oldukça fazla yer vermiştir.

138 Halid Eyyub (Yenişehirizade) (İzmir, ö.1901) Şair, yazar. Medrese eğitimi gördü. Ahenk gazetesinde yazıları yayımlandı. İstanbul'a giderek Maliye Hukuk Müşavirliği Kalemî'nde çalışırken, Hukuk Mektebi'ni bitirdi. Fransızca ve İngilizce öğrendi. Malumat'ta, Servet-i Fünun'da, birçok gazete ve dergide yazıları yayımlandı. Çeviriler yaptı. Başlıca eserleri: İslam ve Fünun, resimli Tarihçe-i Afganistan, Sevday-ı Nihan, Kayıkla Cevlan, Gutenberg, Alp Dağlarında Temaşa, Edvar-ı Arz. (www.kenthaber.com)

139 Halid Eyyub YENİŞEHİRLİZADE: Tarihçe-i Afganistan, (İstanbul,1316) s.47

140 Halid Eyyub YENİŞEHİRLİZADE: a.g.e. s. 28-29

b) İÇERİĞİ

Afganistan tarihi hakkında genel bilgiler (3-15), Afganistan geçitleri (15-33), Afganistan'daki sülaleler (33-51), Hindistan'ın anahtarı (51), Afganistan'ın önemli vilayetleri, Kabil (51-65), Gazne (65-68), Kandehar (68-75), Herat (75-80)

Eserin başında Tarihçe-i Afganistan'ın yazılış amacını ve içeriğini de anlatan bir önsöz yer almaktadır. Yazar eserin yazılış amacını ve okuyucuya sunmak istediklerini şöyle dile getirmektedir. "...Afganistan hakkında gazetelerde şimdiye kadar epeyce şeyler yazıldı. Orada vuku bulan bazı siyasi hadiselerden uzun uzadıya bahisler edildi. "Hayber geçidinin", "Ali Mescit kalesinin[?]" Kâbil, Herat, Peşaver Beldelerinin Afiridi ve Mahmud Kabilelerinin ihtimal ki ismi bin defa zikr olundu. Fakat üzümlere söyleyeyim ki bu güne kadar bunların ehemmiyeti, tarihi hakkında pek az bilgi verildi.¹⁴¹

Bugün erbab-ı mütalaaya koyduğum "Tarihçe-i Afganistan" işte bu eksiği tamamlamak maksadıyla yazılmıştır. Bunu mütalaa edenler Afganistan ve ahalisi ve onun başlıca mühim geçitleri, boğazları, kaleleri, şehirleri hakkında tarihi ve coğrafi oldukça mühim malumata erişeceklerdir. Hasılı birkaç makale teşkil edecek bu tarihçe, Afganistan'a ait tarihi ve coğrafi bilgilerin bir özeti hükmündedir."¹⁴²

Eserin başlarında Afganistan'ın tarih boyunca stratejik öneme sahip oluşundan ve Hindistan'ın anahtarı olarak görülmesinden bahseden yazar, bu bölgenin gelecekte de kanlı mücadelelere sahne olacağını dile getiriyor. Asırlardan beri Rus ve İngiliz nüfuzlarından ibaret iki rakip, iki nüfuz sahibi düşman bu kıta üzerinde üstünlük kurmaya çalışıyor. Alttan alta devam etmekte olan bir diplomatik savaşın burada gelecekte kanlı mücadeleye

¹⁴¹ Halid Eyyub YENİŞEHİRLİZEDE: a.g.e. s. 3

¹⁴² Halid Eyyub YENİŞEHİRLİZEDE: a.g.e. s. 4

dönüşeceğiinden endişe olunmuştur.¹⁴³ Nitekim eser kaleme alındıktan kısa süre sonra Afgan-İngiliz savaşı vuku bulmuş ve yazarın düşünceleri gerçek halini almıştır.

Devamında Afgan coğrafyası hakkında genel bilgileri bulabilmek mümkündür. Yazara göre iki büyük güç unsurunun gözlerini diktiği bu bölgede Afganistan'ın bağımsızlığını koruyor olmasının sebepleri vardır. Afganistan devleti müstakil bir hükümdür. Bunun istiklali çeşitli yollarla korunmaktadır. İlk olarak bu memleketi ilhaka çalışan Rusya ve İngiltere hükümetleri arasındaki rekabet, ikinci olarak Emir Abdurrahman Han'ın bu iki güç unsurunu dengelemek suretiyle izlediği politika, üçüncü olarak memleketin yabancıların saldırılarına karşı tabii bir savunma hizmeti görecektir olan bölgesel olarak sahip olduğu önem ve çetin yapısıdır.¹⁴⁴ Böyle müdafaaya elverişli olması da bilhassa dağlarının şekil ve vaziyeti, yakında değineceğimiz müthiş geçitleri sebebiyledir.¹⁴⁵

Afganistan coğrafyası hakkında bilgiler sunmaya devam eden yazar dağları hakkında geniş bilgi sunarak şöyle belirtir. "Afganistan'ın bu beyaz dağı ile siyah dağı layıkıyla keşfedilemeyen önemli dağlardandır."¹⁴⁶

Eserde yer alan bazı bilgiler Afgan toplumundaki yaygın bazı inanışlar hakkında malumatlar sunuyor. Bölgedeki dağların en yüksek zirvesi tahtı Süleyman denilen şahikadır. Zikredilen bölgede bulunan Müslümanlar, bu tepenin tufan zamanında Nuh'un gemisinin oturduğu yer olduğuna inanırlar. Her sene öteden beriden oraya birçok ziyaretçi toplanır. Vaki olan rivayete göre bunlar dağın zirvesine ulaştıklarında bir parça ağaç kırıntısı alırlar ki bu kırıntılar hala o metruk geminin enkazındanmış. Ve buna ziyaretçiler tarafından fevkalade bir hürmet gösterilirmiş.¹⁴⁷ Diğer eserlerden farklı olarak

143 Halid Eyyub YENİŞEHİRLİZE: a.g.e. s. 6-7

144 Halid Eyyub YENİŞEHİRLİZE: a.g.e. s. 9

145 Halid Eyyub YENİŞEHİRLİZE: a.g.e. s. 10

146 Halid Eyyub YENİŞEHİRLİZE: a.g.e. s. 11

147 Halid Eyyub YENİŞEHİRLİZE: a.g.e. s. 12

Tarihçe-i Afganistan'da bu gibi Afgan toplumunda yaygın hurafe kabilinden inanışları da bulmak mümkündür.

c) Geçitler

Hayber geçidi ve Ali Mescit istihkâmına ait resimden sonra Afganistan geçitleri hakkında o dönemde belki de başka eserde bulunması zor diyebileceğimiz geniş bilgiler verilmektedir. Geçitleri şöyle sıralamak mümkündür. Kuzeyde Bamyan geçidi, kuzeydoğuda Baruçil geçidi, doğuda Hayber, Kurum, Gumul geçitleri, güneyde Bulan geçitleri.¹⁴⁸ Bu geçitler civarında dağların meydana getirdiği diğer bir takım geçitler daha vardır.

Hayber geçidi hepsinden fazla önem taşıyan meşhur bir geçittir. Ve Hindistan kapılarından birini teşkil eylediği cihetle “Demir Kapı” ismiyle de yad olunur. Hayber İngilizlerin elinde bulunan Peşaver şehri civarında açılır.¹⁴⁹

Hayber geçidi anlatılırken meşhur Peşaver şehri hakkında da kısa bilgiler verilmektedir. Hayber geçidi'nin neredeyse her köşesine kadar tanıtılması ilginçtir. Yer yer yükselteleri, dar ve geniş yerleri, düşmana saldırı noktaları hakkında bilgiler sunar. Bunun sebebi tarih boyunca savaşlarda daima kilit rol oynamış olmasıdır. Zaten yazar da geçit hakkında bilgi verirken öncelikle Hayber geçidinin önemine değinmiştir.

Kurt[?] Kâbil geçidi hakkında kısa bilgi verildikten sonra Bulan geçidi hakkında bilgiler yer alır. Bulan geçidi – Hayber geçidi gibi- Hintlilerin masallarında rivayetlerinde hüznengiz bir şöhreti haizdir.”¹⁵⁰ Belki de Afganistan coğrafyasının hayat için – özellikle o devir insanın yaşamı için- ne

148 Halid Eyyub YENİŞEHİRLİZADE: a.g.e. s. 15

149 Halid Eyyub YENİŞEHİRLİZADE: a.g.e. s. 16

150 Halid Eyyub YENİŞEHİRLİZADE: a.g.e. s.29

kadar zorlu olduğunu anlatmak için şu cümle yeterlidir. "...yani o çay yatağının üzeri bile gayet kayıcı çakıl taşlarıyla kaplı olduğundan hayvanların ayakları buradan geçerken topuklarına kadar gömülür gider. Birçok deve, öküz ve at iskeletleri yolun her tarafına uzanıp yatarak yolu kapatmışlardır... Saate yahud mevsime göre her cisim ya bir güneş ateşinin etkisi altında cayır cayır yanmakta veyahut Sibirya'daki soğuktan daha şiddetli bir soğukla donmuş bir halde görülür..."¹⁵¹

d) Sülaleler

Afganistan'da başlıca dokuz sülale sayılmaktadır. Bunlar da: Afganiler, Tacikler, Kızılbaşlar, Hazarlar, Özbekler, Hindular, Câtlar, Kafiriler, Araplardır.

Afganiler bu sülaleler içinde millet-i hakimeyi teşkil ederler. Ve Afganistan'ın genel nüfusunun yarıdan fazlasına eşit olmak üzere üç miyondan mürekkebe bir heyet meydana getirirler.¹⁵²

Asıl Afganiler meyanında başlıca beylikler: [pahtanlar dışında] Turaniler, Gılzailer, Turiler, Şinvariler, Mahmundlar ve Afiridilerdir."¹⁵³

Turaniler Kandehar ile Herat arasındaki bölgede yaşarlar. Bunlar yaklaşık bir milyon nüfustan ibaret olup diğer Kabilelerin tamamından daha şerefli ve seçkindirler. Bunlara önceleri "Abadile" dahi denilmekte idi ki bugün Afganistan'ın tarihi kadiminde bu isim ile zikredilmektedir.¹⁵⁴ Eserde asıl Afganiler olarak gösterilen Turanilerin sayısının oldukça fazla oluşu, aslında Afganistan'ın da bizim için bir Türk yurdu sayılabileceğini göstermektedir.

¹⁵¹ Halid Eyyub YENİŞEHİRLİZEDE: a.g.e. s. 31

¹⁵² Halid Eyyub YENİŞEHİRLİZEDE: a.g.e. s. 33-34

¹⁵³ Halid Eyyub YENİŞEHİRLİZEDE: a.g.e. s. 35

¹⁵⁴ Halid Eyyub YENİŞEHİRLİZEDE: a.g.e. s. 35

Şinvariler merkezi Afgan hükümetinden senelik 15-20 bin rubye almaktadır. Bir nevi vergi hükmünde olan bu para kervanların Hayber geçidinden serbestçe geçişine müsaade edildiği için verilmektedir. (Bir rubye yaklaşık 2.5 franka eşittir.) Merkezi hükümetten alınan bu para Afganistan da kabile ve beylerin önemini göstermektedir.

Eserde sülâlerin yaşam tarzı hakkında da geniş bilgi alabilmek mümkündür. Dağda veya şehirde yaşamlarına göre hayat şekilleri farklılık arz eder. Bu farklılık Kabilelerin giyim-kuşamlarında bile kendini gösterir. Örneğin Afiridiler, Başlarına umumiyetle kulaklarının üzerinden geçmek şartıyla birer sarık dolarlar. Maî bezden mamul elbiseleri üzerine enli bir kuşak bağlarlar. İşte bu kuşağın üzerine de bıçakları ve silahları asarlar ki onları bu şekil bu heybet ile görenlerin, dehşetinden tüyleri ürpermemesi kâbil olmaz.¹⁵⁵

Tacikler bir milyon nüfusa sahiptirler. Şehirlerde bunlar ahalinin en çalışkan kısmını teşkil ederler. Özbekler, Türkmen sülâlelerine mensup olup, bu suretle onlar da aslen Turani sayılır.¹⁵⁶

Eserin devamında Araplar, Hindular, Kafiriler hakkında kısa ve genel bilgiler verilerek Afganistan'daki sülâleler böylece sonlandırılır. Yazar Hindistan'ın miftahı başlığıyla girdiği ikinci bölüme şehirlerin tanıtımıyla başlar. Kâbil ele alınan ilk bölgedir.

e) Kâbil

Kandehar, İran yolu üzerinde bir kapı olduğu gibi Kâbil de Hindistan yolunun kapısıdır. Hinduların te'minen beyan eylediklerine göre: Kâbil elde olmadıkça hiçbir devlet kendisini Hind'in malik ve hakimi saymamalıdır. Ekber

¹⁵⁵ Halid Eyyub YENİŞEHİRLİZADE: a.g.e. s. 43

¹⁵⁶ Halid Eyyub YENİŞEHİRLİZADE: a.g.e. s. 46- 47

Şah'ın zamanında –miladi 16. asırda- söylenmiş olan bu söz vuku bulan bir takım olaylarla bugün de hakikat olduğunu ispat eylemiştir.¹⁵⁷

Kâbil hakikaten Hind ve Orta Asya arasındaki ticari ilişkilerden en ziyade faydalanan bir şehir-i dilerdir. Belde en işlek yolların, geçitlerin ağzında bulunur ve bu yolların çoğu doğrudan doğruya iki şehri birbirine bağlayan yegâne bir vasıtaadır. Bu sebeple her iki şehrin münhasıran ve müteakiben yekdiğerinden istifadesini icap eyler. İşte bu suretle Kâbil şehri Merkezi Asya'daki mübadelatın toplanıp da en son merkez mübadelesi olan kıymetdar bir depo, bir hazine hükmündedir.¹⁵⁸

Doğuya seyahat etmemiş olanlara Kâbil beldesi hakkında tam bir fikir vermek pek müşküldür. Bununla birlikte Kahire'yi görmüş olanlar orasını da ona teşbih edebilirler. Şu kadar ki burada o kadar çok sekene-i ecnebiye görülemez ve Garp adetlerinin manen ve maddeten bunlar tarafından o derece kabul edilmediği nazarı dikkati celp eder¹⁵⁹

Yazar bu bölümde Kâbil şehrine ait bir resim vermeyi de ihmal etmez. Çünkü Kabil önemli bir şehirdir. Ordu sevkiyatı açısından da Kâbil'in önemi 11. miladi asırdan itibaren başlar.¹⁶⁰

Kâbil'in o zamanki şehir ve sosyal yapısı hakkında da eserden ayrıntılı bilgi edinebilmekteyiz. Toplam nüfus 60 bin kadar tahmin olunur. Haneleri, duvarları tam olarak kerpiçten inşa edilmiştir, sokakları dardır. Hanelerin çoğu bir katlıdır. Yalnız zenginlerin evleri ikişer katlıdır. Hanelerin üzerleri genellikle topraktır. Ve bunun etrafına üç-dört kadem irtifaında parmaklıklar çekilmiştir.¹⁶¹

157 Halid Eyyub YENİŞEHİRLİZE: a.g.e. s. 51

158 Halid Eyyub YENİŞEHİRLİZE: a.g.e. s. 53

159 Halid Eyyub YENİŞEHİRLİZE: a.g.e. s. 55

160 Halid Eyyub YENİŞEHİRLİZE: a.g.e. s. 56- 59

161 Halid Eyyub YENİŞEHİRLİZE: a.g.e. s. 60-61

Kâbil şehri bir takım mahallelere ayrılmıştır. Bu mahallelerde “Moça” namıyla ikinci bir parçaya daha ayrılmışlardır. Moçaların etrafı da duvarlarla çevrili olup bunlardan mahallelere ve birbirlerine küçük kapılar açılmıştır. Bir muharebe veya karışıklık esnasında bu kapılar derhal duvarlarla örtülür ve bu şekilde şehir moçalar miktarınca küçük müstahkem mevkilere ayrılmış bulunur. Bu tarz müdafaaya “Kocabendi” denilir. Çarşılar bu kısımlardan ayrı bulunur ve genellikle bir hattı müstakim üzerinde uzanırlar.¹⁶²

Küçük bir Müslüman kabristanında bir kabir bulunmaktadır ki bunun üzerinde dikili bulunan taş da on yedinci asrın İngilizcesiyle bir yazı mahkuktur. Bundan Kabile İngiliz unsurunun 17. miladi asır da girdiği sonucu çıkarılabilir.¹⁶³

f) Gazne

Gazne şehri ele alınmadan önce Gazne kalesine ait bir resim sunulmaktadır.¹⁶⁴ Gazne bugün bile birçok Müslüman tarafından mukaddes tanınmakta ve ziyaret edilmektedir. Ancak İngilizler 1842 yılında şehri işgal etmiş ve şehrin tamamını yıkıp yakmışlardır.¹⁶⁵

İngilizlerin bu tahribatından kurtulan eserlerden olmak üzere bugün yalnız iki latif minare kalmıştır ki bunlar “Ravza” yolu üzerinde ¼ mil mesafede ayrıca kalıp gitmiştir. Bu minareler hakkında nakledilen bir hikayeye göre bunlardan küçüğü Mahmut Gaznevi için yaşlı bir mimar tarafından inşa edilmiş, bu mimar kendi çıraklarından birinin ondan daha yüksek ve daha latif olarak diğer minareyi meydana getirdiğini görünce

¹⁶² Halid Eyyub YENİŞEHİRLİZEDE: a.g.e.. 61

¹⁶³ Halid Eyyub YENİŞEHİRLİZEDE: a.g.e. s. 63

¹⁶⁴ Halid Eyyub YENİŞEHİRLİZEDE: a.g.e. s. 64

¹⁶⁵ Halid Eyyub YENİŞEHİRLİZEDE: a.g.e. s. 66

ârından kendisini yapmış olduğu küçük minarenin tepesinden yere atarak helak olmuştur.¹⁶⁶

g) Kandehar

Kâbil ve Gazne'den sonra ele alınacak üçüncü şehir Kandehar'dır. Çünkü: Kandehar -Kâbil, Gazne ve Herat derecesinde olmak üzere- Hind'in anahtarlarından sayılır. Bunun hakkında denebilir ki: "Kandehar elde olmadıkça Afganistan'a malik olmak mümkün değildir."¹⁶⁷

Kandehar şehrinin ismi hakkında kısa bir incelemede bulunulmuştur. Şehrin o günkü binası Turani sülalesinin ilk hükümdarı olan "Ahmet Şah" tarafından inşa edilmiştir. Ahmet Şah bunu inşa ettikten sonra "Eşrefül Bilad" namıyla isimlendirmiştir.¹⁶⁸

Yazar Ahmet Şah'ın türbesinin de Kandehar'da yer aldığını ve aşırı derecede hürmet gösterildiğini belirttikten sonra şöyle bir anekdot aktarmaktadır. "Hatta bir cani yakayı ele vermeden bunun türbesine iltica edecek olsa artık o caniyi buradan Emir bile almaya muktedir olamaz."¹⁶⁹

Şehrin çeşitli yerlerinden geçen birkaç nehir Kandehar'ı ufak adacıklara ayırmıştır ki bu adalar yekdiğerlerine birer taş köprü ile bağlanmışlardır. Bu dönemde toplam nüfusu yetmiş-seksen bin kişiden ibarettir.¹⁷⁰

166 Halid Eyyub YENİŞEHİRLİZE: a.g.e. s. 67-68

167 Halid Eyyub YENİŞEHİRLİZE: a.g.e. s. 68

168 Halid Eyyub YENİŞEHİRLİZE: a.g.e. s. 71

169 Halid Eyyub YENİŞEHİRLİZE: a.g.e. s. 71

170 Halid Eyyub YENİŞEHİRLİZE: a.g.e. s. 74

h) Herat

Kâbil, Gazne, Kandeher'in önemi ve özellikleri üzerinde duran yazar şimdi de bir başka önemli şehir Herat'ın önemini anlatarak şehri tanıtmaya başlar. Yazarın özellikle mevki olarak önem arz eden şehirler üzerinde durması dikkatleri çekmektedir. Bu şehirlerde de ilk olarak işlediği konu şehrin Hindistan için önemi, asker sevkiyatı açısından taşıdığı önemdir. Bunda Asya'daki Rus- İngiliz çekişmesinin etkisi büyüktür. Afganistan'la ilgili eserlerde bu etki her zaman dikkat çekici bir unsurdur.

Herat'ın ehemmiyeti yalnız mevkiin müstahkem olmasından, Hindistan'ın, zabtı pek kolay noktalarına kadar uzanıp giden vadilere hakim bulunmasındandır. Asker sevkiyatına pek elverişli olmasından değildir. Bu beldenin önemini artıran madde - bunlardan başka- bir de arazisinin fevkalade münbit ve mahsuldar bulunması ve bu sebeple gerektiğinde Afgan askerlerine derhal erzak ve mühimmatı harbiye yetiştirmeye amade olmasıdır.”¹⁷¹

Bir zamanlar (6 asır önce) Herat kervanların buluşma noktası ve medeniyetin merkezidir. O vakitler Herat'ta 12000 dükkan, 6000 hamam, 350mekteb, 144000'de meskunhane vardı. Bugün ise “Herat'ın toplam nüfusu elli-altmış bin civarındadır.”¹⁷²

Herat hakkında aktarabileceğimiz diğer ilginç bir bilgi ise şehrin başlıca sokaklarının üzerlerinin kapalı oluşudur. Yine gül o kadar çok ve nefis yetiştirilir ki şehir yalnız gülzar namıyla bilinir.¹⁷³ Herat hakkında da bilgiler verdikten sonra yazar eserini sonlandırır.

171 Halid Eyyub YENİŞEHİRLİZEDE: a.g.e. s.75

172 Halid Eyyub YENİŞEHİRLİZEDE: a.g.e. s. 78-79

173 Halid Eyyub YENİŞEHİRLİZEDE: a.g.e. s. 79-80

3) Hind-Sevad ve Afganistan Seyahatnamesi¹⁷⁴

a) Genel Bilgiler

Hicri 1300 tarihinde basılan eserin yazarı Teftiş ve Muayene Encümeni başkanı Ahmet Hamdi¹⁷⁵,dir. İstanbul'da Mahmut Bey matbaasında basılmıştır. Seyahatname türünün güzel bir örneğidir. Ancak Afganistan'a kısa bir yer ayrılması döneme ait daha geniş bilgileri edinmemizi engellemektedir. Sayfa 265-277 arası Afganistan seyahatine ayrılmıştır. Kullandığı dil oldukça sade bir dildir. Seyahat ettiği mekanlar hakkında genel bilgiler vermekle yetinmiştir. Genellikle yorumdan kaçınmıştır. Yoruma ancak Osmanlı ve İngilizler söz konusu olduğu zaman yer vermiştir.

Afganistan'daki belli başlı şehirler hakkında bilgi edinmek mümkündür. Mevcut tarihi eserler, Afganistan'ın Hindistan (dolayısıyla İngiliz) ve İran'la olan ilişkileri hakkında bilgiler de yer almaktadır.

b) İçeriği

Afganistan (265), Kâbil (266), Gazne (269), Kandehar (270), Herat (271), Bedaşan (274), Mr. Kristi'nin mektubu (276), Cidde ve Hacc yolculuğu (277).

Yazar Afganistan'a olan seyahatinin (Atak) nehrinin beri tarafları olduğunu belirterek konuya girer. Ancak Afganistan'ın diğer bölgeleri

¹⁷⁴ Ahmet HAMDİ: Hind-Sevad ve Afgan Seyahatnamesi, (İstanbul, 1300)

¹⁷⁵Ahmet Hamdi Efendi: İlim ve irfan sahiplerinden bir zat olup Şirvanlıdır. İstanbul'a gelip tahsilini tamamlayarak bazı memuriyetlerde bulunduktan sonra mülga Teftiş ve Muayene Heyeti reisliğine tayin olunmuş değerli bir şahsiyettir. Basılmış eserleri:

Tercüme-i Makamat-ı Hariri, Hindistan Seyahatnamesi, Usul-i Fıkıh, Hülasatü'l Feraiz, Makaletü'l Urefa fî Mesaili'l Hukema, İlmî Aruz ve'l Kavafi, Muhtasar Mantık vs olup 1307 tarihinde İstanbul'da vefat etti. Eyüp'te medfundur. Üç dilde nesir ve nazımla yazmaya muktediri. [TAHİR, Mehmet. Osmanlı Müellifleri. "Ahmet Hamdi Efendi" Sad. A. Fikri YAVUZ - İsmail ÖZEN. İstanbul, 1975. s.249]

hakkında da bilgiler vereceğini, Afganlıların cesaretlerine, yiğitliklerine ve İslam halifesine olan samimi bağlılıklarına değinmeden geçemeyeceğini dile getirir. Sonra Afganistan'ın sınırları ve bölümleri hakkında bilgi verir. Afganistan: Asıl Afganistan ile Herat Hanlığına taksim olunup Herat Hanlığı Afgan Emiri'nin seçkin memleketleri hükmünde bulunur. Afganistan kısmı güney doğu yönünden Peşaver civarında bulunan (Camrut) kalesinden ta Kaşgar sınırında bulunan Bedahşan memleketleri sonuna kadar uzanır.¹⁷⁶

Yazar hemen Kâbil ile başlayarak şehirler hakkında bilgiler sunmaya geçer. Afganistan çeşitli zamanlarda yağma ve tahrip edilmişse de saray, cami, medrese ve fabrika gibi eserler hala mevcuttur. Örneğin Afgan emirinin (Divan-ı Has) denilen sarayı seyr-u temaşa eylemeye değer latif bir binadır.¹⁷⁷

Afganistan'daki halklar hakkında kısa bilgiler sunan yazar özellikle Kafiriler hakkında aydınlatıcı bilgiler vermektedir. “Kâfiristan nahiyesi dağlık ve ormanlık ve sarp bir yer olup ahalişi genellikle putperest olarak daima ehl-i İslam'a hücum ve katl etmek dini vazifelerinden olduğundan bayram günlerinde bir kimse ömrü süresince ne kadar Müslüman katl etmiş ise her birine işaret olmak için başına o kadar kuş telekleri takar. Ehali-i mezkure önceleri dört kabileden ibaret olarak Kandehar'da yerleşmişler ise de bunlardan üç kabile İslam'la şereflenmiş, yalnız bir kabile İslam'ı kabul etmediklerinden içlerinden çıkarıldığında gidip mezkur mahalde yerleşmişlerdir.”¹⁷⁸

Yetiştirilen meyve ve hububattan, konuşulan dillerden, çıkarılan madenlerden fabrikalardan bahsederken yetiştirilen üzümlere dikkatlerimizi çeker. Özellikle (Sahibi) ve (Ecnebi) ve (Kandehari) isimleriyle maruf ve meşhur olan üzümleri son derece latif ve tatlı olur. Ve bu üzümlerin makasla sapı kesilerek kutulara pambuk ile beraber istif olunup uzun süre

176 Ahmet HAMDİ: a.g.e. s.266

177 Ahmet HAMDİ: a.g.e. s.267

178 Ahmet HAMDİ: a.g.e. s.267

bozulmadığından başka diyarlara gönderilmesi Kâbil'de icat olunmuş bir sanattır.¹⁷⁹

Gazne şehrini 1500 nüfuslu bir kasaba olarak tanıtan yazar, eski heybetli günlerini anlatır. Bugünkü durumunda ise Sultan Mahmut türbesini genişçe tavsif eder. Gazne yakınlarında Cengiz Han tarafından tahrip edilmiş bir büyük şehir harabesine tesadüf olunur ki havi olduğu kayalar içinde oyulmuş on iki bin evi hala bakidir. Bu şehrin iki tarafında yani kaya üzerine âsârı atikadan sayılan oyulmuş iki büyük heykel vardır.¹⁸⁰ Bu heykeller günümüze çok yakın döneme kadar ayakta kalmayı başarmıştır. Ancak hepimizin de hüznle hatırlayacağı gibi 21. yüzyılın sonlarında tüm dünyanın tepkisini çekmesine rağmen, Afganistan'daki Taliban yönetimi tarafından kameralar önünde yerle bir edilmiştir.

Eserde yer alan bilgilere göre Kandehar, Afganistan'ın eski başkenti olduğundan muhteşem sarayları, camileri ve darphaneleri bulunur. Aynı zamanda dört adet üzeri kapalı karşısı mevcuttur. Nüfusu yüz bine yakındır.

c) Herat

Evlerinin bahçeleri ve sokaklarında her tarafında nehir suları akar. Kâbil, Keşmir, Hindistan ve Acemistan ile geniş bir ticareti vardır.¹⁸¹

Timur Lenk bu beldeye Şam'dan kılıç sanatçısı getirtmiş olduğundan mükemmel kılıç yaparlar. Herat'tan vaktiyle pek çok ilim ehli çıkmıştır. 20. yy başlarında nüfusu yaklaşık yüz bin civarındadır.¹⁸²

179 Ahmet HAMDÎ: a.g.e. s.269

180 Ahmet HAMDÎ: a.g.e. s.270

181 Ahmet HAMDÎ: a.g.e. s.271

182 Ahmet HAMDÎ: a.g.e. s.272

Eserde Rus-İngiliz nüfuz mücadelesi ve ahalinin halifeye bağlılığı da ayrıca vurgulanmaktadır. İleriki bölümler de bu konular geniş şekilde ele alınacaktır.

Eserde ele alınan bir başka vilayet Bedahşan'dır. Ve yine Afganistan'ın sınır bölgesinde bulunan, değerli taşları, madenleri ile şöhret bulan Bedahşan memleketi Afganistan'ın seçkin memleketlerindendir"¹⁸³ Ancak Bedahşan hakkında diğer vilayetlere nazaran daha kısa bilgiler verilmektedir.

Ahmed Hamdi'nin yolculuğu Peşaver, Lahor istikametinde devam etmektedir. Oradan da Cidde ve Mekke yolculuğu başlayacaktır.

4) 1919 Afgan-İngiliz Muharebesi

a) Genel Bilgiler

1919 Afgan-İngiliz harbi, Erkan-ı Harbiye-i Umumiye Riyaseti Talim ve Terbiye Dairesince yayınlanmıştır. Matbaa-i Osmaniye tarafından hicri 1341, miladi 1922 yılında basılmıştır. Eser tercümedir. Ancak hangi dilden tercüme olduğu, müellifi ve mütercimi belirtilmemiştir. Metin haricinde, eserin sonunda bir kroki mevcuttur. Eser kroki haricinde 26 sayfadan müteşekkildir. Afganistan'la ilgili diğer eserlerin aksine bu eserde herhangi bir resim yer almamaktadır. Sade bir dil kullanılmıştır. Ancak zamanın baskı tekniklerinden kaynaklandığını tahmin ettiğimiz, kelime yazılışlarındaki hataların fazlalığı dikkat çekicidir.

Eserde silah ve teknik kuvvetin önemi, savaşta Afgan Kabilelerinin önemi, birlik olmamanın neticeleri, bariz bir İngiliz karşıtlığı ve Afgan taraftarlığı ilk dikkatimizi çeken konulardır. Afganistan hakkında genel

¹⁸³ Ahmet HAMDİ: a.g.e. s.274

bilgilere dahi yer verilmeden konuya girilmiştir. Yazar eserde sık sık İngiliz gazetelerinin savaşa bakışına yer verir. Yazara göre İngiliz gazeteleri, İngilizlerin en ufak başarılarını bile abartarak anlatmaktadırlar. Gerçeği fazlasıyla çarpıtmaktadırlar.

b) İçeriği

Afgan- İngiliz muharebesi (1919) (1), Kerem-gerhad-Kâbil yolu (12), Pannu-Gaznin (Gazne) ve Dere-i İsmail Han-Gaznin yolları (14), Kandehar-Küvenna yolu (18), Mütalealar (23), Savaşın krokisi (EK)

İngilizler Afganlarla birkaç defa muharebe etmişlerdir. Fakat eski muharebelerin hiçbirinde 1919 muharebesinde olduğu derecede büyük kuvvetle hareket etmemişlerdir.¹⁸⁴

Afgan tarihi yazarlarının ısrarla üzerinde durdukları Afganistan'ın Hindistan'ın anahtarı olduğu savı, İngilizlerin 1916'da hazırladıkları Hindistan'ı müdafaa planında bariz bir şekilde ortaya çıkmaktadır. Bir Afgan saldırısına karşı Hind ordusunun tamamı -1. dünya savaşında Avrupa'ya gönderilmiş olan askerler haricinde kalanlar- Afgan sınırına yerleştirilmiştir. Buradan gelecek her hangi bir tehlikeye karşı da yine yedek birlikler oluşturulmuştur.¹⁸⁵

1919'a gelindiğinde ise İngilizler 1. cihan harbinin artık sona ermesi sebebiyle Hindistan ordusunun bir kısmını dağıtmışlardı. Ancak hesaplayamadıkları olaylar 1919 yılında cereyan edecektir. Hindistan'da çıkan büyük isyandan hemen 1 ay sonra Afgan ordusunun da harekete geçtiği haberi İngiliz karargahını rahatsız etmeye yetecektir. Nakliye için Hükümet halkın ve şirketlerin ellerindeki hayvan ve taşıtlara zorla el koymuştur. Dünya savaşı esnasında, Hindistan hükümetince savunma için

¹⁸⁴ Afgan İngiliz Harbi (1919): a.g.e. s. 1

¹⁸⁵ Afgan İngiliz Harbi (1919): a.g.e. s. 1

yapılmış olan ve otomobil geçişlerine uygun olarak inşa edilen yollar nakliye esnasında İngilizlerin çok işine yaramıştır.

İngilizler kısa sürede bir ordu oluşturmayı başarmışlar ve kuvvetlerini Afganistan sınırındaki önemli mevkilere yerleştirmişlerdir. İran dahilinde (Horasan'da) da general (Meli San) kumandasında bir İngiliz kuvveti mevcuttur. Şayet Rusya Afganistan'a yardım edecek olursa bu kuvvet engel olmakla görevlidir ki sayısı bilinmiyor¹⁸⁶ Yazara göre İngilizlerin savaş planı İngilizler açısından oldukça tehlikelidir.

Savaşın nedeni: Afganistan'ın bu muharebeyi açma sebebi, Hindistan ordusunun zayıf bir zamanında Afganistan'ın istiklalini İngiliz hükûmetine kabul ettirmek ve imkan olursa Afganlarla meskun bulunan Yağıstan'ı İngilizlerden geri almaktır. Afganistan ordusunun Hindistan'ı işgal etme isteğinin varlığına da hiç şüphe yoktur.¹⁸⁷

Afganistan'ın en önemli ümidi serhat kabileleriydi. Afgan ordusu tek başına Hindistan'a girebilecek kadar kuvvetli değildir.¹⁸⁸ Afgan emiri cihat ilan etmesiyle kabilelerin de savaşa iştiraki sağlanmış olacaktı. Çünkü cihat ilanlarında savaşmak, kabilelerce de farz kabul ediliyordu. Kabilelerin sahip olduğu kuvvetler Afgan ordusundan birkaç kat fazladır. Serhad kabileleri gerçi büyük bir silahlı kuvvet çıkarmaktaysalar da başlarında onların hareket ve faaliyetlerini birleştirebilecek bir kuvvet ve kudret bulunmaması büyük bir eksiklik doğurur.¹⁸⁹

Kabileler arasında birlik olmaması savaş planını alt üst etmeye yetecektir. Kabilelerin birisi birkaç ay evvel, diğer birisi birkaç ay sonra savaşa iştirak etmekte, hatta bir tanesi antlaşma imzalandıktan sonra ancak harekete geçmiştir. Afgan Kabileleri arasındaki bu durum Müslüman milletleri arasındaki durumla benzerlik arz etmektedir. Bütünlüğün var olmaması kesin

186 Afgan İngiliz Harbi (1919): a.g.e. s. 4

187 Afgan İngiliz Harbi (1919): a.g.e. s. 5

188 Afgan kuvvetleri için Bkz: Afgan İngiliz Harbi (1919): a.g.e. s. 5

189 Afgan İngiliz Harbi (1919): a.g.e. s. 6

zafer kazanılacak gibi gözükten durumlarda bile başarısızlıkların doğmasına sebep olmaktadır. İngiliz ordusu, Afgan ordusunun bir daha göremeyeceği kadar zayıftır. Ancak bundan yeterince istifade edilememiştir. Bunun sebepleri nelerdi? Kimi zaman Kabilelerin üstün olma hayali, kimi zaman mevki ve şeref kazanma hırsı, kimi zaman kabileler arasındaki çekişmeler, kimi zaman da yalnız cesaret gösterme arzusu birliğin sağlanmasına engel oluyordu. Örneğin muharebe esnasındaki bir vaka bunu en güzel şekilde özetliyor. “Daka sınırında İngiliz bataryaları bir sınır postasını bombardıman etmişler, hadise, Serdar Salih Muhammed Han’ın izzeti nefesine dokunmuş ve mevki ve memuriyetiyle mütenasip bir şeref kazanmak hülyasına kapılarak bir baskın hareketiyle Hayber geçidini elde etmeyi kurmuştur. Emir’in verdiği harekete nazaran taarruz hareketi bir yahud iki hafta sonra başlayacaktır. Serdar Salih Muhammed Han bu talimata riayet etmemiştir. Afiridi ve Mahmundların henüz toplanmamış olmalarına da önem vermemiş ve Emir’in haberi olmaksızın askerini hareket ettirmiştir.”¹⁹⁰

4 Mayıs’ta ilk çarpışmalar başlamıştır. Savaşın başlamasıyla birlikte teknik üstünlük kendini hissettirmiştir. İngilizlerin daha savaşın ilk günlerinde Daka şehrini uçaklarla (tayyarelerle) bombaladıklarını görüyoruz. Bununla birlikte daha muharebenin ilk günlerinde İngiliz ihtiyat kuvvetlerinin yarısının elden çıkmış olması İngilizlerin oldukça sıkışmış olduklarının bariz bir göstergesidir.

İngiliz gazeteleri, Afganların vaki olan talepleri üzerine 15 mayısta mütareke müzakerelerine başlanıldığını yazıyorlarsa da doğru olmasa gerektir. Çünkü 15 Mayıs’a kadar Afgan askeri henüz kesin bir bozguna uğramamıştır. Zaten İngiliz gazetelerinde bu müzakerelerin ne sonuç verdiği de sessiz geçilmiştir.¹⁹¹

17-20-24 Mayıs’ta İngiliz tayyareleri Celalabad’dan Afgan askeri ordugahlarını bombardıman etmişlerdir. Bunlardan 24 de (Hanlı beyc)

¹⁹⁰ Afgan İngiliz Harbi (1919): a.g.e. s. 6

¹⁹¹ Afgan İngiliz Harbi (1919): a.g.e. s. 11

sisteminde ve yüzbaşı (Helli) kumandasında bir teyyare Kabil'e kadar ilerleyerek şehrin çeşitli yerlerine ve Emir'in sarayına birkaç bomba atmış ve bu teyyare Kâbil'de fevkalade heyecan ve perişanlık vukua getirmiştir. Rivayete göre ahali saray önünde toplanmış, vekiller ve bakanlar Emir'in sıhhatini sormaya acele koşmuş, Emir'in kayınpederi Mahmut Han Tarzi saraya hemen bir beyaz bayrak çekilmesini bağırarak ihtar eylemiş ve derhal akdedilen danışma meclisinde yahut harp meclisinde önceden beri muharebe taraftarı olmayanlardan biri (Ali Ahmet Han) hak kazanmış olmak gururuyla söze başlayıp derhal cepheye bir heyet gönderilmesiyle mütareke müzakerelerine girişilmesini teklif etmiş ve bu teklif oybirliği ile kabul olunarak bu şahsın başkanlığı altında bir heyet oluşturularak Daka'ya gönderilmiştir. Bu heyet 31 Mayıs'ta Afgan Emiri'nin namına Daka'da İngiliz kumandanına mütareke teklif etmiştir.¹⁹² Teknik üstünlüğün önemi savaş esnasında bir kez daha gün yüzüne çıkmıştır. Bir teyyarenin Kabil'e kadar gelmesi hatta Emir'in sarayına kadar bomba atması özellikle o dönem insanı için korkunç bir olaydır. İnsanların yalnızca morallerini çökertmesi bile savaşın seyrini değiştirmeye yeterli gelmiştir. Nitekim İngilizler savaş meydanlarında tam bir üstünlük sağlayamamasına karşın bu olay mütareke müzakerelerinin başlaması için yeterli gelmiştir.

Afgan hükümeti İngilizlerle mütarekeye gitmiştir. Ancak serhad Kabileleri bu mütarekeyi tanımamışlar, İngilizlerle savaşa devam etmişler ve İngilizlere karşı da birçok başarılar kazanmışlardır.

c) Kerem-Kûhat- Kâbil yolu

Afgan kuvvetleri Nadir Han kumandasında bu bölgede büyük başarılar göstermiştir. Mütareke emri geldiği sırada ta Peşaver üzerine yürüyebilecek konuma gelmişlerdi. İngilizler kaybedilen mevkileri tekrar ele geçirmek için

¹⁹² Afgan İngiliz Harbi (1919): a.g.e. s. 11

ihtiyat kuvvetlerini de devreye sokmuşlar ancak gerekli başarı yine de gösterilememiştir. 24 Mayıs'ta bir tayyarenin attığı dört beş bombadan ürkererek mütarekeye karar verilmeyip de Hayber yönünde muharebe yalnız serhad kabilelerine münhasır bırakılmasa ve Afgan ordusunca devam ettirilseydi, General (Berrot), Hayber geçidindeki kuvvetten Tul kasabasına asker sevk edemeyecek ve buna binaen Nadir Han'ın işi daha kolaylaşacaktı... Hayber geçidinde mayısın dördünde, tul yönünde ise mayısın ancak on dördünde muharebeye başlanmış olması, Afgan ordusuna pek pahalıya mal olmuştur. Haziranda tul yönünde de Afganlar ve İngilizler arasında muharebe olmamış yalnız Kabileler Hayber tarafında olduğu gibi yalnız başlarına mücahedelerine devam etmişlerdir.¹⁹³ 22 Temmuz'a kadar Afgan Kabileleri ile İngilizler arasında çarpışmalar devam etmiş 8 Ağustos'ta iki taraf arasında musalahaname imzalanmıştır.

d) Pannu-Gazinin ve Dere-i İsmail Han-Gazinin Yolları

İngiliz ordusunda bu bölgede yer alan Afgan milislerinin isyan etme ihtimaline karşı, başkumandanlık tarafından bazı müstahkem kalelerin tahliyesi emri İngiliz generaline iletilmiştir. Nitekim kalelerin tahliyesinden sonra milislerin Afgan saflarına geçtiği ve İngiliz ordusuna zarar verdiği görülmüştür.

Bu yolda dikkatimizi çeken en önemli olay, İngiliz ordusuna alınan milislerin fırsatını buldukları anda Afgan Kabileleri tarafına geçmeleridir. Tabiatıyla bu durum İngilizleri zor duruma düşürmüştür. Bu durum bize gerek parayla gerekse zor kullanarak Afgan halkını satın almanın ne kadar zor olduğunu kanıtlamaktadır.¹⁹⁴ Bu bölgedeki başarısızlıklar sebebiyle General Odvet görevden azledilmiştir.

¹⁹³ Afgan İngiliz Harbi (1919): a.g.e. s. 13

¹⁹⁴ Afgan İngiliz Harbi (1919): a.g.e. s. 16

Kabilelerin bu cüratkarane ve fedakarane hareketlerine mebni İngilizler musalahanın akdine kadar Veziristan dahilinde ilerlemeye ve Kabileler eline düşmüş olan küçük kaleleri geri almaya cesaret edememişlerdir. Musalehanın imzasından sonra Hayber'den ve diğer taraflardan birer miktar asker alarak Veziristan'daki bölgeleri takviye etmişler ve ancak bu şekilde mezkur kaleleri tedricen geri alabilmişlerdir.¹⁹⁵

e) Kandeher-Güvenna Yolu

Yazar eserin başındaki üslubunu aynen muhafaza etmektedir. İngilizlerin ve Afganların sahip oldukları kuvvetleri verdikten sonra tarafların uygulayabilecekleri savaş planını belirtir. Daha sonra savaşın seyri hakkında bilgiler sunar. Afganların cesurca savunma ve savaşlarını anlatır. Daha çok İngilizlerin karşısında yer alan bir konumdadır. Afganların mağlubiyetinde ise mağlubiyetin sebepleri üzerinde uzunca durur. Yazara göre aslında bu sebepler olmasa Afganlar galip gelecektir. Sık sık İngiliz gazetelerinin savaşla ilgili yorumlarına da atıfta bulunan yazara göre İngiliz gazeteleri, İngilizlerin en ufak başarılarını bile abartarak anlatmaktadırlar. Gerçeği fazlasıyla çarpıtmaktadırlar. Örneğin İngiliz gazeteleri eski ve çeşitli tüfeklerle donatılmış 500 Afgan'ın korumasında bulunan eski, toprak ve topsuz kaleye yapılan hücumu pek parlak bir şekilde hikaye ederler: "filan alay filan burca filan alay filan kapıya filan kıta filan cepheye memur oldu" diye adeta şimdiki zaman kalesi denilebilen bir yere yapılmış bir hücum gibi tasvir ederler.¹⁹⁶

Savaşın bu yönünde de kabilelerin göstermiş oldukları cüret ve fedakarlık şayanı hayret derecededir.¹⁹⁷ Çimen, San deman, Bannu gibi büyük kaleler dışındaki kaleler kabilelerin eline geçmiş, 18 ağustosta mütareke imzalanıncaya kadar da durum böyle devam etmiştir.

¹⁹⁵ Afgan İngiliz Harbi (1919): a.g.e. s. 18

¹⁹⁶ Afgan İngiliz Harbi (1919): a.g.e. s. 20

¹⁹⁷ Afgan İngiliz Harbi (1919): a.g.e. s. 22

f) Mütalaalar

1919 Afgan İngiliz savaşında Afganistan'a yardım edebilecek veya İngilizlerin herhangi bir Afgan-İngiliz savaşında çekindikleri tek devlet vardır. O da Rusya. Ancak 1919'lara yaklaşıldığında Rusya daha ziyade ihtilallerle ilgilenmek zorunda kalmıştır. O yüzden Asya'da var olan Afgan-İngiliz nüfuz mücadelesine bu savaş sırasında rastlayabilmek mümkün değildir.

Milisler, küçük kalelerin müdafaası için İngilizler tarafından özel yetiştirilmiş, ancak savaş sırasında bunların altıda biri İngilizlere sadık kalmıştır. Böylece İngilizlerin küçük kaleleri milislerle savunma gibi bir projesi de suya düşmüştür¹⁹⁸

İngilizler Afgan muharebesinde pek büyük bir masrafa düşer olmuşlar ve muharebenin neticesinde eski İngiliz-Afgan ilişkileriyle İngilizlerin Afganistan'a karşı olan hakimiyetleri bir heva olmuş ve Afganistan istiklalini kazanmıştır.

Meydana gelen muharebelerin en çoğunu Hind ordusundaki Kurgalar yapmışlardır. Ve herhangi bir tehlikeli yerde yardım kuvveti sevki lazım gelse oraya Kurgalar gönderilmiştir. İngiliz birlikleri her yerde mutlak müdafaada kalmış ve beş-altı kilometre etrafında neler cereyan ettiğini anlamak için birer keşif kolu bile çıkaramamışlardır.¹⁹⁹

İngilizler Afgan kabilelerine karşı fazlaca bir varlık gösterememişlerdir. En önemli sebebi ise dağ savaşlarına alışkın İngiliz askerlerinin 1. Cihan Harbi için farklı bölgelere gönderilmiş olmasıdır.

¹⁹⁸ Afgan İngiliz Harbi (1919): a.g.e. s. 23

¹⁹⁹ Afgan İngiliz Harbi (1919): a.g.e. s. 24

Afgan askerlerine gelince: bunun hakkında doğru bilgiler yoktur. Buna binaen burada bir şey denilemez. Fakat muharebenin hemen başından sonuna kadar serhad kabileleri tarafından yapılmış olduğu muhakkaktır.

Şüphesiz ki Afgan askeri iyi silahlanmış, iyi donanımlı iyi eğitim ve terbiye görmüş olsa ve özellikle karınları tok bulunsa ve kabileleri önünde sürebilseydi bu muharebe İngilizler aleyhine pek fena neticeler verirdi.

Afgan ordusu sahra muharebeleri ve manevra yapmak kâbiliyetinden mahrumdur.²⁰⁰ Ordu birbirinden kopuk hareket etmektedir. Bir grup savaşa başlarken diğer grup geri planda durmaktadır. Böylece İngiliz ordusu birliklerini savaşın vukua geldiği yerlere kaydırmaktadır.

Savaşın başında maneviyatı yüksek olan askerlerin maneviyatları savaş sonlarına doğru iyice kırılmıştır. Çünkü orduya yiyecek temin edilememiş, su ihtiyacı ise had safhalara çıkmıştır.²⁰¹

Eserin sonunda yer alan ibareyi ilgi çekici olması bakımından aynen aktarıyoruz. Bu ibareler bize gösteriyor ki yöre insanının kafasında Hindistan'ın fethi hayali ne olursa olsun her zaman mevcuttur. "Tarihin bu son iki bin senelik bölümü karıştırılınca görülür ki iki yüz senede bir Hindistan'a bir hücum vaki olmuştur. Son hücum 1735'te Nadir Şah tarafından vuku bulmuştu. Tarihin bu yüz senelik bölümlerinin sene-i devriyesine 11 sene kalmıştır."²⁰²

200 Afgan İngiliz Harbi (1919): a.g.e. s. 25

201 Afgan İngiliz Harbi (1919): a.g.e. s. 26

202 Afgan İngiliz Harbi (1919): a.g.e. s. 26

g) Netice

Teknik üstünlüğün önemi savaşın her anında kendini göstermektedir. Mütareke imzalanmasına sebep olanda bu teknik üstünlüktür. (Tayyarelerin Kâbili bombalaması) İngiliz birliklerinde tayyarelerden, otomobillerden bahsederken, Afgan birliklerinde ancak sıradan toplardan bahsedebilmektedirler.

Afgan ordusunun ve kabilelerin dönemin süper gücü İngiltere'ye karşı kazandıkları başarılar da küçümsenemeyecek bir öneme sahiptir. Ancak daha parlak bir zaferi engelleyen Afgan kuvvetlerinin birbirinden bağımsız hareket etmeleridir. Günümüzde de kabilelerin ve Afgan hükümetinin birbirinden bağımsız hareket etmeleri ABD'nin Afganistan'ı işgalini kolaylaştırmıştır.

Eser tamamıyla Afgan taraftarlığıyla kaleme alınmıştır. Dikkat çeken bir diğer husus ise Türkler hakkında herhangi bir bilgi yer almamasıdır.

5) Afganlılar²⁰³

a) Genel Bilgiler

Muharriri F.F. Postikoviç olan eseri Osmanlı Türkçesine kazandıran Fatih Kerimi'dir²⁰⁴. Asıl dili Rusça'dır. Kullanılan dil Türkçe'nin Çağatay

203 F.F. POSTİKOVİÇ: Afganlılar, Çev: Fatih Kerimi, (Orenburg, 1912)

204 Fatih Kerimi (1870-1937): Tatar Türklerinden, yazar, gazeteci ve şair.

Tataristan'ın Bügülme kazasına bağlı Minglibay köyünde doğdu. Çıstay medresesindeki eğitiminden sonra İstanbul'da Mekteb-i Mülkiye'de eğitimine devam etti.(1890) 1896-1901 yılları arasında Orenburg'da çok sayıda Usul-i Cedid öğrencisinin yetişmesine yardımcı oldu. 1902'de babasının vefatı üzerine devraldığı Kerimiler'in matbaasında toplam tirajı 1 milyonu bulan 384 kitapla Vakit, Şura, İktisad ve Çükiç gibi gazete ve dergiler basılmıştır. Uzun yıllar Cemiyet-i Hayriye üyeliği ve Orenburg Müslüman cemaatinin reisliğini yaptı. 1917 Bolşevik ihtilalinin ardından pek çok tatar aydını gibi Kerimi'de Sosyalizme meyletti. 1937 yılına kadar Moskova'da Türkçe öğretmenisi olarak görev yaptı. 1937'de Türkiye lehine casusluk ve Stalin'e suikast hazırlığı gibi uydurma isnatlardan suçlu bulunarak kurşuna dizilmesine karar verildi. Fatih Kerimi; Ahmet Mithat Efendi ve Mahmut Esat Efendi gibi dönemin pek çok Türk aydını ile yakın ilişki içerisinde bulundu.

lehçesidir. Fatih Kerimi'nin tercümelerinin yalnızca bir bölümünü Afganlılar maddesi teşkil etmektedir. Neşriyatı Kerimi ismiyle yayınlanan serinin 8. bölüm Hiveliler ve Buharalılar ve 10. cüz Yahudiler arasındaki 9. cüzünü oluşturmaktadır. Orenburg, Kerimi, Hüseyinof ve şürekasının matbaasında 1912 senesinde baskısı yapılmıştır. Yayınlayan Hüseyin Hüseyinof'dur. Eser bir makale büyüklüğünde 24 sayfadan oluşur.

b) İçeriği

Yazar konuyu belli başlıklar halinde ele almamasına karşın takip ettiği konuları şu şekilde sıralayabiliriz.

Afganlılar, Komşuları, Dağları (3), Boğazlar Ve Nehirleri (4), Göller ve havası (5), Tabii manzara (6), Yiyecekler (7), Hayvanlar (8), Madenleri ve hayvan yetiştiriciliği (9), Su ve ekinler (10), Sanat ve hüner işleri (11), Tarihi (12), Moğol ve Timur baskını (13), Sayıları ve yakın tarihi (14-15), Örf ve adetleri (16-17), Yurtları (18), Eğitim (18-19), Nargile, şehirler (Kabil) (19), Herat ve Kandehar (20), Yaşam, nüfus, kabileler ve kabile özellikleri (21), Kabileler (22-24), Yollar (24), Rus-İngiliz çekişmesi (25-26)

Diğer eserlerle benzer bilgileri içerir. Ancak insanların giyim kuşamları, saç-sakallarının şekli, hatunların el üstünde tutulması,²⁰⁵ bir hatun tercih edilmesi, yazarın Galyan ismiyle zikrettiği nargileye önem verilmesi,²⁰⁶ gibi toplumsal özelliklere diğer eserlerden çok daha fazla yer ayrılmıştır. Toplumsal özellikler eserde oldukça büyük yer işgal eder. Afgan topraklarında yıllarca savaş ve çeşitli hadiseler eksik olmamıştır. "Halk

Yazmış olduğu pek çok hikaye ve çeşitli gazete ve dergilerde yayınlanan yüzlerce makalenin yanında Avrupa seyahatnamesi, Kırım'a Seyahat, İstanbul Mektupları ve Orenburg Seyahatnamesi gibi Seyahatname niteliğinde pek çok esere imza attı. Muallim ve mürebbiyelere Rehname 1-2, Muhtasar Tarih-i İslam, Tarih-i Enbiya, Muhtasar Tarih-i Umumi, Resimli Coğrafya Dersleri, İctimai Terbiye isimli ilmi eserlerde ona aittir. Ayrıca çeşitli milletler hakkında bilgi veren 40'a yakın eseri Tatarca'ya çevirmiştir. (İsmail TÜRKOĞLU, "Fatih Kerimi" T.D.V. İslam Ansiklopedisi, s_289-290)

205 F.F. POSTİKOVİÇ: a.g.e. s.17

206 F.F. POSTİKOVİÇ: a.g.e s.19

arasındaki inanca göre İblis cennetten kovulduktan sonra, Kabil şehrinin bulunduğu yere inmiştir. İşte Afganistan'ın başına gelen bu kadar bela ve musibetlerin sebebi de budur.”²⁰⁷ Suyun azlığı yetiştirilen hayvanların çokluğu, özellikle yetiştirilen atların birinci kalite oluşu²⁰⁸ anlatılır ki dağlık bir memlekette bunların varlığı gayet tabiidir. Yazara göre Afgan halkı okumaya hevesli bir millettir. Her yörede bir mektep ve muallim mutlaka bulunur. Çocuklar okumaya 4 yaşında başlarlar ve okuma yazmanın ilk adımı elif ba öğrenmektir. Muallimler aynı zamanda imamlik da yapar.²⁰⁹ Nüfusları Afganistan'ın yarısını oluşturmakta olan Dürrani ve Gilzailer Afganistan'ın en önemli iki kabilesidir.²¹⁰ Afganistan'ın her tarafı eski şehir harabeleriyle doludur.²¹¹

6) Sefaretname Yahut Afganistan Seyahatnamesi²¹²

Ubeydullah Efendi²¹³'nin Hikmet Feridun Es'e verdiği “Sefaretname yahut Afganistan Seyahatnamesi” adlı eseri vardır. Hikmet Feridun Es'in

207 F.F. POSTİKOVIÇ: a.g.e s.14

208 F.F. POSTİKOVIÇ: a.g.e s.8

209 F.F. POSTİKOVIÇ: a.g.e s.19

210 F.F. POSTİKOVIÇ: a.g.e s.22

211 F.F. POSTİKOVIÇ: a.g.e s.20

212 Ubeydullah Efendi bu eseri Hikmet Feridun Es'e vermiştir. Ancak esere bugün ulaşamamaktadır. Eser hakkındaki bilgileri Hikmet Feridun Es'in çeşitli zamanlarda yazmış olduğu makalelerden öğrenmekteyiz. Ömer Hakan ÖZALP: Mehmet Ubeydullah Efendi'nin Malta Afganistan ve İran Hatıraları (İstanbul, 2002)

213 Hindistan'dan Amerika'ya kadar maceralı seyahatleriyle dünyayı dolaşan İzmirli Hocaade Mehmet Ubeydullah Efendi, Osmanlı'nın son döneminde yetişen en ilginç ve renkli şahsiyetlerden biridir. 1858'de İzmir'de dünyaya gelmiş İstanbul'da 12 Ağustos 1937'de vefat etmiştir. Hatipzade ailesine mensup olup daha sonra da Hatipoğlu soyadını almıştır. Nakşibendi şeyhliği, mutemetlik ve kaymakamlık, muallimlik ve Farsça ve Arapça tercümanlık gibi çeşitli görevlerde bulundu. Servet-i funun, Maarif dergileri ve Chicago Sergisi gazetesinde yazılar yazdı. Güney ve Orta Amerika, Küba ve Meksika'yı gezdi. Amerika'da Hacı Baba gibi ünvanlarla hakkında makaleler yayınlandı. Londra ve Fransa'da da bulunan Ubeydullah Efendi, Sada ismiyle bizzat kendisi gazete çıkardı. Sofya ve Filibe yoluyla İstanbul'a gelmiş ve 1901'e kadar burada kalmıştır. O tarihte Taife sürülmüş, sürgün hayatından sonra Mısır'a kaçmıştır. Doğru Yol gazetesini çıkarmış Mısır'da ilk kez Türkçe Kuran fikrini dile getirmiştir. İstanbul'da Yerebatan Camii imamlığı sırasında Türkçe namaz konusunu resmen talep etmişse de Talat Paşa tarafından bunun daha sırası var diye geri çevrilmiştir.1908 seçimlerinde Aydın mebusu olarak seçilmiştir. Trablusgarp, İngiltere, İsviçre gibi ülkelere ziyaretlerde bulunmuş, 1912'de ikinci defa Aydın mebusu seçilmiştir. Birinci dünya savaşına Alman saflarında girdikten sonra ilan edilen cihadı mukaddesin neticelerinden biri olmak üzere 1915 yılı başlarında sefir olarak Afganistan'a gönderilmesine karar verilmiştir. Sefirlik macerası İngilizler tarafından tutuklandığı

Ubeydullah Efendi'nin eserinden özetleme yaptığı Afgan sefaretiyle ilgili yazıları esere ulaşamasak da eser hakkında bize geniş bilgi sunmaktadır.²¹⁴

Ubeydullah Efendi'nin kendi el yazısı ile dünya savaşı başlarında Osmanlı imparatorluğunun Rus ordusu karşısında kurmak istediği Afgan barajı... saraydan Kabil'e gönderilen hediyeler... Bâb-ı Âli hariciyesinin komik iç yüzü... ilk defa gün ışığında... Gizli kalmış bu tarihi gerçekler Ubeydullah Efendi'nin hatıralarıyla açığa çıkıyor.

Sefaretnamenin başında heyette kimlerin olduğu tanıtılıyor. 8 Nisan 1915'te başlayan yolculukta sefaret heyetinin başkanı Ubeydullah Efendi'dir. Trenle yolculuk yapılır. İstanbul'dan sonra duraklar İzmit, Eskişehir, Konya, Halep, Musul ve Hemedan'dır. Ubeydullah Efendi'nin seyahatnamede kullandığı dil renkli kişiliğine oldukça uygundur. Örneğin akşamdan sonra Eskişehir'e ulaşmış otellerde yemek aramış ama bulamıştır. Ancak aç da kalmış değildir.

Ubeydullah Efendi sefaretnamesinde çok garip bir şey açıklıyor: Aynı zaman içinde bir yere iki sefir göndermek. Hem de birbirine haber vermeden ve Padişaha ait aynı tür hediyeler ile. İşte bu Afgan elçiliği, iki ayrı yoldan iki ayrı Türk elçisi gönderiliyor. Biri Ubeydullah Efendi diğeri ise meşhur komutan Rauf Bey (Rauf Orbay) Osmanlı hükümeti olur ki yolda birinden biri ölürse diye iki kişi birden görevlendiriyor ve ikisine de ayrı yollardan gitme emrini veriyor. Ancak olay Musul'da ortaya çıkıyor.

Ubeydullah Efendi'nin sefaretnamesi 27 Haziran 1917 tarihinde kaleme alınmıştır. Sefaretname krem rengi büyük kağıtlarla üç kısım üzerine yazılmıştır. Kurşun kalemle ve iri iri harflerledir. Sefaretnamede maalesef bütün Afgan seyahati tam olarak yazılıp bitirilmiş değildir. Seyahat esnasında kendisine hususi geniş bir vagon tahsis edilmiştir. Ancak o ara sıra vagonun üzerine çıkarak açık havada yatmış, tünellerden geçerken üstü başı is içinde

Tahran'da 1918'de son bulmuştur. Cumhuriyet döneminde bir dönem CHP Beyazıt milletvekili seçilmiş ve çeşitli devlet görevlerinde bulunup, çeşitli gazete ve dergilerde yazılar yazan Ubeydullah Efendi son 10 yılını İstanbul Beşiktaş'ta geçirmiştir. [Ömer Hakan ÖZALP: Mehmet Ubeydullah Efendi'nin Malta Afganistan ve İran Hatıraları (İstanbul, 2002)]

214 Ömer Hakan ÖZALP: Mehmet Ubeydullah Efendi'nin Malta Afganistan ve İran Hatıraları (İstanbul, 2002) s. 201-245

kalmıştır. Bunları yaparken o geçmişteki kaçak yolculuklarını hatırlamıştır. Hatta “sefir hazretleri” kahvelerde bile yatacaktır. Herkes bu isyan zamanlarında ülke dışına çıkmanın tehlikelerini o’na anlatırken O, 15 bin kişilik bir askeri kuvvetle çıkması gereken yollara tek başına yanına bir çakı bile almadan çıkmıştır. Yalnız her gittikleri yerde onlar için merasimler düzenlenmiş, kurbanlar kesilmiştir. Bağdat’ta her sokakta onlar için kurbanlar kesilmiş ve tam 12 kurban olmuştur kesilen. Kurban kesenlerin hepsi de Yahudi’dir. Çünkü Bağdat’ta ticaretin tamamı Yahudilerin elindedir. İsfahan’a geçiyor ama altında keçi gibi bir eşekle. Halk tabîî ki garip karşılıyor. Kendisi şöyle anlatıyor: “Kasabaya girerken etrafımı bir takım süvariler aldı. Bana hürmetle bakıyorlardı. Biz acaip bir alay teşkil ediyorduk. Devlet-i Osmaniye sefiri keçi gibi bir eşeğe binmiş olduğu halde etrafını hükümetin on-on beş süvarisi almış, pazarlardan geçiyordu. Herkes dükkanının önünde ayağa kalkmış sefir hazretlerine tazim ediyor, hem de şu “eşekli alay”ı temaşa ediyordu. Hükümet dairesine geldik. Bu mıntıkanın hakimi sokağın başında bizi bekliyordu. Onun önünde eşekten indim. Hayli de terbiyeli bir eşekmiş! Tam çarşının ortasında sıkışmış olacak. Küçük tarafından bir kabahat yapmaya kalkıştı. Hemen bunun katiyen uygun düşmeyeceğini ayağımla dürterek anlatmak istedim. Anladı. Bu işten vazgeçti. Fakat merasim biter bitmez kendini bıraktı.” İran’dan geçerken kurşunların arasından geçiyorlar, kendilerini 120 kişi takip ediyor, o yine bir Ubeydullah Efendi edasıyla kurşunlar yanından geçerken kahkahalar atıyor. Neden bu kurşunlardan biri parmağıma isabet etmiyor diye üzülüyor. Çünkü arkadaşlarına kurşun yarasını gösterip mağrurane anlatmak niyetindedir. Gittiği yerlerde halkı cihada katılmaya teşvik etmekte halka ziyafetler vermeyi de ihmal etmemektedir. Ancak Afgan sınırına yakın bir bölge olan Kirman’da İngilizlerin eline düşmüş, Tahran’a kaçmayı başarmasına karşın Tahran’da İngiliz ajanlarınca yakalanıp Bağdat’a götürülmüştür. Böylece bizim Afgan sefirimizin görevi Afganistan’a ulaşmadan sona ermiştir. Bağdat’taki 15 günlük esaretten sonra Mısır’a oradan da İstanbul’a götürülmüştür.²¹⁵

215 Ömer Hakan ÖZALP: Mehmet Ubeydullah Efendi’nin Malta Afganistan ve İran Hatıraları, Dergah Yayınları,

Osmanlı'nın yıkılış döneminde Afganistan'la olan ilişkilerine ne kadar önem verdiğinin açık bir belgesi niteliğindedir. Osmanlıcılık fikrinin uygulamaya konmak için yapılan çalışmalardan bir bölümünü yani Afganistan'la olan kısmını özetlemektedir. Eserin özet bilgileri elimize ulaşsa da bizzat esere ulaşılması bunun için daha önemlidir. Afganistan'a bizzat ulaşamasa da Afgan sefiri olarak tayin edilen Ubeydullah Efendi'nin hatıraları, birinci dünya savaşı sırasında Osmanlı hükümetinin Afganistan politikası hakkında bizlere önemli bilgiler sunmaktadır.

B) Süreli Yayınlar

Osmanlı basınında Afganistan hakkında oldukça fazla bilgiye rastlamak mümkündür. Osmanlı basını Afganistan'a duyarsız kalmamıştır. Gerek haber gerekse makale mahiyetinde Afganistan hakkında halkı bilgilendirecek yeterli bilgiye yer verilmiştir. Afgan gazeteleriyle iletişim halindedirler. İslam dünyası arasında bir iletişim söz konusudur. Ayrıca Hint, İngiliz ve Rus basınının da yakından takip edildiğini müşahade etmekteyiz. Gazetelerdeki Afganistan'la alakalı yayınlanan bilgiler yer yer aktarılmaktadır. Sebilüreşat, Sırat-ı Müstakim dergilerinde Afganistan hakkında hayli fazla yazı yayınlanırken, Tearuf-i Müslimin'de ancak birkaç yazı kaleme alınmış, Türk Yurdu dergisinde ise Afganistan hakkında herhangi bir yazı yer almamıştır. Türk Yurdu'nun Afganistan hakkında yayın yapmaması ayrıca dikkat çekici bir husustur.

Afganistan hakkındaki yayınlanan haberlerde temel kaynak Siracu'l Ahbar-ı Afgani gazetesidir. Afganistan hakkında önceki dönemlerde daha geniş bilgiler yayınlanmamasının temel sebebi de Afganistan'ın basın hayatına ancak 20. yy başlarında Mahmut Beğ Tarzi ile girmesidir. Bu

dönemden sonra Afgan gazetelerinden alınan yazılarla Afganistan'ın tanıtılmasına ağırlık verilmesi bunu ispatlamaktadır. Hatta son dönemlere kadar Afganistan'daki bilgilere Rus gazetelerinden ulaşılmaktadır. Çünkü Afganistan'a gazetecilerin girişi Emir tarafından yasaklanmıştır. Bu da Afganistan hakkında doğru bilgi edinilmesini engellemiştir.²¹⁶

Ele alınan başlıca konular: Afgan tarihi ve coğrafyası, Afganistan'ın gelişmesi, eğitim durumu, askeri alanda yapılan yenilikler ve ilerleme, savaş dönemi savaşla ilgili bilgiler, Afgan Emiri'nin halifeye bağlılığı, asker sayıları ve savaş anında ordunun sahip olduğu teçhizat, yeni kanun ve düzenlemeler, Afganistan'ın diğer devletlerle münasebetleri olarak sıralanabilir.

Basında çıkan haberlerde Afganistan'dan devamlı kardeş ülke olarak bahsedilmektedir. Afgan halkı da Osmanlıyı bir kardeş ülkeden çok bir abi gibi görmektedir. Afgan emirlerinin konuşmalarını aktaran yazarlardan öğrendiğimize göre Afgan Emir'i, Afganistan'ı Osmanlının doğudaki sağ kolu olarak nitелеmektedir. Emirlerle göre de Afganistan Osmanlı'nın adeta ayrılmaz bir parçasıdır. Afgan Emiri'nin siyasi ve sosyal faaliyetleri devamlı takip edilmektedir. Şimdi basında çıkan yayınları ana başlıklar etrafında incelemek bize daha yarınatılı bilgi sunacaktır.

1) Afganistan'da ve İslam Aleminde Görülen Uyanış ve Terakkiyat

İslam Aleml, üzerine çökmüş olan tembellik bulutundan kurtulmak üzeredir. Bunun en güzel iki örneğini Osmanlı Devleti ve Afganistan göstermektedir. Afgan toplumunun uyanışı önemlidir. Ancak Osmanlıların diğer İslam milletine nisbeti bir bedeni oluşturan azaların bir diğerine nisbeti gibidir. Bedene tesir eden şey ancak ruhtur. O halde Osmanlıların uyanışı bütün Ruh-ı İslam'ın uyanışı demektir.²¹⁷ Bunun için gerek Osmanlı basınında gerekse Osmanlı basını vasıtasıyla öğrendiğimiz Afgan basınında

²¹⁶ Tearuf-i Müslimin (1328-1910), S..19: Kısm-ı Mahsus, Afganistan, c. 1 s. 314

²¹⁷ Ahmet TACETTİN: "Alem-i İslam 4, Afganistan", Sıratı Müstakim, (İstanbul, 1326, Sayı: 77), s. 397

üzerinde durulan en önemli konu Osmanlı ülkesinde ve Afganistan'da görülen uyanış ve terakkiyattır.

Özellikle son dönemde iktidara gelen Afgan emirleri Afganistan'ın, her alanda gelişmiş ülkeler seviyesine ulaşması için her türlü çabayı göstermektedir. Afgan halkının boş gezmesinden hoşlanmamaktadır. Terakkiyata yönelik çalışmalar yapılmakta ve fermanlar çıkarılmaktadır. Afgan Emirleri bu amaçla çeşitli ülkelere seyahatler düzenlemektedirler. Emir Habibullah Han hazretleri son olarak Hindistan'a yaptıkları seyahatten pek ziyade istifade ederek ilerleme amaçlarına katkı sağlayacak sonuçlar elde etmişlerdir. Habibullah Han bu ülkelerde gördüğü yenilikleri ülkesine de yansıtmaktadır.

Emir'in dönüşünü takiben sokaklarla kasabalar arasındaki yollara son derece önem verilmeğe başlanmıştır. Bütün Afganistan'da bu gibi faydalı işlerle on bini aşkın kişi uğraşmaktadır. Çoğunlukla yollarda oturarak gelip-geçiş zorlaştıran ahali yolların genişlemesine neden olacak bütün bu çalışmaların faydalarını idrak ederek memnun gözükmüyor. Son olarak hükümet lüzumsuz, yollarda durmak ve oturmak gibi son durumları resmi duyurularla yasaklamıştır.²¹⁸

Habibullah Han Afganistan'da tatbiki lazım gelen medeniyet vasıtalarının bir kısmını tatbiki, eğitimin yaygınlaştırılmasına, askeri kuvvetler ile askeri mühimmat hazırlayan fabrikaların genişletilmesi ve mükemmelleştirilmesine gece-gündüz itina göstermiştir.²¹⁹

Daha otuz-kırk sene evvel muhaberat Tatarlar vasıtasıyla cereyan ederken 20. asır başlarında Afganistan'da bütün muhaberat telefonla, telsiz ve telgrafla vuku buluyor. Belki daha dün fillerle, develerle, beygirlerle icra edilen nakliyat Afganistan'ın kendi fabrikalarında yaptığı otomobillerle olmaktadır.²²⁰

218 "Afganistan" Sıratı Müstakîm, (İstanbul , 1326, S. 85) s. 127

219 "Afganistan, Afganistan'da terakkiyat-ı medeniye", Sebilürreşad (İstanbul, 1330, S. 292) C. 12, s.112

220 AFGANİZADE: "Afganistan Bugünkü Mertebeye Nasıl Yükseldi." Sebilürreşad, (İstanbul, 1330, S. 313) c. 13 s.

Afgan ordusunun durumu: Yabancı basının haberlerine göre Afgan silahlı kuvvetleri: Afgan askerleri İngiliz usulünde talim ve terbiye görmüş olup en son sistem tüfek, mitralyüz ve seri ateşli toplarla donatılmışlardır. Askeri kuvvetleri her biri 900 askerden oluşan 95 piyade taburuyla her biri 700 askerden oluşan 26 bölük süvariden ve 400 sahra ve cebel topundan ibarettir. Bunlardan başka Afganistan ordusunda mitralyüz, telgrafçı vs. bölükleri de mevcuttur. Sefer anında 400 bin asker çıkarabilir.²²¹

Afgan Emirleri askeri işlere özellikle önem verirler. Az bir zaman zarfında Afgan askerlerinin durumu her şekilde düzenlenmiş ve ıslah edilmiştir. Silahlar ve elbiselerinin intizamında, yeknesaklığında büyük bir terakki izi ve yenilenme görülür. Hemen her gün Hükümdarların huzurunda on bin kişiden oluşan düzenli askerlere geçit merasimi yaptırılmaktadır. Askeri eksikler büyük bir dikkat ve önemle incelenerek hızla giderilmesi yoluna gidilmiştir. Afganistan harbiye mektebinde memleketin en büyükleri ve ricalinden birçoğunun çocukları tahsilde bulunmaktadır. Diplomalarını aldıktan sonra Japon harbiye mekteplerinde tahsili tamamlama konusu kararlaştırılmıştır. Hükümet merkezi olan Kabil şehri elektrik ile aydınlatılmaktadır. Telefonda tahsis olunmuştur. Otomobil de görülmektedir. Gerçekte bu gibi tesisleri yabancı memurlar idare etmekteyse de yakında ulusal idarelere geçmesi planlanmaktadır.²²²

Afgan Eğitiminin Durumu: “Bir devletin kuvveti ve iktidarı, esas teşekkülüne göredir. Hangi hükümette alim ve tecrübe sahibi kişiler çoksa o hükümetin gelişimi diğerlerinden fazla olur. Buna binaen her devlet, erbabı kifayetin varlığını ganimet sayar ve onların istihdamıyla terakki ve tealisini artırmak ister”²²³ der Tahirü'l Mevlevî. İşte bu amaçla Afgan terakkiyatını gerçekleştirecek ilim adamlarına ihtiyaç vardır. Ancak ihtiyaç fazla, bilim

221 “Afganistan, Afganistan Savaş Kuvvetleri”, Sebilürreşad (İstanbul, 1329, S. 242) c. 10 s. 136

222 “Afganistan” Sıratı Müstakîm, (İstanbul, 1326, S. 85), s. 127-128

223 Tahirü'l MEVLEVÎ: “Ecnebi Mütahasssısları”, Sebilürreşad (İstanbul, 1330, S. 294) c. 12 s. 139

adamı sayısı ise azdır. Burada dengeyi sağlayacak olan, ülkedeki bilim adamlarının sayısı yeterli seviyeye ulaşınca kadar yabancı bilim adamlarından istifade etmektir. Bu öğrencileri çeşitli ülkelerde eğitim almak amacıyla göndermek olabildiği gibi, bilginleri ülkeye çağırmak yoluyla da olabilir. Ayrıca Afganistan'da ilmi faaliyetlerin, yeniliklerin en iyi şekilde takip edilebilmesi içinde bir idare kurulmuştur. "Matematik, Kimya, Fizik, vs. ilmi ve fenni kitapların Farsçaya tercüme edilmesi bu idarenin tüm görevlerindendir. Birkaç kitap da tercüme ve neşrolunmuştur."²²⁴

Afganistan'da ordunun yenilenme ve medeniyete uyum sağlama çalışmalarının yanı sıra eğitim alanında da yenilik hareketleri en üst seviyeye taşınmaya çalışılmaktadır.

Afganistan'da mevcut mekteplerin ümit edildiği derecede fayda vermemekte oldukları Habibullah Han'ın dikkatlerini çekerek bu cihazları teftiş ve ıslah maksadıyla şehzade İnaletullah Han'ın yüce başkanlıkları altında bir meclisi maarif oluşturulması konusunda irade-i şahi sadır olmuştur.²²⁵

Afganistan'da eğitim günden güne gelişmektedir. (Habibiye) mektebinde talebenin miktarı devamlı artmaktadır. Emir yeni usul üzere yeniden birçok mektepler açılmasını emretmişlerdir. Emir'in anlayış ve zekay-ı şahanelerinden zaten beklenen de budur.²²⁶

Afgan hükümdarlarının eğitimle ilgili yapmış olduğu en ufak düzenlemeler bile bu şekilde süreli yayınlarda kaleme alınırken, Medeniyet ve eğitim adına yapılan her hangi yeni bir yapı da matbuatta hemen yerini almıştır. Örneğin Afganistan şehzadelerinden İnaletullah Han Kabil'de kendi harcamalarıyla gayet düzenli bir matbaa kurdurmuştur. Matbaada ilk basılan kitaplar Jul Verne'in 80 Günde Devri Alem isimli eserinin Farisi tercümesi ile gayet kıymetli bir edebiyat mecmuasıdır.²²⁷

224 Tahirü'l MEVLEVİ: "MAKALELER; Ecnebi Mütahassısları", Sebilürreşad, (İstanbul, 1330, S. 294) c. 12 s. 139

225 "Afganistan, Afganistan'da Yeni Kanun ve Düzenlemeler ", Sebilürreşad, (İstanbul, 1329, sayı 276), c.11 s. 256

226 "Afganistan", Sıratı Müstakîm, (İstanbul, 1326 S. 83), s. 96

227 "Afganistan, Afganistan'da Bir Matbaa ve Yazarlara Hürmet", Sebilürreşad, (İstanbul, 1329, S. 275), c. 11 s.

Afganistan’da yaptırılan bir okul bile dönemin gazete ve yazarları için habere konu olabilecek bir kıymete sahiptir. Örneğin, Afganistan ilkokullarına öğretmen yetiştirmek üzere Kabil şehrinde merhum Emir Abdurrahman Han tarafından yaptırılmış olan (Medrese-i Şahi) içerisinde bir Dar’ul Muallimin-i İbtidai açılmış, ilkokul öğretmenleri ile muavinlerinden vs. eğitim isteklilerinden ibaret olarak 60 kişi buraya teallüm ve devama başlamıştır.²²⁸

2) Hilafete Olan Bağlılık

Osmanlı basınının ısrarla üzerinde durduğu ikinci konu, belki de Afganistan’ın terakkiyatına ayırdıkları satırlardan daha fazla yer ayrıldığını söyleyebileceğimiz bir konu da, Afgan emirlerinin ve Afgan halkının hilafete olan bağlılıklarıdır. Bu bağlılık her yerde kendisini göstermektedir. Afgan emirleri konuşmalarında bu bağlılığı her zaman belirtmektedirler. Afganistan’ı Osmanlı’nın bir kardeş ülkesi olarak nitelemektedirler.

Birçok konuda Afgan hükümeti Osmanlı devletinde yer alan düzenlemeleri kendisine örnek almakta ve kendi ülkesindeki düzenlemeleri de ona göre yapmaktadır. Bu da bize hilafete olan bağlılığın yalnızca sözde değil fiiliyatta da mevcut olduğunu göstermektedir. Sıratı Müstakîm dergisinde çıkan bir örnek haberi burada vermeyi uygun görmekteyiz.

“Hint gazetelerinin rivayetlerine bakarak Afganistan Emiri hazretleri, büyük İslam hilafetince kabul olunan askeri düzenlemelere uygun olarak Afgan askeri teşkilatını oluşturmak niyetindedir.”²²⁹

Emir ve halk Devleti Aliyye’nin zor durumda olduğu zamanlarda ağlamakta, başarılı olduğu zamanlarda ise sevinmektedirler. Emir’in çıkardığı fermanlarla yüklü miktarlarda yardımlar toplanıp Devleti Aliyye’ye maddi destek olunurken, halk ve ulemanın dualarla manevi desteği de hilafete her

²²⁸ “Afganistan”, Sebilürreşad, (İstanbul, 1330, S. 295) c. 12 s. 167

²²⁹ “Afganistan”, Sırat-ı Müstakîm, (İstanbul, 1326, S. 83), s. 96

zaman -özellikle sıkıntılı zamanlarında- devam etmektedir. Konu önemine binaen, ayrı bir başlık altında ileriki bölümlerde ele alınacaktır.

3) Yerli Üretime Önem Vermek

Afganistan her türlü üretimi kendisi yapmak istemektedir. Kendi gücü yetmediği konularda yabancı ülkelerden yardım almakla birlikte, bunu üretimi kendisi yürütebilmek için bir araç olarak görmektedir. Telefon, elektrik idaresi gibi birimleri yabancılar işletiyorsa da mümkün olan en kısa zamanda ulusal birimlere geçişi sağlamak için tüm gücüyle çalışılmaktadır. Hemen şunu da belirtelim ki yabancı olarak görülen kesim Japonlardır, İngilizlerdir, Hintlilerdir. Ancak kesinlikle Osmanlı devleti yabancı sayılmaz. Osmanlı'dan gelen insanlar kardeştir ve üretimlerine ve yardımlarına asla yabancı gözüyle bakılmaz.

Emirlerin başkanlığı altında memleketin siyasi toplumsal ve ekonomik ihtiyaçlarını mülhaza ve icabına başvurmak üzere bir cemiyet teşekkül etmiştir. Bu cemiyetin faaliyeti sayesinde son olarak Afganistan'da ulusal bir top fabrikası, bir hükümet matbaası kurulmuş ve inşaatına başlanmak üzere demir yolları haritaları yapılmaya başlanmıştır. Cemiyetin en fazla dikkate aldığı nokta, işlerin mümkün mertebe yabancı ellere geçmemesine dikkat etmek ve fevkalade zorunlu kalmadıkça işe bir yabancı girdirmemektir.²³⁰

Afgan hükümetinin en önemli gayelerinden birisi üretimi tamamen yabancıların etkisinden kurtarmaktır. Bu amaçla özellikle gayret gösteren ise Habibullah Han'dır. Emir memlekette yalnız eğitimi halkın hepsine yaymakla değil aynı zamanda sanayinin de terakkisiyle uğraşmıştır. Bütün bu çabası ve gayretleri yabancıların siyasi, ekonomik, ticari, zirai her türlü tahakkümünden ülkeyi kurtarmak ümidine doğru dinlenmeksizin koşturmuştur.”²³¹

230 "Afganistan, Afganistan'da İntibah ve Afganistan Emirinin Ağlaması", Sebilürreşad (İstanbul, 1329, S. 247), c. 10 s. 219

231 "Afganistan" Sırat-ı Müstakim, (İstanbul , 1326, S. 85), s. 128

Dokumacılık için kurulan fabrikanın resmi açılışında yine Emir (Habibullah Han) bizzat hazır bulunarak yaptıkları konuşmada yakın zamanda Afganistan'ın bütün ihtiyaçlarını sağlamaya güç yetirecek yeterli müesseseler yapılması hakkındaki özel niyetlerini yad ve zikretmişlerdir. Yün dokumacılığı batılıların hayretlerini gerektirecek derecede tam gelişme işaretleri göstermektedir.²³²

4) Afgan Emirleri, Faaliyetleri, Yaşam Tarzları ve Yakın Çevreleri Hakkında Bilgiler

Afganistan hakkında edinilen bilgiler genellikle bu bölgelerde yayınlanan gazete ve dergilere dayanır. Örneğin, Hablu'l Metin'de okunduğuna göre Afgan Emiri'nin amcaları olup uzun zamandan beri Hindistan'da İngilizler tarafından ikamete memur edilen ve kendisine İngilizler tarafından maaş verilen Serdar Eyyub Han hazretleri vefat etmiştir.²³³

Afgan Emirlerinin yaptığı herr faaliyet olumludur. Örneğin Afgan yazarları Şark Bismark'ı namıyla bilinen Abdurrahman Han gibi bir dahinin daima tavsiyesi üzerine hareket eden Habibullah Han'ın mühim bir meselede basiretsizlik göstereceğine, karanlığa kurşun sıkacağına asla ihtimal vermezler.²³⁴ Emir Habibullah Han'ın kayınpederi Mahmut Tarzi'de Afganistan için önemli bir isimdir. Afganistan'da önemli bir ilim adamı olan Mahmut Tarzi'yi gerek süreli yayınlarda gerekse eserlerde görebilmek mümkündür. Afganistan Emir'i Habibullah Hanın 3. mahdumu Serdar Emanullah Han'ın Afganistan muharririni cedidesinden Mahmut Tarzi isimli zatın kerimesiyle akdi icra edilmiş ve emsalsiz bir şekilde debdebeli bir düğün düzenlenmiştir. Şimdiye kadar şehzadelerin izdivacında asilzadelik aranırken bu defa sırf ilme kıymet verilmiş olması soy şerefini, ilmi şereften daha muteber tutmakta olan Afganistan efkarı umumiyesine pek azim etki

²³² "Afganistan" Sırat-ı Müstakim, (İstanbul , 1326, S. 85), s. 127

²³³ "Afganistan , Eyyub Han'ın vefatı", Sebilürreşad, (İstanbul, 1329, S. 298), c. 12 s. 228

²³⁴ Ahmet TACETTİN: Alem-i İslam, Afganistan-Buhara, Tearuf-i Müslimin, 1328-1910, c.1 s. 129 S. 8)

yapmıştır.²³⁵ Bu gibi daha pek çok habere pek çok gazete köşesinde rastlamak olağan bir haberdır.

5) Afganistan Tarihine Ait Bilgiler

Afganistan tarihi ile ilgili bilgiler özet halde anlatılmakta, kimi makalelerde ise Afgan tarihinin küçük bir kısmı geniş şekilde işlenmektedir. Yine Afgan tarihi genellikle olumlu yönleriyle anlatılmakta ancak bu bölümde Afgan kabileleri ve Afgan hükümdarları arasındaki kavgalar nedeniyle, olumsuz bazı yargılara da rastlamak mümkün olabilmektedir. Afganistan hükümetinin bizim gibi parlak muhteşem bir mazisi yoktur. Harika bir geçmişe malik değildir. Çünkü yedi-sekiz kadar hükümdardan evvel bazı emirler taht idaresinde bulunmuşlar, Afganistan'ın iç ve dış işlerini ıslah edemedikleri gibi memleketi de imar edememişlerdir.²³⁶

Savaş zamanlarında Afgan halkının geçmişteki kahramanlıklarını anlatan haber ve makaleler çoğalmış, İngiltere ile olan ilişkilere oldukça fazla yer ayrılmıştır. Örneğin 1. cihan harbi zamanında yayınlanan bir haberde Emir Şir Ali Han zamanında 1293 senesinden sonra meydana gelen Afgan İngiliz muharebesi anlatılmaktadır.²³⁷

Afganistan tarihinin bir bölümü Emir Abdurrahman Han'ın dilinden bir otobiyografi olarak aktarılmıştır. Emir önce gerçekleştirdiği fetihleri anlatmıştır. Kendisinden sonra emir olacak olan Habibullah Han'dan da övgüyle bahsetmektedir. Bütün fetihlerine rağmen Afganistan'ın tam Emir'i olabilmek için kabile reislerinin ayrı bir padişah gibi hareket etmelerini önlemesi gerektiğinin farkındadır. Memleketteki çeteleri yok etmenin zorluğunun da farkındadır. İşte bu gibi zorunlu durumlarda bu hayırsız

235 "Afganistan, Afganistan'da Bir Matbaa ve Yazarlara Hümet", Sebilürreşad, (İstanbul, 1329, S. 275), c. 11 s.

240

236 AFGANİZADE: "Afganistan Bugünkü Mertebeye Nasıl Yükseldi." Sebilürreşad, (İstanbul, 1330, S.313) c. 13 s. 7

237 AFGANİZADE: "Afganistan Bugünkü Mertebeye Nasıl Yükseldi." Sebilürreşad, (İstanbul, 1330, S. 313) c. 13 s.

başların, bu çete reislerinin bu sahte padişahların, bu yalancı peygamberlerin vücudunu ortadan kaldırmak lazım gelir. Fakat izale-i vücutları da pek kolay olmayacaktır. Zira 15 senelik harp ve darp neticesinde ancak Abdurrahman Han'a itaat ederler.²³⁸ Afganistan'ın gelişmesinin önündeki en büyük engel de bu tip insanlardır.

6) Afganistan'ın Çeşitli Dönemlerdeki, Özellikle I. Dünya Savaşı Esnasındaki Savaş Hazırlıkları ve Savaşları

Afganistan bir savaş coğrafyasıdır. Bu coğrafyada tarih boyunca savaşlar hiç eksik olmamıştır. Onun için Afganistan'ın kuvvetli bir orduya ihtiyacı vardır. Osmanlı son döneminde de Afganistan topraklarında vaki olan savaşlar vardır. Bunlar da tabi olarak gazete ve dergilerde yerlerini almıştır. 1. dünya savaşının getirdiği ortam da matbuatta askeri nitelikli yazıların fazlalaşmasına neden olmuştur.

Örneğin 1. dünya savaşında diğer ülkelerde olduğu gibi Afganistan'ın her tarafı da bir ordugah şeklini almıştır. Afganistan hazırdır. Askerlerini Türkistan ve Hindistan hudutlarına yığmıştır. Kumandanlarını hududa göndermiştir... Avrupada meydana gelen savaşlar münasebetiyle Afganistan devleti fevkalade askeri tedbirlere müracaata mecbur olmuştur. Afganistan askeri kuvvetleri başkumandanlığına Afganistan'ın en muktedir ve meşhur askeri umerası Muhammed Nadir Han tayin edilmiştir.²³⁹

Afganistan için bu dönemde en önemli düşman İngilizler ve İngiltere'nin hakimiyetinde bulunan Hindistan'dır. Afgan halkı için geçmişteki savaşların ve dökülen kanların intikamını almak adeta tek amaçtır. Afganistan askerlerini hudutlarda toplamıştır. Sirac'ul Ahbar'da yazıldığına göre, Afgan askerinin Emir Habibullah Han'ın kumandasında toplanması sona ermiştir. Afgan askeri kıtaları Belucistan'dan gelen kuvvetler ile takviye

²³⁸ Çev: Tahirü'l MEVLEVI: "TARİH: Afganistan, Emir Abdurrahman Han," Sebilürreşad, (İstanbul, 1329, S. 241) c.10 s. 116

²³⁹ "Afganistan", Sebilürreşad, (İstanbul, 1330, S. 312) c. 12 s. 448

edilmiştir. Belucistan'da fikirler gittikçe Afganistan ile ortak harekete yönelmektedir. İnşallah Afganistan ile Belucistan müttefik olarak İngilizlerden güzel bir intikam alacaklardır.²⁴⁰

Dünyanın çoğunluğunun savaşta olduğu bir ortamda kaleme alınan yazılarda bu savaşın tesirlerini görmemek elbette mümkün değildir. Afganistan'ın savaş hazırlıkları anlatılırken yapıldığı gibi, Afgan savaşları anlatılırken de bir kardeş ülke basını da elbette Afgan halkının kahramanlıklarına özellikle vurgu yapacaktır. Bunun izlerini matbuatın pek çok satırında görmemiz mümkündür. “94 İngiliz istilasında neticeten İngilizleri mahv-u perişan eden şey Afganlılar'ın silahları değildi. Zira İngilizlerin son sistem top ve tüfeklerle mücehhez bulundukları halde Afganlıların ancak martin bulunuyor. Büyük kısmı çakmaklı tüfeklerle harp ediyorlardı. Yalnız kendilerine has bir kahramanlıkla bir hissi dini, bir muhabbeti vataniye vardı. Ez cümle bir delikanlı muharebeye giderken üç hemşiresi de kendisinden ayrılmamış, harbe iştirak etmişlerdi. Muharebe esnasında alemdar olan o genç şehit düşmüş fakat büyük hemşiresi bayrağı yere düşürmemiş, kendi ortanca hemşireleri de şehit olmuşlarken nihayet küçükleri Afgan bayrağını İngiliz ordugahında dalgalandırmıştı...”²⁴¹

7) Afganistan'da Yeni Kanun ve Düzenlemeler

Afgan Emiri'nin faaliyetlerinin sürekli takip edildiğini bildirmiştik. Bununla bağlantılı olarak yeni kanun ve düzenlemeler de basında yerini almıştır. Bu kanun ve düzenlemelerden devamlı olumlu bakılmış herhangi bir eleştiriye yer verilmemiştir. Pasaport, ceza ve evlilik kanun ve

²⁴⁰ “Afganistan”, Sebilürreşad, (İstanbul, 1330, S. 317) c. 13 s. 40

²⁴¹ “AFGANİZADE: Afganistan Bütün Gizli Durumlara Vakıftır.” Sebilürreşad (İstanbul, 1330, S. 320) c.13 s. 63

düzenlemelerinden bahsedilirken de durum bu şekildedir.²⁴² Aşağıda vereceğimiz örnekler de yine süreli yayınların Afganistan hakkındaki olumlu bakış açılarını yansıtmaktadır.

Pek çok değil belki yirmi beş sene evvel ormanlarla, dikenlerle, yabani ağaçlarla çevrili olan Afgan memleketi, muntazam güzel bahçelere, ekili tarlalara, fabrika bacalarına malik bulunuyor.²⁴³

Afganistan eski harbiye nazırının ihtiyarlığından dolayı emekliliğinin icrasıyla, yerine genç ve faal bir zatın tayinine Emir hazretleri tarafından gerekli emirler verilmiştir. Sirac'ul Ahbar gazetesi yapılan tayini övüyor.²⁴⁴

8) Afgan Kabileleri ile Merkezi Hükümet Arasındaki Parçalanmışlık

Afganistan'da kabileler birbirinden ve genellikle de merkezi hükümetten bağımsız hareket edebilmektedirler. Buna dair haberler de yayınlarda geniş yer bulabilmektedir. Afganistan'da merkezi hükümetin kuvvetlenmesinden önceki durumu şöyle özetlemek mümkündür. Afganistan'da derebeyler bütün dehşet ve şiddetle hükümferma idi. Birçok kuvvetli grup Afganistan'ın her tarafında hüküm sürüyor, ahaliye zulm ve gadrediyordu.²⁴⁵ Afgan devleti kurulup merkezi hükümet güç kazandıktan sonra bile kabilelerin bağımsız hareketleri sık sık merkezi hükümete sorun çıkarıyordu. Afganistan'da bulunan Hacı müttekil ve Katade kabilelerinin emirliğe karşı isyan ilan etmeleri üzerine emir hazretleri tarafından tediblerine mübaşeret edilmiş ve son olarak itaat dairesine girmişlerdi.²⁴⁶

242 "Afganistan, Afganistan'da Yeni Kanun ve Düzenlemeler , Millet Bahçesi", Sebilürreşad, (İstanbul, 1329, S. 276), c.11 s. 256

243 AFGANİZADE: "Afganistan Bugünkü Mertebeye Nasıl Yükseldi." Sebilürreşad, (İstanbul, 1330, S. 313) c. 13 s. 7

244 "Afganistan", Sebilürreşad, (İstanbul, 1330, S. 309) c. 12 s. 403

245 AFGANİZADE: "Afganistan Bugünkü Mertebeye Nasıl Yükseldi." Sebilürreşad, (İstanbul, 1330, S. 313) c. 13 s. 7

246 "Afganistan", Sebilürreşad, (İstanbul, 1330, S. 297) c. 12 s. 207

9) Diğer Milletlerle Olan İlişkiler

Afganistan - Rusya, Afganistan - İngiltere ve Hindistan, Afganistan-Osmanlı devleti, Afganistan - İran ilişkileri ön planda tutulmuştur. Rusya'da Afgan ajanları haberinde²⁴⁷ olduğu gibi ilişkiler genel hatlarıyla olumsuz haberlerle aktarılmıştır. Ancak Japonya'ya öğrenci gönderilmesi gibi kısmen de olsa olumlu haberlere yer verilmiştir.

Rusya ve İngiltere söz konusu olduğunda ilişkiler devamlı savaş ve savunma eksenlidir. Örneğin Ruslar, Herat hududuna bir tünel çekmekle –on seneden beri onunla meşgul oluyorlardı- Afganistan'a karşı kötü niyetle bulunduklarını isbat etmişler. Bu entrikalarına iki bin kişiyi kurban etmek suretiyle facianın son perdesini oynamışlardır.²⁴⁸ Yine Rusya ile Japonya arasındaki yakınlaşmadan en fazla olumsuz etkilenecek ülke Afganistan ve Türkistan'dır.²⁴⁹

“Bundan 10 sene önce Afgan Emir'i Habibullah Han hazretleri Hindistan'a bir seyahat icra etti. Emir hazretlerinin bu seyahati bir siyasi gayeyi takip etmiyordu. Hindistan'da illk Cuma namazını Akra isimli bir camii şerifte eda etti. O zaman o camide okuduğu bir hutbenin Hintliler üzerindeki tesiri halen bakidir.”²⁵⁰ Başlığı “Afganistan'ın Hindistan'ı istilası yakındır” olan bir makaleden alınan bu satırlar içerik olarak başlığıyla uyum sağlamasa da, Osmanlı toplumunun zihninde, güçlü bir Afganistan'ın ne kadar önemli olduğunu göstermesi açısından önemlidir.

Emir Habibullah Han bir konuşmasında “Afgan askerleri! Düşmana icra edeceğiniz hücumlarda göstereceğiniz azm ve şiddetle hakiki Afgan olduğunuzu isbat ediniz. Düşmandan intikam alınız. İslam'ın büyük düşmanlarını üzerek memleketimizin ve İslam'ın şan ve şerefini ala ediniz,

247 “Afganistan”, Sebilürreşad, (İstanbul, 1330, S. 295) c. 12 s. 167

248 “Harb-i Umumi ve Alem-i İslam, Afganistan”, Sebilürreşad, (İstanbul, 1330, S. 311) c. 12 s. 435

249 Ahmet TACETTİN: Alem-i İslam, Afganistan-Buhara, Tearuf-i Müslimin, (1328 c.1 S. 8)

250 “AFGANİZADE: Afganistan'ın Hindistan'ı İstilası Yakındır” Sebilürreşad, (İstanbul, 1330, S. 315) c. 13 s. 24

kardeşlerinizi kurtarınız”²⁵¹ diye Afgan askerlerine seslenir. Bu konuşma Afganistan’ın Hindistan ve İngiltere’ye bakış açılarını göstermektedir. İngiltere, Afganistan’ın kardeşlerini rehin alan bir ülkedir ve Afganistan’ın, en kısa zamanda kardeşlerini kurtarması zorunludur.

C) Genel Tarih Kitapları

Genel tarih yazarları eserlerinde –basılı eserler ve süreli yayınların aksine olarak- Afganistan’a fazla yer vermemiş, Asya, Çin, İran ve Hindistan’dan bahsederken bu konularla ilgili olduğu kadarıyla -genelde bu ülkelere bir komşu ülke olarak- söz etmişlerdir.²⁵² Bunun sebebi Afganlar’ın gayet cengaver ve şeci’ insanlar olmalarına rağmen siyasi dünyada isimleri pek bilinmez, memleketleri dahi İran memleketlerinden sayılır, dağlarda serbest yaşamaya kanaat eder”²⁵³ yaşayışları olsa gerektir.

Ancak Kamus’ul Alam ve Lügatı Tarihiye ve Coğrafiye gibi eserlerde Afganistan hakkında fazlaca bilgi bulmak mümkündür. Eserler Afganistan hakkında özet bilgiler sunduğu gibi Afganistan’ın önemli şehirleri ve önemli hükümdarları hakkında da ayrı başlıklar halinde bilgiler sunmaktadır.

Kamusul Alam’da Afgan, Afganistan (246), Ahmet Şah Ebdali (799), Hayber geçidi (2072), Dost Muhammet Han (2178), Herat (4732) , Gaznin, Gazne (3275), Kandehar (3697), Kabil, Kabilistan (3805-3806), Kafiristan (3813), Kuhi baba dağları (3929) hakkında bilgilere ulaşmak mümkündür.

Lügat-ı Tarihiye ve Coğrafiye’de Celalabad (c.3 s.43), Afganistan (c.1 s.228), Gazne (c.5 s.127-128), Kandehar (c.6 s.31), Kabil (c.6 s.66), Kafiristan (c.6 s.69), Herat (c.6 s.146), hakkında bilgiler yer almıştır.

251 “MATBUAT: Afganistan’ın harbe iştiraki mecburidir”, Sebilürreşad, (İstanbul, 1330, S. 317) c 13 s 48

252 Mehmet MURAT: Tarih-i Umumi; Asya, Hintliler ve Çinliler maddeleri (İstanbul 1306) c. 6 s. 385 vd.; Ali Seyyad, Tarihi Umumi, İstanbul, 1331

253 Şemsettin SAMİ: Kamusu'l Alam, (İstanbul, 1306) c. 1 s. 246

Afganistan maddeleri yalnızca Afganistan'ın kuruluşu ve istilalar ve genel hudutlarını anlatmaktan ileri gitmez. Madenlerinin zenginliği, sahip olduğu sert iklim, nüfusu, asker mevcudatı, ticareti, nehirleri ve dağları bahsedilen belli başlı konulardır. Ancak verilen genel bilgiler dışında özel bir bilgi yer almaz.

Afgan hükümdarlarından Ahmet Han Ebdali ve Dost Muhammet Han eserlerde bahsi geçen iki önemli hükümdardır. Diğer hükümdarlar hakkında ise kayda değer bilgiler verilmemiştir.

Herat, Doğu Horasan ve Herat eyaletinin (hanlığının) merkezi konumundadır. 50-100 bin arası nüfusa sahip olup savaşlar nedeniyle şehirdeki pek çok önemli yapı tahrip olmuştur.²⁵⁴

Gazne 1739 tarihinden beri İngilizlerin kontrolünde bulunmaktadır.²⁵⁵ İngiltere 1842 ve 1880 tarihlerinde Gazne'yi zapt etmiştir.²⁵⁶ Kamus'ul Alam'da Gazne'nin Kabil'e uzaklığı 100 km verilirken Lügat'de 135 km olarak zikredilmektedir. Basım tarihleri birbirine çok yakın olan iki eserdeki bu gibi bilgi farklılıkları dikkat çekicidir. Afganistan hakkında eserlerde her türlü bilgiye ulaşmak mümkün olsa bile dönemin şartlarında ulaşılan bu bilgilerin doğruluğuna şüphe ile bakmak gerekecektir. Yine Kandehar'ın nüfusu Kamus'ul Alam'da 50 bin, Lügat de 100 bin civarı olarak verilmektedir oysaki o dönemde Kandehar nüfusu Muhammet Fazlı tarafından 60 bin olarak belirtilmektedir.²⁵⁷

Gaznin Afganistan'daki Gazne kasabasının asıl ismidir. Celalabad gibi hakkında çok az bilgi verilmekle yetinilmiştir.

Kabil şehrinin de kısa tarihinden bahsedilmiş, Afganistan'ın diğer şehirleri gibi, şehri İskender kurmuş, 1839'da –bir rivayete göre 1842- İngilizler tarafından tahribata uğratılmıştır. Önemli bir ticaret yolu üzerindedir. Şehirlerin enlem ve boylamları ve içerdikleri birkaç tarihi yapı dışında şehirler hakkında verilen bilgiler birbirlerine oldukça benzer niteliktedir.

254 AHMET RIFAT Efendi: Lügatı Tarihiye ve Coğrafiye, (İstanbul, 1299), c. 6 s. 146

255 AHMET RIFAT Efendi: a.g.e. c. 5 s. 128

256 Şemsettin SAMİ: a.g.e. c. 5 s.3279

257 Muhammet FAZLI: a.g.e. 63

Kafiristan²⁵⁸, Afganistan'a yalnız ismen tabi dağlık ve vahşi bir yerdir. Bura halkı oldukça geniş bir alanda göçebe olarak yaşarlar. Hayvancılıkla uğraşmışlardır.²⁵⁹

258 Not: daha sonra İslamiyet'i kabul ederek Nuriler ismini almışlardır

259 Şemsettin SAMİ: a.g.e. c.5 s.3813

İKİNCİ BÖLÜM

OSMANLI-AFGANİSTAN MÜNASEBETLERİ

A) İlginin Nedenleri

Özellikle aynı yıllarda iki ülke halkı da İngiliz emperyalizmine karşı savaş vermişlerdir. Benzer duyguların yaşanması, iki ülke halkını birbirine daha çok yaklaştırmıştır. Özellikle Afganistan üzerine yazılan yazıların sayısındaki bariz artış bunun en önemli göstergesidir. Örneğin Ahmet Hamdi'nin Afganistan seyahatnamesi 1883'te basılırken, Muhammet Fazlı'nın Resimli Afganistan Seyahati 1907 tarihinde, Afgan – İngiliz harbi isimli eser ise 1922 tarihinde yayınlanmıştır. Yani ilişkilerin yoğunlaştığı tarihler Osmanlı devletinin topraklarının yoğun şekilde işgal edildiği, Afganistan'ın ise İngiliz işgaline karşı durmaya çalıştığı dönemlerdir.

Ayrıca unutmamak gerekir ki, Osmanlı devleti son dönemlerde büyük bir yalnızlığa düşmüş kendi tebası arasında yer alan Arap ırkı bile İngilizlerle birlikte hareket etmişlerdir. Bu yalnız kalmışlık da Osmanlı toplumunu kendilerine tam bağlılık gösteren Afganistan ile yakınlaşmaya daha fazla celp etmiştir.

Mahmut Beğ Tarzi, Cemal Paşa gibi İstanbul'da eğitim görerek Afganistan'a giden aydınlar bu ülke halkının Osmanlı devletine olan merakını daha da artırmıştır.

İki ülke halkları arasında bulunan kültürel ve manevi bağlar da karşılıklı toplumlar arası ilgiyi artıran nedenler arasındadır. Afgan toprakları

üzerinde kurulan devletlerin pek çoğu Türk'tür. Türk ananeleri buralara yüzyıllar boyunca adeta geri sökülmesi imkansız şekilde kazınmıştır. Afganistan'ın hemen hemen yarısını oluşturan Türk nüfusu bize bunu kanıtlamaya yeterli gelecektir.

Her iki ülke halkının Sünni Müslüman kimliği de şüphesiz ki Halkların birbirine olan ilgisinin en büyük nedenidir. Müslümanların birbirini kardeş olarak görmeleri, Sünni Müslüman kimliğinden dolayı Afganistan'a olan ilgiyi ziyadesiyle artırmıştır. Rusya'nın Orta Asya'daki yayılmacı siyasetine bir engel oluşturması, Rusya'nın okyanuslara inmesinin engellenmesi konusunda Afganistan'ın Orta Asya'da bir tampon bölge oluşturmasının da stratejik önem arz ettiği bir gerçektir. Osmanlılar'ın da her ne kadar zayıf dönemlerinde olsalar da bunu göz ardı etmediklerini düşünüyoruz. Nitekim Enver Paşa'nın Asya Türklerini organize edişi gibi Cemal Paşa'nın da Afgan Türklerini teşkilatlandırmasından büyük korku duyulması bizi bu düşünceye sevk etmektedir.²⁶⁰

Osmanlı toplumunun Afganistan'a, Afgan toplumunun da Osmanlı devleti ve halkına ilgisinin pek çok nedenini saymak mümkünse de, o döneme ait pek çok eserde de dile getirildiği gibi bu ilginin özel bir sebebi yoktur. İki toplum da birbirine muhabbet besler ama bu muhabbetin somut bir sebebini gösterebilmek mümkün değildir. Özellikle halk kesiminde hiçbir çıkar ilişkisine dayanmayan, karşılıksız bir muhabbet mevcuttur. Tahminimiz odur ki neden Afgan halkını seviyorsunuz sorusuna hiçbir Osmanlı, net bir cevap veremeyecektir.

B) İlgili Alanları

Afganistan söz konusu olunca Osmanlı kamuoyunun belli başlı ilgi alanları şunlardır: Afgan tarihi ve coğrafyası, Afganistan'ın gelişmesi, eğitim

²⁶⁰ Zeki Velidi TOGAN: Hatıralar, (İstanbul, 1969), s. 456

durumu, askeri alanda yapılan yenilikler ve ilerleme, savaş dönemi savaşla ilgili bilgiler, Afganistan'ın sosyal yapısı, Afganistan'ın sahip olduğu tarihi zenginlikler, Afganistan'a yapılan seyahatler esnasında şahit olunanlar, Afgan Emiri'nin halifeye bağlılığı, asker sayıları ve savaş anında ordunun sahip olduğu teçhizat, yeni kanun ve düzenlemeler, Afganistan'ın diğer devletlerle münasebetleri olarak sıralanabilir. Ancak Afganistan'a olan asıl ilgi Osmanlı devleti ile olan ilişkiler konusunda yoğunlaşmaktadır. Diğer konulara eserler ve süreli yayınlar anlatılırken geniş olarak değinilmiştir. Bu bölümde Afganistan'ın Osmanlı devletine olan ilgisi geniş şekilde incelenecektir.

Osmanlı Devleti, Müslümanların koruyucusu, onların hamisi durumundadır. Yıkılış döneminde bu yalnızca bir fenomen haline gelse de halkın pek çoğu bunu hala böyle kabul etmektedir. Yenilikler önce Osmanlı sarayından başlar ve diğer Müslümanlara bundan sonra yansır. Öyleyse Müslüman bir ülke olan Afganistan'a da Osmanlı aydını kayıtsız kalmazdı. Bu sebeple İlgili alanlarının en başında Müslümanların birliği –Yani Osmanlı-Afganistan dayanışması- kafilere karşı birlikte hareket etmek, bunun için de İslam halifesinin birleştirici gücü geliyordu.

Yazarlara göre Osmanlının diğer milletlere göre durumu şu şekildedir. “...Osmanlılarla diğer İslam milletleri arasında bulunan güçlü ruhsal münasebeti dikkate alarak Osmanlıların uyanışı bütün İslam milletinin uyanışını gerektireceği hükmünü itirazsız kabul ettiriyor. Buna binaen bu ileri görüşlü diplomatlara deriz ki evet genellikle İslam milletinin bütün sınırlamalara rağmen üzerlerindeki tembellik örtüsünü atacak zamanları artık geldi. Çünkü bunlarla ruhen bir arada olan Osmanlılar işte atıyor. Osmanlıların diğer İslam milletine nisbeti bir bedeni oluşturan azaların bir diğerine nisbeti gibidir. Bedene tesir eden şey ancak ruhtur. O halde Osmanlıların uyanışı bütün Ruh-u İslam'ın uyanışı demektir.”²⁶¹ Osmanlının uyanışının diğer tüm İslam milletlerine etkisi kesindir. Bu görüş bazı İslam milletleri için geçerli olmasa da Afganistan söz konusu olduğunda geçerliliği tamdır. Çünkü Afgan halkının hilafete bağlılığı tamdır.

261 Ahmet TACETTİN: “Alem-i İslam 4, Afganistan”, Sırat-ı Müstakîm, (İstanbul, 1326, S. 77), s.397

(Lailahe İllallah Muhammeden Resulullah) narasıyla İlayı Kelimetullah eden altı yedi milyon kadar bir İslam toplumu emirinin, mukaddes İslam hilafetinin yüce makamına olan tam bağlılıklarından dahi beyan etmek icab eder.²⁶²

Afgan halkı ve emirleri İslam halifesine bağlılıkta samimidirler. Bu sevgide asla bir çıkar amacı güdülmemektedir. Öyleki hutbe ve vaazlarda halka müminlerin emirine dua edilmesi çağrısında bile bulunmaktadır. Müslüman halkın hemen hepsi Devlet-i Aliyye'ye muhabbet ve samimiyetlerini bildirmekte oldukları gibi öteden beri eben ve cedden Afganistan padişahı bulunan Şir Ali Han'ın mukaddes İslam hilafetine gösterdiği sadakat ve muhabbetine, hutbe ve vaazlara bu mülkün asıl sahibi olan Müslümanların halifesi ve müminlerin emirine (Sultan Abdülhamit Han) dua etmesini emr eylemesi açık ve güçlü bir delildir.²⁶³

Hatta Afgan emirleri Afganistan devletini şekillendirmede Osmanlı devletini örnek almaktadırlar. Öyle ki Hint gazetelerinin rivayetlerine bakarak Afganistan Emir'i hazretleri, büyük İslam hilafetince kabul olunan askeri düzenlemelere uygun olarak Afgan askeri teşkilatını oluşturmak niyetindedir.²⁶⁴

Afganistan'ın Osmanlı devletine bağlılığı savaş zamanlarında maddi ve manevi yardım olarak kendini göstermektedir. Halk Osmanlı'nın sevinciyle sevinmekte üzülmeleriyle üzüntü duymaktadır. Balkan savaşlarında Afganistan Emir'i de Edirne'nin tekrar Osmanlılar tarafından zabt ve geri alınması üzerine son derece memnun olarak Cenab-ı Hakka teşekkür etmiş ve Kabil'de birkaç gün mütemadiyen ilanı sürur ve şaduman eylemesini umuma emr eylemiştir.

Aynı zamanda Osmanlıların mali darlığa düşer olduklarını haber alan emir bil cümle Afgan memleketlerinden yardım yapılmasını emir ve ferman

262 Ahmet HAMDİ: a.g.e. 265

263 Ahmet HAMDİ: a.g.e. 273

264 "Afganistan", Sıratı Müstakîm, (İstanbul, 1326 sayı 83), s. 96

buyurmuş ve bu şekilde soylu Osmanlı devlet ve milletine olan teveccüh ve irtibatını evvelkinden fazla isbat eylemişlerdir.²⁶⁵

Yine bir defasında Emir, Osmanlı'nın düştüğü sıkıntılı durumları hutbe esnasında halka anlatırken ağlamış ve halka Osmanlı için yardım toplanmasını emretmiş ve 5 milyon rubye yardım toplanmıştır.²⁶⁶

Osmanlı halkı Afganistan'a, Afgan halkı'nda Osmanlı'ya ve Türklere büyük bir muhabbet beslemektedir. Bu muhabbete rağmen iki ülke halkı birbirleri hakkında yeterli bilgiyi edinememektedir. Yeterli iletişim de kurulamamıştır. Yayınlanan eserler ve yazıların da sınırlı sayıda insana ulaşabildiği kanaatindeyiz. Aşağıda bir kısmını vereceğimiz Abdürreşit İbrahim ile bir Afganlı arasında geçen konuşma bizi bu kanaate ulaştırmaktadır:

“Rahimbaş Sahip dedi:

-Ben de sizden Türkiye hakkında malumat alabilirim ümidiyle safları çiğneyerek yanınıza gelmişim.

Dedim ki:

-Benim Türkiye'de bulunmam üzerinden pek çok seneler geçti, bilhassa şimdi Türkiye'de yenilikler oldu. Bihakkın sizin fikrinizi aydınlatacak malumatım yoktur. Ben buralarda gazete de okuyamıyorum. Sizi tatmin edecek kadar malumat veremem.

Rahimbaş (dedi ki)

-Biz gıyaben Türkiye'ye bir muhabbet beslemekteydik. Esasen Türkiye'ye ait malumatımız hiç derecesindedir. Bazı hacılarımız Mekke'den sathi ve gayet müphem bir malumat getiriyorlarsa da onlar da kalbe şifa olabilecek malumat elde edemiyorlar. Zira hacıların çoğunu cahil ve pek kalın kafalı adamlar teşkil ediyorlar. Abdülhamit'in günlerinde Türkiye ile bir alakamız olmadı ve daha evveleri de hiç olmamış. Yalnız şu son birkaç sene zarfında Hicaz tren hattı münasebetiyle Hindistan Müslümanlarının himmeti

265 S.M.TEVFİK: Mekatip, Afganistan Emiri ve Osmanlılar, Sebilürreşad, (İstanbul, 1329, S. 268) c.11 s. 268

266 “Afganistan, Afgan Emirinin Ağlaması, Afganistan'da İntibah”, Sebilürreşad, (İstanbul, 1329, S. 247) c. 10 s.

sayesinde gazete sütunlarında Türk ve Osmanlı kelimelerini öğrendik. Bütün malumatımız bundan ibarettir.

-Yüce Allah seyahat etmemizi emretmiş. Allahın ipine yapışmamızı emretmiş. Birbirimizle tanışmamızı emretmiş. Fakat İstanbul hilafet merkezi olalı bir Afganlı gelip İstanbul'u ziyaret etmedi. Bedbaht adamlarız ne yapalım.

-Bir Türk de seyahat kastıyla gelip Afganlı Müslüman kardeşlerinin hatırını sormadı

-Her neyse sizin de hakkınız var. Bizce meçhul bir sebepten dolayı Müslümanlar cümlemiz donmuş halde bulunuyoruz. Kimseye kabahat isnat olunamaz...

-...Afganistan'da Genç Türklerden vardır zannederim. İhtimal, gördüyseniz bir fikir edinmişsinizdir.

-Evet bize gelenler bulundu. Kendileriyle görüştüm. Fakat işittiklerime göre içlerinde gayet ahlaksız adamlar var, hatta birbirleriyle de iyi geçinmiyorlarmış. Dine itikatları da yokmuş, bir gazeteci de varmış ki pek edepsiz adam diyorlardı. Tabiidir ki bu kadar uzak memlekete pek de işe yarar adam gelemez. Öylelerinden kendi memleketi dahi istifade eder. Böyle iken Emir hazretlerinin huzurunda birkaç adam bulunuyorlar zannederim. Biri askeri mektep de açmıştı. [Afganistanda kurulan Mektebi Harbiye-i Siraciye'nin müdürlüğünü kıymetli bir Osmanlı zabiti olan Mahmut Sami Bey yapmaktadır.]²⁶⁷ Orada öğretmenler Türkler diye işittimse de daha doğrusu ben onlardan layıkıyla haberdar değilim. ²⁶⁸

Ayrıca Ahmet Tacettin Bey'in, Sebilürreşad dergisinde yayınlanan Afganistan isimli makalesini, Osmanlı son döneminde, Osmanlı Afgan ilişkilerine ışık tutması açısından önemli olduğu gerekçesiyle aynen vermeyi uygun buluyoruz.²⁶⁹

267 Muhammet FAZLI: Resimli Afgan Seyahati, (İstanbul, 1325) s.73

268 Abdürreşid İBRAHİM: Alem-i İslam ve Japonya'da İslamiyet'in Yayılması, Sad. Ertuğrul ÖZALP, (İstanbul, 2003) c. 2 s. 441

269 Bkz: EK 2

C) Osmanlı – Afganistan İlişkilerinin Diğer Milletler

Üzerine Etkisi

Osmanlı Devleti ile Afganistan arasındaki bu münasebetlerin diğer ülkeler üzerine olumsuz herhangi bir etkisi söz konusu değildir. Osmanlı – Afganistan ilişkileri hiçbir zaman ittifaka dönüşmemiştir. Böyle bir ittifakın kuruluşuna dair Osmanlı matbuatında hiçbir bilgiye rastlayamayışımız bunun en açık kanıtını oluşturur. Eğer ki başka bir ülkeye karşı böyle bir ittifak kurulmuş olsaydı, bunun izlerini döneme ait eserlerde ve makalelerde müşahade edebileceğimiz kanısındayız.

Eserlerde yalnızca gördüğümüz Ubeydullah Efendi'nin Afgan sefiri olarak Afganistan'a gönderilişidir. Ubeydullah Efendi Osmanlı devletinin yanında yer alması için Afganistan'a büyükelçi olarak gönderilmiş ancak Afganistan'a ulaşamamıştır.²⁷⁰ Neticenin ne olduğuna ilişkin yine herhangi bir bilgiye rastlayamıyoruz. Bu dönemde halife cihat ilan ettiği halde Afganistan'ın yine savaşa iştirak etmediğini görüyoruz. 1919 Afgan – İngiliz savaşı ise 1. dünya savaşından sonra çıkmış, Afganistan ile İngilizler arasında yapılan tam bir bağımsızlığa ulaşma savaşıdır.²⁷¹ Bütün bunlar bize Afgan Osmanlı dostluğunun bir ittifak halinde başka bir ülkeye menfi bir tesiri söz konusu olmamıştır.

²⁷⁰ Ömer Hakan ÖZALP: Mehmet Ubeydullah Efendi'nin Malta Afganistan ve İran Hatıraları, (İstanbul, 2002)

²⁷¹ Afgan İngiliz Harbi (1919), (İstanbul, 1341)

SONUÇ

Osmanlı Devleti'nin son döneminde Afganistan hakkında pek çok eser, makale kaleme alınmış, gazete ve dergilerde pek çok haber yayınlanmıştır. Eserler, haberler ve makaleler Abdurrahman Han (1880-1901) ve Habibullah Han (1901-1919) dönemlerinde yoğunlaşmakta, bu dönemler hakkında daha geniş bilgiler yer almaktadır. Yazılarda genellikle Afganistan hakkında genel bilgiler verilmektedir. Afganistan hakkında yayınlanan yazıların tamamı olumlu içeriklere sahiptir. Genel içeriği Afganistan tarihi, Afganistan – Osmanlı ilişkileri Afgan toplum yapısı oluşturmaktadır.

Eserler genellikle tercüme veya seyahatname niteliğindedir. Eserlerde Afganistan'a ait resimlere yer verilmiş ve bu resimlerin maliyetinin fazlalığına dikkat çekilmiştir. Makaleler gazete köşelerinde yer bulmakla birlikte, süreli yayınlarda Afganistan hakkındaki yayınlar ağırlıklı olarak haber niteliği taşır. Bu haberler genellikle Siracü'l Ahbar gibi Afgan gazetelerinden alınmıştır. Buradan rahatlıkla söyleyebiliriz ki Müslüman aydınlar birbiriyle irtibat halindedirler. Afganistan hakkında Rus ve İngiliz gazetelerinden alınan haberler de vardır.

Genel tarih kitapları Afganistan hakkında fazlaca bilgi içermemektedir. Var olan eserlerde ise Afganistan hakkında verilen bilgilerde farklılıklar söz konusudur. Afganistan'ı eleştiren her hangi bir yazı yayınlanmadığı gibi yayınlanan tüm yazılarda bariz bir Afgan taraftarlığı dikkat çeker.

Afganistan'da savaş hiç eksik olmamıştır. Halkı oldukça cengaver ve dindar bir yapıya sahiptir. Ananelerine bağlıdırlar. Sünni Müslüman kimliği ile ön plana çıkmaktadırlar. Afgan kabileleri arasında tam bir kopukluk vardır. Bu kabileler merkezi hükümetten tamamen bağımsız hareket ederler. Ancak Afgan emiri cihat ilan ederse veya Afganistan'a karşı bir savaş ilanı

durumlarında bir araya gelebilmektedirler. Merkezi hükümet ile Afgan kabileleri arasındaki bu kopukluk Afganistan savunmasında ve Afganistan'da yapılacak düzenlemelerde zorluklara neden olmaktadır. Afganistan'da bugün olduğu gibi Osmanlı'nın son döneminde de uyuşturucu ve esrar yaygındır. Halk kullanmasa da üretimi oldukça fazladır. Habibullah Han bu duruma savaş çan en önemli hükümdardır.

Afganistan son dönemlerde üzerindeki uyuşukluğu hızla atmış, medeniyet yolunda önemli adımlar atmıştır. Bunda en büyük paya ise Habibullah Han sahiptir. Afganistan'da terakkiyat için yerli üretim önemli olmakla birlikte dış ülkelerden de destek sağlanmıştır. Afganistan'ın gelişmesinde örnek alınan en önemli ülke Osmanlı devletidir.

Afgan tarihi yazarlarının özellikle üzerinde durdukları konu Afganistan'ın Osmanlı devleti ile olan münasebetleri, daha doğrusu Osmanlı'ya olan samimi bağlılıklarıdır. Afganistan Osmanlı Devletinin bir kardeşidir. Özellikle vurgulanan bir başka konu ise Osmanlı'dan Afganistan'a giden Türk aydınları ve oradaki faaliyetleridir. Afganistan'a gelen Türk aydınları Afganistan'ın terakkiyatı için yoğun çalışmalar yapmışlar ve Afgan hükümdarları da bunlara oldukça büyük destek sağlamışlardır. Afganistan'da yer alan Türk unsurlar Kazak, Özbek, Kırgız ve Türkmenlerdir. Matbuatta bu Türk unsurlar, nüfusları ve yaşam şekilleri de yerlerini almıştır. Afgan Türkistan'ı olarak bilinen Kuzey Afganistan bunların genel olarak yaşam alanlarıdır. Sayıları neredeyse Afgan nüfusunun yarısını teşkil eder.

KAYNAKLAR

Afgan İngiliz Harbi (1919). Der. Erkan-ı harbiye-i umumiye riyaseti talim ve terbiye dairesi. İstanbul, 1341-1922.

Afganistan Hükümdarı'nın Memleketimizi Ziyaretleri ve Hatıraları. Der. Resimli Ay matbaası. İstanbul, 1930.

AHMETBEYOĞLU, Ali. Afganistan Üzerine Araştırmalar. İstanbul, 2002.

BİLGÜ, İlhan. "Afganistan". DİA. İstanbul, 1998. 408-411

BOSWORTH. C. E. İslam Devletleri Tarihi. Çev. E.MERÇİL ve M.İPŞİRLİ. İstanbul, 1980.

BÖRKLÜ, Meşkure Yılmaz. Tarihsel boyutu içinde Afganistan'daki gelişmeler ve Türk Afgan ilişkileri. Avrasya Dosyası. Afganistan - Pakistan Özel. İstanbul, 1998

CEVDET, Ahmet. Tarih-i Cevdet. İstanbul, 1309.

EBRAHİM, Mohammed ve M. İSMAİL. Trajik Afganistan. İstanbul, 2005.

FAZLI, Muhammet. Afganistan Seferi. Mısır, 1906.

-Resimli Afgan Seyahati. İstanbul, 1325-1907.

GÜLTEKİN, Mevlüt. Afganistan Özbekçesi-Türkçe Sözlük. İstanbul, 2002.

HAMDİ, Ahmet. Hint - Sevad ve Afgan Seyahatnamesi. İstanbul, 1300-1883.

İBRAHİM, Abdürreşit. Alemler İslam ve Japonya'da İslamiyet'in Yayılması. Sad. Ertuğrul ÖZALP. İstanbul 2003.

KALAFAT, Yaşar. Kuzey Afganistan Türkleri ve Karşılaştırmalı Halk İnançları. İstanbul, 1994.

KURAT, A.N. Türkiye ve Rusya (1798-1919). Ankara, 1970.

MERÇİL, E. "Afganistan'daki Özbekler" Türk Kültürü, S. 39 ocak 1966

MURAT, Mehmet. Tarihi Umumi. "Asya, Hintliler ve Çinliler maddeleri". İstanbul 1306-1889 c. 6 s. 385 vd.

MUSA Farid Ahmed. Atatürk dönemi Türkiye-Afganistan münasebetleri ve Afganistan'ın modernleşme çabaları. Isparta, 2004.

OĞUZ, Esedullah. Hedef Ülke Afganistan. İstanbul, ?.

ÖZALP, Ömer Hakan. Mehmet Ubeydullah Efendi'nin Malta, Afganistan ve İran Hatıraları. İstanbul, 2002.

POSTİKOVIÇ, F.F. Afganlılar. Çev. Fatih KERİMİ, Orenburg, 1912.
REFİK, Ahmet. Büyük Tarih-i Umumi. İstanbul,

RIFAT, Ahmet. Lügat-i Tarihiye ve Coğrafiye. İstanbul, 1299 -1882.

ROY, Oliver. Afganistan'da Direniş ve İslam. Çev. Mustafa Kadri ORAĞLI. İstanbul, 1990

SAMİ, Şemsettin. Kamus'ul Alâm. İstanbul, 1306-1889

SARAY, Mehmet. Afganistan ve Türkler. İstanbul, 1997.

- Dünden Bugüne Afganistan. İstanbul, 1981.

SEYYAD, Ali. Tarihi Umumi. İstanbul, 1331-1913.

ŞİMŞİR, Bilâl N. Atatürk ve Afganistan. İstanbul, 2002

TAHİR, Mehmet. Osmanlı Müellifleri. Sad. A. Fikri YAVUZ - İsmail ÖZEN. İstanbul, 1975.

TOGAN, Zeki Velidi. Hatıralar. İstanbul, 1969.

YALÇIN, Hüseyin Cahit. Tarih-i Umumi. İstanbul,

YENİŞEHİRLİZEDE, Halit Eyüp. Tarihçe-i Afganistan, İstanbul, 1316-1898.

Sürelî Yayınlar

AFGANİZADE. “Afganistan Bugünkü Mertebeğe Nasıl Yükseldi”, Sebilürreşad, (İstanbul, 1330, S. 313) c. 13 s. 7

- “Afganistan Bütün Gizli Durumlara Vakıftır”, Sebilürreşad, (İstanbul, 1330, S. 320) c. 13 s. 63

-“Afganistan’ın Hindistan’ı İstilasını Yakındır”, Sebilürreşad, (İstanbul, 1330, S. 315) c. 13 s. 24

“Afganistan, Afganistan Savaş Kuvvetleri”, Sebilürreşad, (İstanbul, 1329, S. 242) c. 10 s. 136

“Afganistan, Afganistan’da Bir Matbaa ve Yazarlara Hürmet”, Sebilürreşad, (İstanbul, 1329, S. 275), c. 11 s. 240

“Afganistan, Afgan Emirinin ağlaması, Afganistan’da intibah”, Sebilürreşad, (İstanbul, 1329, S. 247) c. 10 s. 219

“Afganistan, Afganistan’da Yeni Kanun ve Düzenlemeler”, Sebilürreşad, (İstanbul, 1329, S. 276), c. 11 s. 256

“Afganistan, Afganistan’da Terakkiyat-ı Medeniye”, Sebilürreşad, (İstanbul, 1330, S. 292) c. 12, s. 112

“Afganistan”, Sebilürreşad, (İstanbul, 1330, S. 295), c. 12 s. 167

“Afganistan”, Sebilürreşad, (İstanbul, 1330, S. 297), c. 12 s. 207

“Afganistan , Eyyub Han’ın vefatı”, Sebilürreşad, (İstanbul, 1329 S. 298), c. 12 s. 228

“Afganistan”, Sebilürreşad, (İstanbul, 1330, S. 309) c. 12 s. 403

“Afganistan”, Sırat-ı Müstakîm, (İstanbul, 1326, S. 83), s. 96

“Afganistan”, Sırat-ı Müstakîm, (İstanbul, 1326, S. 85), s. 127

“Harb-i Umumi ve Alemi İslam, Afganistan”, Sebilürreşad, (İstanbul, 1330, S. 311) c. 12 s. 435

“MATBUAT: Afganistan’ın harbe iştiraki mecburidir”, Sebilürreşad, (İstanbul, 1330, S. 317) c. 13 s. 48

MEVLEVÎ, Tahirü'l. "Ecnebi Mütéhassısıları", Sebilürreşad, (İstanbul, 1330, S. 294), c. 12 s. 139

-“TARİH: Afganistan, Emir Abdurrahman Han,” Sebilurreşad, İstanbul, 1329, S. 241), c. 10 s. 116

S.M.TEVFİK. Mekatip, Afganistan Emiri ve Osmanlılar, Sebilurreşad, (İstanbul, 1329, S. 268), c.11 s 268

TACETTİN, Ahmet. “Alem-i İslam 4, Afganistan”, Sırat-ı Müstekîm, (İstanbul,1326, S. 77), s. 397

-“Alem-i İslam, Afganistan-Buhara”, Tearuf-i Müslimin, (1328-1910 c.1 S. 8)

Tearuf-i Müslimin (1328-1910, S..19): Kısım-ı Mahsus, Afganistan, c. 1 s. 314

EKLER

EK 1 : Afganistan Hükümdarları

Ahmet Şah Dürrânî.....	(1747-1772)
Timur Şah	(1772-1793)
Zaman Şah.....	(1793-1800)
Mahmut Şah.....	(1800-1818)
Dost Muhammed Han	(1819-1863)
-1839'da bir süre Şah Şuca' 1842'de Feth Ceng hükümdarlık yapmıştır. Ancak tekrar Barakzaylardan Dost Muhammet Han hükümdarlığı ele geçirmiştir.	
Taht kavgaları dönemi.....	(1863-1868)
Emir Şir Ali Han	(1868-1879)
Emir Muhammed Yakup Han	(1879-1880)
Abdurrahman Han	(1880-1901)
Habibullah Han	(1901-1919)
Gazi Amanullah Han.....	(1919-1929)
Muhammed Nâdir Şah	(1929-1933)
Zahir Şah (Kral).....	(1933-1973)
Muhammed Davud	(1973-1979)
Abdülkadir	(1978)
Nur Muhammed Taraki.....	(1978-1979)
Hafızullah Amin.....	(1979)
Babrak Karmal.....	(1980)
General Necibullah.....	

EK 2: Osmanlılar ve Afganistan

AHVAL-İ UMUMİYYEİ İSLAMİYYE VE İSTİKBALİ İSLAM (4)

AFGANİSTAN²⁷²

Sıratı Müstakim dergisinde Afganistan hakkındaki en uzun yazıdır. Afgan hükümdarının Osmanlı'ya bağlılığı göze çarpıyor. Yazıda bariz bir Abdülhamit Han karşıtlığı söz konusudur. Yazıda hilafete bağlılık saltanata isyan vardır. Yazı Resimli Afgan seyahati ile bağlantılır.

“Osmanlı inkılabının ilk günleriydi. Bütün İslam milleti ile hilafet makamı arasındaki manevi bağın gücünü hakkıyla takdir eden bazı yabancı siyasi güçler bu inkılabın İslam milletinin geneline tesirden uzak olmayacağını kalben tasdik ettikleri gibi söz ile de ‘Osmanlıların uyanması İslam aleminin uyanmasıdır’ demekten vazgeçememişlerdir.

Bunlar vaktiyle bazı ileri görüşlü siyasetçilerin zihinlerinde büyüyen bir takım hayali ihtimallerin matbuata akseden yalancı kandilleri gibi düşünülmüştü. Çünkü üzerimize yaslanarak tırnaklarını ta kalbimizin derinliklerine indirip en hassas noktasını bile tahribe uğraşan batılılar, böyle şeylere pek müteyakkızane davranarak, intibahı İslam’a ve bunun doğal sonucundan olan ittihadı İslam’a rağmen ne yapmak ve ne gibi fedakarlıklara katlanmak lazım gelirse hepsini yapacakları hatırıma geliyordu: Osmanlı’nın uyanışı hududun diğer tarafına geçip de İslam alemine büyük bir tesir icra edeceği zahir hale nazaran akla sığmaz şeylerdendi... Fakat ruhaniyete olan tam inancımız Osmanlılarla diğer İslam milletleri arasında bulunan güçlü ruhsal münasebeti dikkate alarak Osmanlıların uyanışı bütün İslam milletinin uyanışını gerektireceği hükmünü itirazsız kabul ettiriyor. Buna binaen bu ileri görüşlü diplomatlara deriz ki evet genellikle İslam milletinin bütün sınırlamalara rağmen üzerlerindeki tembellik örtüsünü atacak

²⁷² Ahmet TACETTİN: “Alem-i İslam 4, Afganistan”, Sıratı Müstakim, (İstanbul, 1326, Sayı: 77) s.397-399

zamanları artık geldi. Çünkü bunlarla ruhen bir arada olan Osmanlılar işte atıyor. Osmanlıların diğer İslam milletine nisbeti bir bedeni oluşturan azaların bir diğerine nisbeti gibidir. Bedene tesir eden şey ancak ruhtur. O halde Osmanlıların uyanışı bütün Ruh-u İslam'ın uyanışı demektir.”

“Bugün yukarıda bahsedilen diplomatların fikrinin doğru olduğunu doğrudan doğruya ispat edenlerden biri Afganistan'dır. Afganistan'ın önündeki fiiller öyle memnuniyet verici bir halde gidiyor ki buna vakıf olan her bir Müslim'in yüzü gülmemesi kabil değil. Bugün Afganlılar her ne kadar İslam milletinin yabancı ise de siyaset nokta-i nazarından gerek coğrafi konumu hasebiyle ve gerekse zeka ve faaliyetleri itibariyle İslam milletinin geleceği için pek önemli bir unsurdur. Bunu hakkıyla anlayabilmemiz için 50 seneden beri Orta Asya'da kaybettiğimiz siyaset, ancak şu mübarek ırkın pek dağınık ve zayıf bir halde olduğundan dolayı elden kaçırıldığını göz önünde tutmamız yeterli gelir zannederiz.

Bugün Afganistan'ın coğrafi konumu gözden geçirilecek olursa İslam milletinin kuvvetli bir Afganistan'a ne kadar ihtiyacı olduğu kendiliğinden açığa çıkar.

O halde Afganistan 100 milyona ulaşan İslam'ın tam orta bir yerinde bulunuyor. Buradaki terakki ve uyanışın İslami manevi gücü ve insanlar arasındaki kaynaşma sayesinde bütün civara yayılması tabiidir.”

Emir Habibullah Han yalnızca Afganistan'ı değil çevre ülkelerdeki bütün Müslümanları düşünmektedir. Yegane ümit Afganistan'ın başarı sağlayarak çevre Müslümanlara da yardım etmesindedir.

Afganistan'ın İslam hilafet makamına olan mevcut siyasi durumu Avrupa matbuatına bakarak fevkalade memnuniyet verici bir haldedir. Petersburg gazetelerinden biri bu husustan bahsederken diyor ki: “Bu güne kadar Afganistan hakkında ileri sürülen fikirler, istibdat altında ezilerek her türlü ilerleme ve yeniliklerden mahrum, Osmanlı inkılabının da hiçbir etkisi olmadığından ibaretti. Fakat bugünkü hali bunun aksini bildiriyor: Afganistan hükümeti ıslahatı harbiyesi hususunda Türkiye'ye müracaat ederek memleketine muktedir genç Türk zabitleri davet ediyor. Türkiye'de icabet ederek muallim sıfatıyla zabitler göndermeye karara vermiş.”

Buna dair Rusya İslam matbuatında birçok bendler görölüyordu. Fakat Osmanlı matbuatı sükutla geçirdiğinden aslı olup olmadığına şüphe ederek yabancı siyasi çevrelerde bilgileri kadar geniş bir ölçüde yürütülen bir takım mevhume-i nazariye ihtimallerine hamlediyorduk. Bununla birlikte aslı olacağına da kuvvetle ümit ederiz. Çünkü Afganlıların eskiden beri Osmanlılara ne kadar bağlı olduklarını biliriz.

Vaktiyle Afganistan, Hamid'in kanlı parmaklarından yakasını kurtarabilerek vatanlarını terke mecbur olan bazı vatan gençlerinin şefkat yuvası olmuştu. Bu bahtiyar memleketin en büyük vatanperver hükümdarı Habibullah han hazretleri de şafkatli pederleri olmuştu. Kahire'de orada burada perişan bir halde bulunan Osmanlı zabitlerine karşı kucağını açarak: Geliniz evlatlarım! Kıymetiniz Yıldız hakimi yanında hiç ise benim yanımda büyüktür. Vatanınızdan ayrı düşmüşsünüz...

İşte size bir vatan daha diyerek baba gibi muameleler yapıyordu. Davetnameler vasıtasıyla Afganistan'a celb ediyordu.

Buna binaen Petersburglu refikımıza bu zabitlerin celbi, Osmanlılarla Afganlıların ihtilati meselesi yeni bir şey olmayıp eskiden beri mevcuttur. Bu ihtilattan doğacak faydaların büyüklüğüne gelince: Devleti Aliyye'nin İslam'ın merkezi olup, Afganistan'ın da milleti İslamiyye yanındaki önemi yukarıda söz edildiği şekilde olduğunu dikkate alırsak pek kolay takdir ederiz.

Osmanlı zabitleri orada üst makamlarda bulunarak Afganistan'ın saadeti için çalışınca Afganlıların Osmanlılara ne derecelerde yakınlaşacağı malumdur.

Afganlılar Osmanlılarla ihtilata başladıktan sonra samimiyet o dereceye varmıştır ki hatta kendilerini Osmanlıların önemli bir parçası diye itikada başlamışlardı. Zaten bu hazreti emirin bir konuşmasında açıkça zikrediliyor.

Bu konuşmanın bizce fevkalade önemi olduğundan burada zikredeceğiz. Hazreti emir buyuruyorlar ki:

“-Afganistan Devleti Aliyye-i Osmaniye'nin bir küçük kardeşi makamında ve doğu siyasetinde sağ kolu mesabesindedir.

Buna binaen Afganistan'ın kuvvet kazanması, Türkiye'nin sıçrama ve azametinin artmasının asli sebeplerinden biri olabilir. Bu cihetle her Osmanlının böyle önemli bir maksadın gerçekleşmesi için son derece kadar bir hissi samimiyet ve hamiyet ile çalışması tabii olup buna güvenim tamdır.

Asırlardan beri gaflet uykusu ve tembelliğe dalmış İslam milletlerinin üzücü durumlarına pek ziyade müteessifim. Biz öyle olmayalım. Hakiki İslam medeniyetinin neşru ta'mimi için hiçbir himmet ve gayreti esirgemeyeceğime sizler de emin olunuz. Vatanım İslam vatanıdır. Hep beraber çalışalım.”

İşte büyük yüce bir hükümdar. İslam'ın kendisi kadar büyük ve kendisi kadar kıymettar ve pek çok manaları taşıyan yüce konuşmaları. Bu sözler bütün İslam milletinin üzüntü verici durumuna acıyarak bu büyük kalpten kaynakarak döküldüğü vakit kim bilir... Bizim Yıldız mahlukatı İslamiyet'i daha ne şekilde baltalayacaklarını düşünüyorlardı. İslamiyet'in başına yaptıkları bir takım rezaletleri ne şekilde tamam edeceklerine yol arıyorlardı. İslam hilafet makamını gasp ederek isyan eden zalim hükümdarlar da etrafına bir takım namussuzları toplayarak zulmüyle gadriyle dünyaları yakıyordu. Erbabı namus ise çekilmiş gitmişti. Bazıları dediğimiz şekil üzere Asya'nın ta öbür köşesine kadar çekilerek İslamiyet'in terakki ve yücelmesine hasrı himmet etmiş şanı yüce bir hükümdarın etrafına toplanıyorlar da İslamiyet'in terakkisine orada çalışıyorlardı. Bu büyük hükümdar da İslam ve İslam alemlerinin terakkisine, hakiki İslam Medeniyetinin neşr-u tamimi için hiçbir himmet ve gayreti esirgemeyeceğine dair bunlara söz vermek kadar bir tenezzül ve merhamet eseri gösteriyordu. Fakat bu vakit bu büyük kalbin gönlünün derinliklerinde bir ukde mevcuttu. Nezakete pek ziyade riayetkar olduğundan bunu dışarı çıkarmamak için nefsini zorlayamıyordu. Bu ukdede şüphesiz hilafet makamıyla doğrudan doğruya münasebet peyda etmek kabil olmayıp İslami ilerlemeler uğrunda üç beş tane siyasi mağdurdan başka kimse ile hakkıyla çalışamayacağı idi. Fakat 10 Temmuz mukaddes tarihi bu ukdeleri birer birer hallediyor. Çünkü hilafet makamının yönetimi hakiki İslamların ellerine geçiyordu. 11 Nisan tarihi muazzaması ise yüce maksada doğru bir adım atıyor. Çünkü hilafet makamı İslamiyet'in, insaniyetin, en

büyük düşmanı olan o pis şahsın gasbedici elinden kurtarılarak meşru sahibine iade ediliyor. Artık bundan sonra terakkiyatı İslamiye'ye çalışanların yardımcısı perişan bir halde bulunan bir takım siyasi mağdur değil belki siyaset dünyasında pek parlak yerleri kazananlardır. Buna binaen bundan sonra vatan gençleri Afganistan'a giderse vatanlarından mağdur olarak gitmeyecekler. Orada yapılacak ıslahat programları da bir-iki kafanın düşünce ürünü olmayacak. Müctemi bir ümmet düşüncesinin çalışmalarının sonucu olacaktır. Görünürde bundan yalnız Afganistan'ın istifade edeceği zan olunursa da gerçekte hilafet makamı istifade edecektir. Ve daha doğrusu bütün İslam milleti...

Osmanlı hükümeti bir saltanattan ziyade bir hilafettir. Siyaseti İslamiyesi her şeyden kuvvetli ve mukaddestir. Çünkü 360 milyon kadar insanoğlu bu siyasete kalben bağlı, taht koltuğuna oturan şanı yüce zatta Resulullah'ın halifesi tanındığından İslam alemince tam manasıyla saygıdeğer itikat olunur. Fakat acı acı itiraf ederiz ki bu bağlılık ve bu itikadın bu güne kadar siyasete etkisi hiç mesabesindedir.

Sebebi ise pek açıktır: Bütün İslam milletinin sanki ittifak etmişler gibi derin bir gaflet uykusuna dalmış olmalarıdır. Eğer bunlar İslamiyet ruhuyla terbiye olunmak şartıyla uyanacak olursa Devleti Aliye-i Osmaniye'nin siyasetine ne derecelere kadar etki edeceğini izaha lüzum yoktur. Buna binaen İslam Milleti'nin İslamiyet ruhuyla terbiye olunarak uyanması Osmanlı hükümetinin pek büyük siyaseti iktizasındandır. Elbette bu siyasetin elden kaçmaması için pek çok yardımcılara ihtiyaç olması inkar edilemez. O halde... işte Afganistan...

Zaten hazreti emirin : "Afganistan Devleti Aliyye'nin doğu siyasetinde sağ kolu mesabesindedir." kavli siyasisi buna işaret etti. O halde eğer hükümet hakikaten Afganistan'a zabitalar göndermeye karar vermişse kendisini bütün varlığımızla alkışlıyoruz. Yok eğer boşboğaz gazetecilerin şayiâtından ibaret ise bu hususta dikkatleri çekeriz.

Terviskili Ahmet Taceddin

EK 3: Afganistan Haritası

ÖZET

Osmanlı Devleti'nin son yıllarında Afganistan üzerine çeşitli eserler yazılmış, gazetelerde haberler yer almış, pek çok makale kaleme alınmıştır. Bunların özellikle ikinci meşrutiyet döneminde yoğunlaştığı görülmüştür. Osmanlı'nın son dönemindeki eserler ve yazılar ayrı ayrı incelendiği gibi, Osmanlı Devleti – Afganistan münasebetleri, Osmanlı kamuoyunun Afganistan ilgisi, bu ilginin nedenleri, ilgi alanları ve iki ülke arasındaki ilişkinin diğer milletler üzerine etkileri bu eserler ve yazılar temel alınarak ayrıca incelenmiştir. Afganistan hakkında genel bilgiler, Afganistan'a duyulan muhabbet hissi, Afganistan'ın hilafete olan bağlılığı, Afganistan'daki kanun ve düzenlemeler, terakkiyat, kabileler arasındaki parçalanmışlık ve savaşlar ele alınan temel konular olarak tesbit edilmiştir.

Osmanlı ve Afgan halklarının birbirlerine olan muhabbetinin derecesi, kaynağı, nedenleri ve diğer toplumlar üzerine etkilerinin tesbiti çalışmamızın temel amacını oluşturmaktadır. İki devletin de Sünni Müslüman kimliği, Afganistan'ın topraklarında geçmişte yaşamış Türk devletleri ve Afganistan'daki Türk varlığı bu muhabbetin temelini oluşturmaktadır. İki toplum da birbirlerini karşılıksız sevmekte ve birbirlerine destek olmaktadır. Ancak bu muhabbetin kesinlikle diğer toplumlar üzerinde olumsuz bir etkisi görülmemiştir.

Anahtar kelimeler:

Afganistan

İngiliz işgali

Osmanlı Devleti

İran

Hindistan

ABSTRACT

In the termination years of Ottoman Empire, various books concerning Afghanistan had been written, there existed much news on papers, a great many articles had been written out. Those had especially become redoubled in the era of the Second Constitutional Monarchy. Ottoman Empire-Afghanistan relations, Ottoman public concern on Afghanistan and reasons of this concern and the effects of these two nations' relations on other nations has been searched based on the stated books and articles as well as they separately examined. General information about Afghanistan, affection against Afghanistan, fidelity of Afghanistan to the Caliphate, Act and regulations in Afghanistan, improvement, disintegration among tribes

The determination of the level, sources, reasons of affection of Ottoman and Afghani people against each other, its effects on other nations constitute framework of this study. Sunni Muslim identity of both nations and Turkish existence in Afghanistan compose the basis of this affection. Both nations love and support each other gratuitously.

Key words:

Afghanistan

Occupancy of United Kingdom

Ottoman empire

Iran

India